

EEN TOORNIGE BUDDHISTISCHE HEILAND

DOOR

Ir. J. L. MOENS.

(met drie foto's).

Wie is deze *krodharāja*, deze toornige grootmachtige, die den oningewijde alleen maar angst en vrees kan hebben ingeboezemd? Laat ons deze onbekende satanische schijngestalte van het „Niet” (*Çūnya*), de eenig reële substantie voor den in de geheime leer van het *vajrayāna* geïnitieerden buddhist eens op den keper beschouwen!

De krachtige, gedrongen figuur staat in *pratyālīḍha*-houding op een ovaal dubbel lotuskussen, dat hem van de profane aarde scheidt (fig. 1). Deze houding „teggengesteld aan die eens boogschutters” — linkerbeen gestrekt en rechterbeen gebogen — wijst steeds op een agressief karakter van den god; dit wordt nog versterkt door zijn grijnzende veelhoofdigheid, zijn schedelornamenten en het bezit van een bovennatuurlijk aantal heftig bewogen armen.

Het bronzen beeldje, dat slechts 12 cm. hoog is, dateert uit de 8e of 9e eeuw, uit de vroegste periode dus van het *vajrayāna*, uit den tijd van de eerste verspreiding — voornamelijk vanuit Oost-Bengalen en Orissa — van dit tantrische buddhisme over China, Japan, Achter-Indië en onzen Archipel. Op Java komt die tijd overeen met den bloeitijd van de *Çailendra*-dynastie, die den Barabudur stichtte.

Behoudens een summiere beenbekleding — een lange slip daarvan hangt op het lotuskussen af — is onze demon naakt. Over dit beenkleed is de huid van een tijger geslagen, waarvan de kop zichtbaar is op de rechterdij, terwijl de pooten over het andere been bengelen. Deze *tijgerhuid* ontleenen actieve manifestaties van het buddhistische Opperwezen aan *Çiva*, evenals de witte *cobra*,

die bij wijze van *upavīta* (kastekoord) over den linkerschouder wordt gedragen. De tijgerhuid is om de heupen bevestigd met een gordelband, waarin bijwijze van gesp een rist van drie *schedels* is ingehaakt.

De drie schrikwekkende, van diademen voorziene *bhairava*-koppen — de middelste draagt een schedel in de diadeem — met van woede uit hun kassen puilende oogen en duidelijk zichtbare slag tanden, zijn vereenigd onder een hoog-opgebonden spitsen haartooi, een soort *jaṭāmakuṭa*. Deze uit haartressen (*jaṭā*) opgebouwde bekroning (*makuṭa*) wordt aan de onderzijde bijeengehouden door een band, die boven elken kop met drie juweelen is versierd. Vóór tegen dien haartooi prijkt het kenteeke van zijn kula (godengeslacht) nl. een met drie vlammen versierde *cakra* (zonnewiel). Alleen de opgaande vlam tegen den haartooi is nog behouden gebleven; de beide zijwaartsche zijn nagenoeg geheel afgesleten.

Een minder opvallende byzonderheid, welke echter niet voorbijgezien mag worden, is, dat de godheid in elk der drie oorenparen telkens twee *ongelijke oorhangers* draagt. Elke byzondere typeering heeft zijn waarde voor de determinatie van godenbeelden, want niet alleen hebben zij steeds een verborgen zin, doch zij vormen vaak een essentieel onderdeel van het geheele complex van symbolen, waaruit tenslotte zoo'n goddelijke manifestatie is opgebouwd. Het duidelijke verschil in elk oorhangerpaar duidt op de *tweeledige* natuur der godheid. Deze tweeledigheid groeit tantrisch vaak uit tot een *tweeslachtigheid*, waarbij de „tegenhelft” der godheid belichaamd

wordt in een *çakti* (godin). De Javaansche vajrayanisten gevoelden geen voorliefde voor de huns inziens al te realistische uitbeelding van hun mystieke goden „in eeuwige omarming” met deze *çakti*, zooals deze *yab-yum*-(vader-moeder-)combinatie vooral bij de Tibetanen, zoo geliefd was. Zij hebben hun toevlucht eer gezocht in een meer bedekte symboliek, die slechts voor ingewijden duidelijke taal sprak. Het aangeven van ongelijke oorsieraden nu, is een van de middelen, waarmede een tweeledigheid tot uiting werd gebracht. Verder zal blijken dat dit eveneens in de gevoerde attributen tot uitdrukking kwam. Hier zijn de oorsieraden zoodanig aangebracht, dat links en rechts van den middenkop zich twee „vrouwelijke” en twee „manlijke” oorhangers bevinden, als om de tweeledigheid extra te accentueeren (zie fig. 1) en het derde ongelijke paar tusschen de twee overige koppen. Verder worden de gewone versierselen aangetroffen: onder elken kop een halsketting, waarin een schedel hangt en verder bovenarm- en polsbanden.

De armen splitsen zich eerst bij de ellebogen in drie onderarmen; de zes handen dragen zonder uitzondering attributen. Gelukkig rest hiervan nog zoo veel, dat de voornaamste met zekerheid kunnen worden bepaald en aan de hand daarvan de ontbrekende afgeleid. Dit laatste is uiteraard alleen mogelijk bij veelhandige goden, aangezien in de extra-handenparen gemeenlijk aanvullende emblemen of mystieke doubletten van de hoofdattributen worden gevoerd. Deze hoofdattributen, die niet altijd in de „natuurlijke” handen worden gevoerd, bepalen, in combinatie met de kula, vanzelfsprekend het speciale karakter van den god. ¹⁾

In dit geval worden in het achterste bovennatuurlijke handenpaar gehouden: rechts de steel van een afgebroken

attribuut en links het restant van een korte *lasso* (*pāçā*) n. l. het uiteinde van het worgkoord dat door het lus-einde was heengehaald; de lus van dit andere einde is nog op de gesloten hand zichtbaar (fig. 2). In het middelste handenpaar voert de god rechts het breede *zwaard* (*khadga*) — handvat en onderstuk van het lemmet zijn behouden gebleven — en links een afgebroken attribuut, dat naar de resten ervan een rond, staafvormig wapen moet geweest zijn. Het handvat ervan is ook nog duidelijk zichtbaar. Het kan dus slechts een soort knods (*gadā*) zijn geweest. In verband met het feit dat, zooals straks zal blijken, „vuur” het wezenlijk element van den god is, zal hier de *tomara*, de gloeiende „ijzeren knods” van Agni, den god van het Vuur en van het Licht, het aangewezen wapen zijn. ²⁾ Op grond van dezelfde overweging zal het reeds vermelde missende attribuut in de achterste rechterhand wel een *drietand* (*triçūla*), het „drie vlammen” attribuut, moeten zijn. Het natuurlijke handenpaar vertoont de normale houding en de priesterattributen van *Vajrasattva* t.w. rechts een voor de borst gehouden *donkerkeil* (*vajra*) en links een tegen de heup gesteunde *bidschel* (*ghaṇṭā*). Welke rol speciaal *Vajrasattva* in dit tantrische systeem speelt, zal eveneens nader blijken. De laatste attributen ondersteunen mede op bedekte wijze het tweeledige of bisexueele karakter van onzen god; *vajra* geldt nl. algemeen als „manlijk” en *ghaṇṭā* als „vrouwelijk” symbool.

De *viṣṇuitische* *cakra*, als een medebepalend kenteeken van den sterk *çivaitisch* gekleurden tantrischen god (immers voorzien van tijgerhuid, slangen-upavīta, bhairava-koppen, schedelornamenten en jaṭāmakuṭa) karakteriseert

¹⁾ Voor deze attributen-klassificatie t.b.v. een determinatie van onbekende godheden, zie nader mijn *Nogmaals het bronzen beeldje te Solo* (Oudh. Verslag 1918).

²⁾ Een van Agni's veelgebezigde bijnamen is *Tomaradhara*, „Drager van den knods”. Ook van zijn zoon *Skandha*, den Oorlogsgod — hij gaat door voor den zoon van *Çiva* — is de *tomara* een van de belangrijke attributen.

hem als een buddhistischen *Harihara* (half *Viṣṇu*, half *Çiva*). In dezen dubbel-god vertegenwoordigt *Çiva* het manlijke en *Viṣṇu* het vrouwelijke element. In het vajrayāna-buddhisme is de Oppergod zelfs als *Ardhanārī* (= half-vrouw) op te vatten, want hij is er de verpersoonlijking van *Advaya*, nl. van de „Niet-dualiteit” van *Çūnyatā* (het standvastige, ondoordringbare en onveranderlijke Niet, dat ook „vajra” geheeten wordt) en *Karuṇā* (het groote Medelijden des Verlossers met de door begeerte — *trṣṇa* — verblinde menschheid, dat aan hen de „kennis” — *prajñā* — of het „licht” doet verspreiden). ¹⁾ Deze onderkenning van het ongescheiden-onderscheiden zijn van *Çūnyatā* en *Karuṇā* is een van de grondstellingen van het vajrayāna.

Men kan ook de attributen in de beide „bovennatuurlijke” handenparen — hierin worden steeds de „godelijke” emblemen gehouden — splitsen naar den tweeledigen *Harihara*-aard der godheid. *Triçūla* en *pāça* zijn typische attributen van *Agni-Çiva*; *khadga* en *tomara* van *Agni-Viṣṇu*. *Vajra* en *ghaṇṭā*, de priesterlijke attributen — de guru heeft den aard van het aardsche (offer)vuur — worden uiteraard in het „natuurlijke”

handenpaar gehouden. Wij zullen straks zien, dat *Vajrasattva* in het vajrayāna van Japan en ook in dat van Java, de voorganger, beschermer of vertegenwoordiger is der bekeerde aardsche stervelingen.

Reeds werd opgemerkt dat de *cakra*, de kula van onzen *krodharāja* bepaalt. Door dit kenteken is nl. onze god gekenmerkt als een demonische emanatie van *Vairocana*, den Opperste der 5 *Dhyānibuddha*'s, wiens symbool de *cakra* is, ²⁾ zooals dit voor de vier overigen: *vajra* (voor *Akṣobhya*), *padma* of roode lotus (voor *Amitābha*), *cintāmaṇi* of wenschuweel (voor *Ratnasambhava*) en *viçvavajra* of gekruist dubbel vajra-symbool (voor *Amoghasiddhi*), zijn. ³⁾

De demonische gedaante van *Vairocana* heet *Acala* of volledig *Acala Mahākrodharāja*. Op iconografische gronden beantwoordt onze onbekende driehoofdige, zeshandige *Harihara* geheel aan de eischen, te stellen aan de onder dien naam bekende godheid. Zijn *Agni*-aard blijkt uit de omstandigheid dat zijn bekende twee- en vierarmige vormen in een halo (*prabhā*) staan van hoog op-laaierende vlammen ⁴⁾, reden waarom tevoren de keuze van de missende attributen op de *triçūla* en de *tomara* zijn

1) Bhattacharyya, *Introduction to Buddhist Esoterism*: pag. 102/3 en *Buddh. Iconogr.* Introduction, p. XII en XIII.

2) *ibid*, pag. 130. In zijn *Buddhist Iconography*, pag. 93, merkt deze auteur op, dat volgens het *Sādhnamāla* „all emanations of Vairocana are feminine and no male deity emanates from him”. Indien deze opmerking juist is, geldt zij blijkbaar uitsluitend voor het latere vajrayāna, want *Vairocana*'s demonische verschijningsvorm als *Acala* wordt in het Japansche, het oudere, vajrayāna bevestigd, zooals wij verder zullen zien.

3) Deze op zichzelf juiste ordening der „cohue confuse et grouillante de dieux et déesses” (Foucher) in 5 kula's, onderscheiden door kenmerkende symbolen of door de *Dhyānibuddha*'s - stamvaders zelf, moet echter slechts beschouwd worden als een eerste ruwe shifting van dien chaos. Bhattacharyya heeft deze reeds in 1924 doorgevoerd in zijn *Buddhist Iconography* (zie ook p. VII en 16), al doet *Bhattacharya* (*Iconography of Buddh. and Brahm. Sculptures*, Introduction, pag. 20) vijf jaar later voorkomen, of hij de eerste was, die dit poneerde. Dit systeem geeft echter geen oplossing voor alle gevallen, zoodat er nog afzonderlijke groepen gevormd moesten worden t.w. van goden, die meerdere *Dhyānibuddha*'s tegelijk tot stamvaders hebben

en van „onafhankelijken”, terwijl in het geheel geen verklaring kon worden gegeven voor goden en godinnen, aan wie volgens de *sādhana*'s nu eens de eene dan weer de andere „spiritueele vader” moest worden toegekend. Ik meen dat het systeem van groepeerings, dat ik in *De Tjandi Mendut* (TBG. 1921 pag. 567 e.v.) onder de aandacht heb gebracht en voor speciale godenfiguren nader heb uitgewerkt in *Het Buddhisme op Java en Sumatra* (T.B.G. 1925 pag. 534 e.v.) meer souplesse biedt en beter overeenstemt met de feiten.

4) Bhattacharyya, *Buddhist Iconography*, pag. 60/61 en pl. XXV a. *Acala* is er in yab-yum houding afgebeeld; deze jongere vorm is hier een demonische gedaante van *Akṣobhya* en is meer bekend onder den naam *Caṇḍa(mahā)roṣana*. Een ander door hem vermeld *sādhana* noemt geen „spiritueele vader”. Over de demonisatie van buddhistische *Harihara*'s en de zich daarbij voordoende wisseling van deze „spiritueele vaders” vergelijk men mijn *Buddhisme op Java en Sumatra* in T.B.G. LXIV, 1925, pag. 538 e.v. Ook de bij Grünwedel. *Mythologie des Buddhismus* fig. 137 afgebeelde vier-armige *Acala* staat in een vlammen-*prabhā*. Het door Bhattacharyya gepubliceerde *sādhana* vermeldt o. m. tijgerhuid, slangen-upavita en zichtbare slag-tanden, als bij ons beeld.

gevallen: de drietand tevens voor Çiva en de knods tevens voor Viṣṇu. Zijn hoofdattributen, dat zijn de attributen die hij in zijn *twee*-armige gedaante voert, zijn blijkbaar de khaḍga (voor Viṣṇu) en de pāca (voor Çiva). In zijn vier-armige, meer Çivaitisch-georiënteerde gedaante, zijn hieraan de attributen van vajra en kapāla toegevoegd en wel zoodanig, dat khaḍga en pāca niet meer in hetzelfde handenpaar worden gedragen ¹⁾. De thans gepubliceerde zesarmige vorm heeft ook zijn khaḍga en pāca niet meer in hetzelfde handenpaar; toegevoegd werden hier triṣūla en vajra voor het Agni-Çiva-element en tomara en ghaṇṭā voor Agni-Viṣṇu. In de plaats van de in de latere sādhanā's vermelde „guirlande van schedels” ²⁾ draagt hij nog slechts één schedel in diadeem en halsketting.

Waarom heeft deze buddhistische godheid juist drie hoofden en de normaal daarbij behorende zes armen, zal men zich afvragen; deze zonderlinge bovenmenselijkheid moet toch óók een bedoeling hebben? Daarop kan met vrij groote zekerheid een antwoord gegeven worden. Van de vele mystieke drietallen die in het vajrayāna bekend zijn, kan er m. i. één in het bijzonder met Acala in verband worden gebracht. De kapitale ritus van dit tantrische buddhisme is nl. de erlanging van den vajra-status (den onwrikbaren staat) van de *belichaming* (kāya), het woord (vāk) en het *inzicht* (citta) van den mystikus, die volgens de geheime procedure van het kāyavākcitta-vajrasādhanā bereikt kan worden door een toepassing van de juiste mudrā (mystieke handhouding), de juiste mantra (tooverspreuk) en de juiste meditatie van het „Niet”, dat door Vairocana wordt vertegenwoordigd. Ook in het Javaansche Sang Hyang Kamahāyanikan, door Kats'

publicatie welbekend, wordt aan deze ritus de noodige aandacht geschonken. In verband met de straks blijkende functie van Acala als „Inleider” in de vajrayāna-verlossingsleer lijkt het dus wel zeer waarschijnlijk, dat met het drie-hoofdentel dit drievoudige geheim wordt gesymboliseerd. Acala's cultus wordt steeds in het geheim verricht en is slechts toegankelijk voor de geïnitieerden.

Grünwedel vermeldt, dat wij van dezen Acala — die volgens hem tot het *oudere* vajrayāna behoort, omdat hij ook in Japan bekend is — nog zeer weinig afweten. Dit valt echter nogal mede, als men kennis neemt van het verlossingssysteem van het *Japansche* vajrayāna (het z. g. Shingon-buddhisme), zooals dit in het begin van de 9e eeuw vanuit Indië via China door Kobo Daishi is overgebracht. Het *Javaansche* vajrayāna moet wel, evenals het Japansche en het Tibetaansche, een uitlooper zijn van het Indische, dat vermoedelijk reeds vóór de 8ste eeuw een volgroeid stelsel was. De verbreiding over onzen Archipel moet vooral onder Maleischen invloed zijn geschied. Reeds is door mij elders waarschijnlijk gemaakt, dat de Barabudur in het begin der 8ste eeuw door gebuddhiseerde Maleiers van Palembang zou zijn gesticht ³⁾. De in de onmiddellijke nabijheid van deze hoofdplaats aangetroffen 7e eeuwse inscripties vloeien over van erlangde siddhi's (bovennatuurlijke volmaaktheden), zooals speciaal de belijders van het vajrayāna nastreefden. Van meerdere vajrācārya's, als Vajrabodhi, Çakaykīrti, Dharmapāla (een der eminente leermeesters van de buddhistische hoogeschool te Nālandā in Noord-Indië) is bekend, dat zij eind 7e begin 8ste eeuw jarenlang in Malayu of Çrivijaya hebben verbleven ⁴⁾. Ook wordt in het uiteraard jongere Javaansche

1) Grünwedel o. c., pag. 162 en Gordon, *Iconography of Tibetan Lamaism*, pag. 63 sub 9, hier *Acalavajrapāṇi* geheeten en eveneens met Akṣobhya in verband gebracht (zie noot 3 pag. 267 hiervoren)

2) Bhattacharyya, *Buddh. Iconography* p. 61.

3) Çrivijaya, Kaṭāha en Yāva, T. B. G. 1936 pag. 435 e. v.

4) Krom, *Hindoe-Javaansche Geschiedenis* pag. 108/9.

fig. 1.

fig. 2.

Acala Mahākrodharāja.

fig. 3.

Trailokyavijaya.

foto O.D. No. 464.

geschrift, de Sang Hyang Kamahāyānikan, *Dignāga* nog vermeld, de groote logicus, leerling van den 6en eeuwschen *Asaṅga*, op wiens naam het vajrayanistische *sādhana* (procedure om siddhi te bereiken) van *Prajñāpāramitā* staat ¹⁾).

Zijn op *Java* al dit soort *sādhana*'s verloren gegaan en de bekende Indische, Tibetaansche en Chineesche bronnen (nog) niet voldoende doorzocht om de transformaties van *Acala*, den „Onverbiddelijke”, geheel te kunnen traceeren, in Japan staat althans zijn plaats in den meditatie-*maṇḍala* van *Vairocana* volkomen vast. Dit door Kobo Daishi zelf samengestelde beknopte godenstelsel is nog geheel intact aanwezig in den tempel van To Dji in Kyoto, welke hem in 823 A. D. op keizerlijk bevel werd overgedragen. Een exacte copie van dezen *maṇḍala*, verzorgd door den hoogepriester van genoemden tempel was, blijkens de catalogus van 1910, opgesteld in het Musée Guimet in Parijs. In dien catalogus is hij ook schematisch afgebeeld (pag. 164).

In de centrale middengroep, waarvan de vijf *Dhyānibuddha*'s de voornaamsten zijn, neemt *Vairocana* de hoogste plaats in. Zijn *çakti* *Prajñāpāramitā* is de centrale figuur van een vijfgroep aan zijn linkerhand (de vier overigen zijn de mystieke bodhisattva's: *Maitreya*, *Mañjuçrī*, een vorm van *Avalokiteçvara* en *Samantabhadra*) ²⁾. Ter rechterzijde van de centrale groep is wederom een vijfgroep aanwezig en wel van de *Vidyārāja*'s (koningen der - magische - wetenschap), de vijf *krodhakāya*'s (toornige belichamingen) der *Dhyānibuddha*'s, waarvan de hoofdfiguur *Acala* (Japansch: *Fudo*) heet en daar als toornige gedaante van *Vairocana* te boek staat.

Als aanwijzing dat eertijds op *Java* een dergelijk stelsel van demonisch grijnzende *Vidyārāja*'s ook bekend geweest moet zijn, moge het volgende worden aangevoerd. Van één dier toornende Koningen en wel van dengene die een even gewichtige rol als *Acala* speelt in het verlossingsbestel, nl. van *Trailokyavijaya* — de vierhoofdige, achtarmige, de eenheid van *Çiva* en zijn *çakti* uiteentrappende *krodhakāya* van *Amoghasiddhi* — staat vast, dat hij op *Java* een tamelijk populaire godheid geweest moet zijn, getuige de bekende exemplaren ervan in de musea te Londen, Leiden en Batavia. (fig. 3.) Naar stijl, materiaal en afwerking gelijkt onze *Acala* het meest op het laatstgenoemde exemplaar, dat juist vijftig jaar geleden uit den boedel van den heer Kläring te Djokjakarta is aangekocht ³⁾. In 1902 werd op deze figuur de aandacht gevestigd door de publicatie van den toenmaligen conservator Pleyte, die hem een demonische *Vajrapāṇi* heette, *Beschermer des Geloofs*. ⁴⁾ Eerst in 1907 herkende de beroemde Fransche archaeoloog Foucher, tijdens zijn kort bezoek aan *Java*, de figuur als een *Trailokyavijaya* ⁵⁾, de *Gosanze* van den tweevoudigen Japanschen *Shingon-maṇḍala*. Van deze godheid had hijzelf eenige jaren tevoren een afbeelding in steen aangetroffen in een klooster te *Buddh Gaya* in Indië en als zoodanig herkend aan de hand van het *sādhana* in een 11e-eeuwsch Nepaleesch handschrift ⁶⁾.

Welke functies vervulden wel *Trailokyavijaya* en *Acala* in den *maṇḍala* van *Vairocana*? Het *Shingon-buddhisme* was volgens de traditie door *Vairocana* zelf geopenbaard aan den (goddelijken) priester *Vajrasattva*, die deze *vajrayāna*-leer op zijn beurt predikte

¹⁾ *Bhattacharyya*, *Buddhist Esoterism* pag. 62 en *Buddhist Iconography* pag. 84.

²⁾ In de latere *sādhana*'s wordt *Prajñāpāramitā* eveneens tot de *Akṣobhya-kula* gerekend; Vgl. *Bhattacharyya*, *Buddh. Iconography* p. 84/5.

³⁾ Notulen K. Bat. Gen. 1890, bijl. VII, pag. LXXI no. 655a. Het thans gepubliceerde beeld heet eveneens uit dezen boedel afkomstig te zijn, hetgeen

niet onmogelijk lijkt. Vermoedelijk is dit ook het geval met den driehoofdigen, zesarmigen *Vajrasattva* van Solo (Oudh. Versl. 1918).

⁴⁾ Bijdr. T. L. en V. 1920 pag. 195 e. v.

⁵⁾ *Notes d'archéologie bouddhique* pag. 49.

⁶⁾ *Etude sur l' iconographie bouddhique de l' Inde II*, fig. 4.

aan Nāgārjuna (een 7e eeuwse Indische ācārya); via Vajrabodhi — de hooger reeds vermelde monnik, die in 719 A. D. Malayu verliet om naar China te gaan ¹⁾ — Amoghavajra — die gelijk met hem in China was — en nog eenige anderen, werd de verlossingsleer uiteindelijk geopenbaard aan Kobo Daishi, die de „Niet-tweeheid” van de Vajra- en Garbhadhātu-maṇḍala’s predikte ²⁾. Deze beide dhātu’s zijn elk op zichzelf volledige godenkreitsen, van elk waarvan Vairocana het centrale punt is en door middel waarvan hij moet worden „gerealiseerd” langs verschillende, in zeker opzicht tegengestelde, „wegen” nl. den weg tot verkrijging van de tot de goddelijke openbaring leidende wijsheid en den weg tot erlanging van het verstandelijke inzicht in de verlossing. Omvat de Vajradhātu alle Buddha’s, Bodhisattva’s, Vidyārāja’s, Deva’s enz. als goddelijke uitstralingen of eigenschappen van Vairocana, de Garbhadhātu-maṇḍala geeft een voorstelling van den invloed, die Vairocana middels al zijn acolyten of schijn gestalten op de aardsche stervelingen uitoefent.

Eerst met behulp van deze beide maṇḍala’s gezamenlijk wordt het ware inzicht in het wezen van Vairocana verkregen; de geloovige leert de eenheid der dualiteit dier maṇḍala’s beseffen en is dan reeds gedurende zijn leven Buddha gelijk. Dit inzicht wordt in den Vajradhātu ingeleid door den krachtdadigen dwang tot leering te ondergaan van de vijf Vidyārāja’s onder aanvoering van de krodhakāya van Varjasattva. De laatste treedt als zoodanig in die schijn gestalte (nirmaṇakāya) van Vairocana op als vertegenwoordiger van ons, arme zondaren en onwetenden. De meest gewelddadige dwingeland bij deze Va-

jradhātu-procedure is de schrik aanjagende Vidyārāja Trailokyavijaya, die het inzicht afdwingt in de dwalingen des geestes en des vleesches. Is dit eenmaal bereikt, dan ontfermt zich Vajrasattva, thans in vrede gedaante ³⁾, over den bekeerde en leert hem dat Dwaling en Waarheid, zondaar en Buddha, in wezen één zijn; de dwalingen behoeven dan nog slechts een reiniging. Langs dezen weg wordt Vairocana gerealiseerd in sambhogakāya, d.w.z. in de belichaming van den Buddha in prinselijke kleedij.

Trailokyavijaya, deze voornaamste Dwingeland-uit-medelijden van den Vajradhātu, heeft de natuurlijke handen in de vajrahūmkara-mudrā, de handhouding van Vajradhara en draagt in de voor de borst gekruiste handen dezelfde priesterlijke attributen van vajra en bid-schel als Vajrasattva. Wij weten dat hij dezelfde rol vervult in de Vajradhātu-verlossing als Acala — met de natuurlijke handen en attributen als van Vajrasattva — in die via den Garbhadhātu. Dezelfde onderling analoge functies vervullen ook Vajradhara en Vajrasattva in de Javaansche Sang Hyang Kamahāyānan Mantranāya; verwijderd de eerste den sluier van het „niet-weten” (ajñānapaṭala), de tweede opent den bekeerling de oogen ⁴⁾. Volgens denzelfden tekst (o.c. pag. 26, sub 20) kan dan de bekeerde het rad der leer (dharmacakra) van Vajradhara ten bate van alle schepselen wentelen en de leer in alle windrichtingen en wereldsferen verbreiden. Trailokyavijaya — evenals Viṣṇu in zijn gedaante van den „Drie-stappen-god” — Overwinnaar-van-de-drie-Werelden, wiens wezen volgens het Shingon-buddhisme „lucht” of „wind” is — men mag welhaast zeggen „stormwind” — bezit dan ook vermoedelijk daarom vier hoofden,

1) De Groot, *Code du Mahāyāna en Chine*, pag. 5.

2) Dit en de overige beschouwingen over het Japan-sche Shingon-buddhisme zijn ontleend aan Smidt, *Eine populäre Darstellung*, Ost. As. Zeitschr. VI pag. 45 e. v. en VII, pag. 103 e. v.

3) In den Japanschen Vajradhātu-maṇḍala in een één-hoofdige, twee-armige gedaante. Zou op Java de drie-hoofdige, zesarmige Solo’sche Vajrasattva (Oudh. Versl. 1918) deze rol vervuld hebben?

4) Wulff, S. H. Kamahāyānan Mantranāya, pag. 23 sub 13 en pag. 24 sub 16.

voor elke windstreek één ¹⁾; hij heeft volgens zijn sādhanā als hoofdattributen de *cakra* (van Viṣṇu), en de *aṅkuṣa* (van Īiva); daarnēven de *pāṣa* en het *zwaard* (evenals Acala) en verder, behalve *vajra* en *ghaṇṭā* in de voorhanden (als Vajradhara), nog de aanvullende tantrische attributen van *pīl* en *boog*.

Is Trailokyavijaya degeen die den zon-
daar de eerste intuitieve *wijsheid* op-
dringt, benooidigd voor een verlossing
in den Vajradhātu, Acala, wiens element
„vuur” is, is de toornige dwingeland,
die het logische *verstand* bijbrengt en die
den bekeerde via de talloze schijnge-
stalten van Vairocana in den *Garbha-*
dhātu Vairocana-zelf doet bereiken. Is
diens sambhoga-gedaante ook via dezen
weg, en thans ingeleid door Acala, ge-
realiseerd en daarmede het inzicht in
de ongescheidenheid der beide dhātu's
verkregen — zij leiden immers beide tot
identieke sambhogakāya's van den Op-
pergod — zoo wordt uiteindelijk Vairo-
cana's *dharmakāya* „gerealiseerd”, welks

ware wezen Īūnya is, het gestaltlooze,
immaterieele en toch reële Niet.

Acala Mahākrodharāja heeft in deze
Japansche maṇḍala's rechts zijn *vlam-*
mende zwaard en links de *lasso* als meest
effectief middel om zijn groote meewa-
righeid op den sterveling uit te oefenen,
door hem te binden en in den kreits van
het Ware Licht te sleuren; hij is omgeven
door *vlammen*. In Japan is hij, met Ami-
tābha, den Heer van het gelukzalige Su-
khavatī-paradijs, de meest geliefde god-
heid.

Waarom zou Acala, de onverbidde-
lijke Grootmeewarige, niet een even veel-
beteekenende rol gespeeld kunnen heb-
ben in het *Javaansche* vajrayāna van de
8ste en 9e eeuwen onzer jaartelling, hij,
de toornige schijngestalte van de Advaya-
verbinding van Īūnyatā en Karunā, die
in zijn zesarmige gedaante volledig is
toegerust met *zwaard* en *knods* (die de
sluiers der onwetendheid uiteenrijten),
met *lasso* en *drietand* (die tot de Leer
dwingen) en met *donderkeil* en *bidschel*,
de onmisbare requisiten voor een eksta-
tische gedachtenconcentratie? Laat ons
hopen dat nog eens zijn sādhanā wordt
teruggevonden, door middel waarvan hij
niet slechts overpeinsd, doch ook in deze
effectieve zesarmige krodha-gedaante kon
worden gerealiseerd door den Javaan-
schen vajrayanist!

1) Als demonische manifestatie van Amoghasiddhi —
althans in het Shingon-buddhisme — is het kenmerk
van zijn kula de *viṣṇuvajra*, de twee gekruiste vajra's,
waarvan de uiteinden naar elk der vier windstreken
wijzen. Van Acala, die de *persoonlijke* verlossing via
den Garbhadhātu inleidt, is daarentegen een *drie*-hoof-
digheid op haar plaats, wijl deze de *drie*voudige ritus,
die dit doeleinde nastreeft, symboliseert.

RADJĚGWĚSI

DOOR

R. A. KERN.

Er is wel eens twijfel uitgesproken aan de juiste ligging van het landschap RadjĚgwĚsi, men zie b.v. Tijdschr. Bat. Gen. LXXV 465, doch deze is nog zeer goed te bepalen. Krom zegt reeds in Hindoe-Javaansche geschiedenis I 444 noot 4 RadjĚgwĚsi, d.i. BodjanĚgara, de juistheid daarvan is nog in de 19e eeuw vast te stellen.

De plaats RadjĚgwĚsi, heb ik op een landkaart, welke, is mij ontschoten aan-gegeven gezien in het hart van het regentschap BodjanĚgara, van de hoofd-plaats zuidwaarts gaande ongeveer half-weg de grens met Madioen.

Neemt men de kaart der residentie RĚmbang zooals zij er in het grootste deel der 19e eeuw en in de 20e eeuw tot de indeeling in provincies, bij welke gelegenheid gewesten, afdeelingen, districten enz. naar hartelust zijn verknipt, er uitzag, dan lag het regentschap RĚmbang noordwest aan de zee, Toeban noordoost aan de zee, Blora zuidwest in het binnenland, BodjanĚgara zuidoost in het binnenland.

Na het herstel van het Nederlandsch gezag vermeldt de Almanak voor 1820, de latere Regeeringsalmanak, de regentschappen RĚmbang, Toeban, LasĚm en Djipang. LasĚm is in 1824 in RĚmbang opgenomen, in de Almanak voor 1825 komt dit regentschap niet meer voor, mogelijk

is natuurlijk dat de vereeniging 1 Januari 1825 is ingegaan of zelfs iets later, want de Almanak verscheen niet altijd voor den aanvang van het jaar. Djipang, dat wordt duidelijk uit de volgende gebeurtenissen, omvatte Blora en BodjanĚgara. Doch dat heeft niet lang geduurd. De Almanak voor 1821 vermeldt reeds een regentschap Blora, de oostelijke rest van Djipang, dus BodjanĚgara, bleef aanvankelijk Djipang heeten onder denzelfden Regent. Doch in den Almanak voor 1825 is de naam Djipang vervangen door RadjĚgwĚsi, nog steeds onder denzelfden Regent. In 1826 kwam er een nieuwe Regent, Rad. Toem. Djajanagara, zijn voorganger heette Rad. Toem. Poerwanagara. Hij bleef aanvankelijk Regent van RadjĚgwĚsi. In den Almanak voor 1829 heet hij voor het eerst regent van BodjanĚgara. Ik herinner mij van een vroeger Regent van BodjanĚgara vernomen te hebben, dat een zijner voorgangers omstreeks 1830 de tegenwoordige hoofdplaats had aangelegd. Men mag dus veilig aannemen, dat de naam RadjĚgwĚsi in verband met de verlegging der hoofdplaats naar den oever der Sala-rivier in BodjanĚgara veranderd is geworden.

Leiden, 20 Februari 1940.

Ingang van het mausoleum van Panembahan Agoeng ing Kadjoran.

Graf van Panembahan Rama,
alias Rd. Kadjoran Ambalik.

Het mausoleum van Panembahan Agoeng ing Kadjoran.

De Moskee van Kadjoran.

Een moderne „paap” van Tembajat.

Graven van Rijamenggala en Pg. Bima.
Daartussen de bewaker Rd. Ng. Mohamed Oesman.

HET KADJORAN-VRAAGSTUK.

Dr. H. J. de GRAAF.

INLEIDING.

Omstreeks het midden van het jaar 1677 bevond zich in en voor Soerabaja een aanzienlijke Nederlandse zee- en landmacht onder aanvoering van Admiraal Cornelis Speelman, die tot doel had de orde in de Oosthoek te herstellen, welke door de inval van den Madoerezen Troenadjaja verstoord was. Op 13 Mei had de Nederlandse armada den opstandige uit zijn schansen voor de krokodillenstad verdreven en sedert bevond de grote rebel zich in Kediri. Daar, in het onbekende binnenland, waagden de Nederlanders het voorlopig niet, hem te volgen, en zij hielden slechts contact met hem door uitgezonden spionnen of afgezanten, terwijl Speelman zelve zich inspande om het eiland Madoera te bemachtigen.

Aan deze pogingen, om Troenadjaja van zijn basis af te snijden, kwam een plotseling einde door de onverwachte tijding der verovering van de Mataramse Kraton.

't Verraad sloop rond;
de Madoereesche benden
Drongen tot in zijn open Kraton door.
Amangkoerat, de Keizer der Ellende,
Werd als het wild, de jagers op zijn
spoor.

Aldus bezong de dichter Jan Prins het einde der grootheid van Amangkoerat I, bijgenaamd Tegalwangi, en zo is ook de gewone voorstelling: Troenadjaja, na uit Soerabaja geslagen te zijn, had zich omgewend en zich van de Kraton Plered meester gemaakt.

Deze plotselinge, onverwachte verovering, die Speelman's plannen geheel omverwierp, maakte op deze een diepe indruk en bracht den tijdgenoot in de waan, dat Troenadjaja over een zeer

aanzienlijke macht moest beschikken, waarmede hij de ganse Compagnie en het hele Mataramse huis zou kunnen trotseren.

Spoedig bleek het bedriegelijke van deze waan. Troenadjaja's macht was in het geheel niet zo groot. Ofschoon de Madoerezen geweldig bluften op „Troena Jajas veroveringe en oppermagt in en over de Mataram”, bleek dit bij nader onderzoek bitter tegen te vallen. Hun eigen leger was betrekkelijk klein en zij werden bovendien door hun bondgenoten, de woeste Makassaren „gestadigh in groote vreesse gehouden”, terwijl Troenadjaja die anders „bij syn absolute heerschappye des lants wel gemackelycq behoorde te kunnen dwingen” (D. 20/8-77).

Geheel raadselachtig werd zelfs Troenadjaja's macht, toen hij in de maand September door zijn Makassarse bondgenoten uit zijn nieuwe residentie Kediri gejaagd werd en de wijk moest nemen naar het Zuider-gebergte (D. 30/9-77). Zijn vroegere medewerker, Kraëng Galesoeng, troonde nu in zijn hofstad als Praboe Djajalelana (D. 29/10-77).

Hoe is het mogelijk, dat Troenadjaja, die zelf over zo weinig troepen beschikte, toch er in geslaagd was tijdelijk de buitenwereld in de waan van een bijna onbegrensde macht te brengen? Dit kon alleen door de talrijke bondgenoten, welke hij om zich heen had weten te verzamelen.

Wij kennen reeds die van de zeekant: de rusteloze en strijdbare Makassaren, die voor Troenadjaja de Oosthoek en de zeekust hadden helpen veroveren. Maar wie stond hem in Midden-Java bij?

Overlevering en geschiedenis wijzen daar Raden Kadjoran aan als Troenadjaja's grote helper en bondgenoot.

DE FIGUUR VAN KADJORAN.

Gelijk reeds in een vorig opstel werd medegedeeld, is Rd. Kadjoran een der geheimzinnigste figuren uit deze tijd. De Nederlandse bronnen voor de kennis van zijn persoon en leven beginnen laat en dan nog traag te vloeien.

Pas in Daghregister 27 April 1677 wordt hij voor het eerst genoemd, toen hij ongetwijfeld reeds lang aan het werk was.

Meestal wordt hij *Raden* Kadjoran genoemd, zelfs door den Soenan Amangkoerat II, en hij is dus een persoon van adel: Dit vindt bevestiging in zijn verwantschap met hoge personen, hij was een neef van den grijzen Martapoera (alias Wangsadipa), gouverneur van Japara, en de zoon van den eerwaardigen Pg. Poerbaja heet zijn germain. Zelfs de pretendent naar het Soenanschap, Pg. Poeger, noemt hem vol reverentie „vader” (d. J. VII, 154).

Deze schaarse Europese gegevens worden ondersteund door de tradities omtrent zijn geslacht bewaard in het „Stamboomboek”, Tjandrakanta, een bonte verzameling van de hand van Rd. Ng. Tjondrapradana uit Solo, dl. I, blz. 153 en vlg. Zij kloppen volkomen met een in Kadjoran zelve bewaard handschrift. Uit de opgaven van dit verwarde boek is een stamboom samengesteld, welke hierbij als bijlage 1 is afgedrukt. Zo op het eerste gezicht ziet deze er nog al solide uit. Hij is vrij gedetailleerd en noemt nogal wat titels en aliassen.

Als gewoonlijk bij Javaanse genealogische gegevens volgt deze stamboom in hoofdzaak slechts de voornaamste lijn en verdiept zich niet in zijtakken, behalve na Rd. Kadjoran Ambalik, waar de hoofdlijn plotseling afbreekt en slechts de zustersnakomelingen worden vermeld. Daar wij weten, dat Kadjoran over verschillende broeders en een vrij talrijk kroost heeft beschikt, bestaan er twee mogelijkheden:

- 1e. het geslacht van den verfoeiden rebel werd doodgezwegen, of
- 2e. alle nakomelingen van Kadjoran en zijn broeders zijn vermoord en hebben dus het lot gedeeld van diens zoons, Rd. Kertanagara en Wangsadika, die door kapitein Sloot terecht gesteld zijn. Hieruit laat zich geredelijk de leemte in de Kadjoranstamboom verklaren, die wij bijzonder betreuren, omdat tamelijk wat namen van kinderen van Kadjoran in de Hollandse bronnen voorkomen.

Het is overigens niet eenvoudig dit stamboommateriaal aan andere gegevens te toetsen, al lukt het ook wel eens. Voor al voor de latere tijden is het resultaat dan niet onbevredigend; voor de oudste periode ontbreekt het aan vergelijkingsmateriaal.

Toch heeft het zijn nut ook de oudste gegevens niet te verwaarlozen. Zij delen ons in ieder geval mede, welke opvattingen men in een bepaalde periode omtrent de afstamming van Rd. Kadjoran had en gelijk wij zullen zien, bestonden die opvattingen reeds tijdens Kadjorans leven.

KADJORAN'S VOORGESLACHT.

Volgens onze stamboom is Rd. Kadjoran Ambalik (= de Overloper), gelijk hij genoemd wordt, de oudste mannelijke vertegenwoordiger van het vierde geslacht na den eerwaardigen *Said Kalkoem ing Wotgaleh*¹⁾, die later genoemd werd: Panembahan Mas ing Kadjoran. Deze zou een broeder zijn van den vermaarden *Kjai Ageng Pandhan Arang*, ook wel genaamd *Soenan Tembajat*, van wiens heiligheid de Vorstenlanden vervuld zijn en wiens graf nog door duizenden bezocht en vereerd wordt.

Voorts is Sajid Kalkoem's zoon Pg. Maulana of Panembahan Agoeng Mas

1) Een Wotgaleh trof ik enige kilometers ten Westen van Ngawen aan, dus ook in de buurt van Tambajat.

gehuwd met twee dochters van Kjai Ageng Pandhan Arang (B₁). De verbinding met Tembajat wordt dus als zeer nauw voorgesteld.

Deze verwantschap met het beroemde Tembajat vindt zijn bevestiging in de stamboom van dit geslacht, waarvan wij het oudste gedeelte afdrukken (bijl. 2). Wij vestigen er thans reeds de aandacht op, dat ook een ander geslacht hetwelk wij straks zij aan zij met de Kadjoranse opstandelingen zullen zien strijden, van Kjai Pandhan Arang heet af te stammen, nl. de *Wanakoesoema's*. De Babad Tanah Djawi geeft als stamvader hier van *Kjai Ageng Giring* en inderdaad was deze gehuwd met een dochter van Kjai Ageng Pandhan Arang. In de aderen van *alle latere rebellen-hoofden vloeide dus bloed van Tembajat*. Dat zij zich hiervan goed bewust waren bewijst het enige bewaarde schrijven van Rd. Kadjoran aan zijn „germain” Adipati Martapoera, gouverneur van Japara (vroeger Ng. Wangsadipa genaamd), (bijl. 3) Hierin verklaart Kadjoran te bidden „om de hulp van onze overgrootvader der negerijen *Zambajat, Cadjoran en de negerij Samarangh*”. Wij kennen de stamboom van Martapoera helaas niet, zodat wij diens relaties met die heilige plaatsen niet kunnen nagaan, doch wel is het duidelijk, dat Kadjoran niet slechts trots was op zijn eigen, in Kadjoran rustende voorvaderen, doch ook op die in Tembajat. Dat Semarang in dit verband genoemd is, wordt begrijpelijk, als men bedenkt, dat Kjai Pandhan Arang vroeger regent in Semarang zou geweest zijn.

Ongetwijfeld moet Kadjoran's aanzien door zo'n doorluchtige afstamming buitengewoon gestegen zijn. Wij zullen trouwens in onze uiteenzetting wel meer gelegenheid hebben op connecties tussen Kadjoran en Tembajat te wijzen. De beide plaatsen liggen overigens vlak bij elkaar.

VORSTELIJKE RELATIES DER KADJORAN'S.

Van de drie takken, die vanuit Kjai Ageng Pandhan Arang ontspruiten, de Kadjoran's, de Tembajat's en de *Wanakoesoema's* hebben de eersten, voorzover wij kunnen nagaan, op den duur de deftigste relaties gehad.

Zo vinden wij, om te beginnen, familiërelaties met de vorstenhuizen van *Padjang* en *Mataram*.

Met vertegenwoordigers uit *Padjang* zijn twee uit Kadjoran in de echt verbonden, t. w. Rd. Ajoe Sindoesena, dochter van Panembahan Agoeng en Rd. Ajoe Panembahan Raden (B₁ en D₁).

Veel talrijker zijn de verbintenissen met leden uit het *Mataramse* huis. Rd. Ajoe Mataram is met niemand minder dan *Senapati* gehuwd (B₂). Inderdaad geeft de *Sadjarah Dalem*, die het *Mataramse* standpunt schijnt in te nemen, terwijl de *Tjandrakanta* meer Kadjorans is, toe, dat een der bijvrouwen van *Senapati* een Kadjoranse was, en vermeldt tevens twee zonen uit die echtverbintenis. Omgekeerd huwde een dochter van *Senapati* met Pg. Raden ing Kadjoran, wat beide stambomen gelijkelijk constateren.

Zelfs de moeder van Pg. *Poeger* en *Singasari* wordt door de *Tjandrakanta* als Kadjoranse gedoodverfd: Kangdjeng Ratoe Kilen, nicht van Panembahan Rama (E₃), wat de *Sadjarah Dalem* echter niet bevestigt.

Deze noemt de tweede vrouw van Amangkoerat I, de moeder van *Poeger*, en *Singasari*, een pleegdochter van een overigens onbekend *Saralathi*, maar geeft weer wel een bijvrouw van dezen Vorst, die uit Kadjoran stamt: Mas Ajoe Woelan, de moeder van een jong gestorven prinsesje.

Door *Speelman's* instructie aan Saint Martin, die vrij uitvoerige genealogische gegevens bevat, worden wij ook niet veel wijzer, daar hij *Poeger's* en *Singa-*

sari's moeder „Mas Pallaboan” noemt, „eene gemeenemans dochter, genaamd Patra Kilassa van Passaroan, die na de verovering van die plaatse, nevens de gemeene vrouwenroof, nog heel jonk zynde, in de Mataram en zoo voort in 't vrouwenhuis gebragt was.” Zij zou pas later tot echte vrouw verheven zijn (d. J. VII, 190/91).

Nu bestaat er wel een tendens bij Speelman, om alle moeders van candidaten naar de Soenanstroon een beetje omlaag te halen, behalve die van den zijnen, Amangkoerat II en den onschadelijken Rd. Tapa, 11 jaar oud.

Het is zeer lastig die drie soorten gegevens te combineren, ook al zou Mas Palaboean ook volgens de klank met Mas Ajoe Woelan in overeenstemming te brengen zijn en Saralathi's pleegdochter te vereenzelvigen zijn met de geroofde maagd uit Pasoeroean.

Een feit blijft het, dat bij een Javaanse troonstrijd de diverse candidaten er vaak op uit zijn elkaars respectievelijke moeders te kleineren. Evenwel blijft het zeer waarschijnlijk, dat er zich in Amangkoerat Tegalwangi's harem ook een Kadjoranse bevonden heeft, hetzij als padmi, hetzij als garwa pangrembe, en al of niet de moeder van Poeger-Singasari.

Wij willen thans de aandacht vragen voor enige andere groepen familieleden van Rd. Kadjoran welke in zijn tijd een meer of minder bijzondere rol hebben gespeeld, nl. de verschillende *Poerbaja's*, de *Wiramenggala's* en de *regenten van Madioen*, terwijl wij besluiten met een opsomming van alle broeders, zusters en kinderen van Rd. Kadjoran.

DE POERBAJA'S.

Een bijzondere plaats onder de familieleden van Raden Kadjoran nemen de Poerbaja's in. Gelijk de stamboom uitwijst hadden vier hunner een Kadjoranse echtgenote. De banden tussen de Kadjoran's en de Poerbaja's waren dus wel

talrijk en, naar wij zullen zien, ook wel hecht.

Zij vormden a.h.w. een brug van de Kadjoran's naar de regerende hoofden van het Mataramse huis, aangezien de 2e en 3e Poerbaja respectievelijk zonen van Senapati en Sultan Agoeng waren, terwijl de 4e een zoon van den zen was.

De Hollandse gegevens ondersteunen de stamboom gegevens in zoverre, dat zij onzen Kadjoran en een der Poerbaja's (III of IV) „germains” noemen, wat wel niet precies klopt (volgens de stamboom waren zij oom en neef), maar toch op een verwantschap moet wijzen. Men vergete niet, dat de voorstellingen, die de Hollanders omtrent de familieverhoudingen in het Mataramse huis hadden, niet steeds bijzonder helder waren. Valentijn is bv. zo vrij om de figuur van Amangkoerat I Tegalwangi in tweeën te splitsen, nl. in een Soesoehoenan Ingalaga (III, 356), dien hij in 1670 na een 25-jarige regering laat sterven en opvolgen door zijn zoon Pg. A. Mataram, bijgenaamd, Soesoehoenan Tegalwangi (III, 365).

Overigens is het niet steeds eenvoudig de verschillende Poerbaja's in de Hollandse bronnen te herkennen, ook al komt de naam er vrij vaak voor. Poerbaja I ontbreekt er geheel, doch Poerbaja II is een bekende figuur, die er in de Hollandse stukken nog al goed afkomt. Zijn dood bij Gogodog wekt zelfs deernis. Daarna wordt het moeilijk den Poerbaja uit de Compagnies-gegevens met een Poerbaja III of IV te identificeren. In de *Sadjarah Dalem* (134, 9) wordt medegedeeld, dat Poerbaja III slechts *korte tijd* die titelnaam droeg, daar hij spoedig stierf om door den zoon van Poerbaja II te worden opgevolgd.

Verder wordt van Poerbaja IV verhaald, dat hij trouwde met een dochter van Rd. Kadjoran, (dus met zijn eigen nicht), wat in ieder geval op een goede verstandhouding tussen die beide heren wijst.

Nu wordt in de Compagniesbronnen herhaaldelijk gesproken over een jongen Poerbaja, die een bondgenoot van Kadjoran is.

Wij kunnen zijn figuur gedurende een 5-tal jaren volgen (vanaf 1677 tot 1682), eerst als bondgenoot van Kadjoran, later als die van Poeger, tenslotte als gewantrouwd onderworpen. Deze Poerbaja kan onmogelijk de Poerbaja III zijn, die „ora lawas” genoten heeft van zijn titel en daarna stierf, maar moet wel de Poerbaja IV, de schoonzoon en neef van Rd. Kadjoran wezen.

Wij dienen ons dus voor te stellen, dat na de dood van Poerbaja II in October 1677, hij vervangen is door zijn neef Poerbaja III, doch dat deze reeds vrij spoedig, reeds vóór Febr. 1677 kwam te overlijden om door Poerbaja IV te worden opgevolgd, die daarna voortdurend onze aandacht zal trekken. Ten overvloede wordt deze Poerbaja in de Jonge VII, 148 genoemd, „den jongen pangeran Pourbaya, den zoon van den overleeden”, wat alleen kan slaan op Poerbaja IV, zoon van den in Oct. 1677 gesneuvelden Poerbaja II.

DE WIRAMENGALA'S.

Behalve de Poerbaja's komt herhaaldelijk onder de bondgenoten van Kadjoran de naam Wiramenggala voor. Deze Wiramenggala's zijn nauw verwant met de Poerbaja's. Zowel in D. 14/4-1666 als in D. 6/7-1670 wordt een Rd. Aria Wiramenggala genoemd, die een broeder van den ouden Pg. Poerbaja is. Inderdaad vinden wij in de Sadjarah Dalem (132, 7) als stiefbroeder van deze een zekere Pg. Adipati Rijamenggala vermeld, wiens broeder een bijvrouw uit Kadjoran is. Elders wordt deze dame de oudste dochter van Rd. Kadjoran genoemd. (Babad Alit p. 30).

Het geeft natuurlijk enige moeilijkheid om dezen Wiramenggala, dien wij den eersten (I) zullen noemen, met Rijamenggala te vereenzelvigen, doch de

overeenkomst in klank is toch te groot om deze indentificatie geheel te verwerpen. De verwantschap met Kadjoran is in ieder geval niet zonder betekenis. Het laatst wordt deze Wiramenggala I genoemd in het verslag van den Soenan over de val van de Kraton (d. J. VII, 149), waartoe zou medegewerkt hebben een zekere Wirajoeda, „de zoon van Wira Manggala, de broeder van den overleden Pourbaaya”.

Wij zullen zien, dat deze Wirajoeda zeer behoorlijke reden had om zich tegenover de Mataramse Kraton vijandig te tonen.

Nu komt in de Hollandse stukken van 1677 en meermalen nog een Wiramenggala voor, en wel als overtuigd aanhanger van Kadjoran en Troenadjaja. Het eerst treedt hij op in April 1677, wanneer hij het leger aanvoert, dat over Semarang de Kraton van de Westzijde zal bedreigen. Het laatst verschijnt hij als schrijver van een „vaillanten brief” aan Tg. Mangoenoneng, waarin hij deze uitdaagt om met gelijk getal van volk te strijden (d. J. VII, 230). Hij zou zijn best doen om al het volk onder Troenadjaja te brengen! Na deze bravoure verdwijnt deze Wiramenggala, dien wij met IIa zullen aangeven, waarschijnlijk in het strijdgewoel in en om Kediri.

Afwisselend wordt hij Aria en Adipati genoemd (D. 28/9-78, p. 525), wat op verwantschap met het hof wijst, want een onder Troenadjaja aangematigde titel zouden zelfs de Hollanders niet klakkeloos overnemen.

Onder de schoonzonen van Amengkoerat I noemt Speelman in zijn instructie aan Saint Martin (dd. 23 Mrt. 1678) o. a. een „Radeen Aria Wiera Manggala zone van den ouden Pangeran Pourbaya”, waarvan hij helaas ook mededeelt, dat hij reeds overleden was (d. J. VII, 191), zodat zijn echtgenote „weduwe is en zoude met haar dogter mede naar Cadiery gebragt wezen.”

Valentijn, die blijkbaar uit een zelfde bron als Speelman geput heeft, is in één opzicht precieser, nl. hij noemt dezen Wiramenggala den *tweeden* zoon van Poerbaja I en daardoor lijkt mij zijn weglating van diens overlijdensbericht niet geheel zonder betekenis. Wij duiden dezen Wiramenggala aan met I Ib. In de Sadjarah Dalem komt zijn vrouw voor als 22e kind van Tegalwangi onder de naam van Raden Adjeng Poesoeh of Raden Ajoe Kleting Idjo, tot zij met Pg. Adipati Wiramenggala trouwt en diens naam aanneemt. Wij noemen hem: Wiramenggala I Ic.

Tenslotte komt in de Tjandrakanta nog een Pg. Adipati Wiramenggala voor, niet den zoon, maar slechts den oomzegger van Poerbaja II, aangezien zijn moeder diens schoonzuster is, terwijl tevens verzekerd wordt, dat zijn vrouw de dochter van Tegalwangi is (Wiramenggala I Id).

Wij ontmoetten dus vier Wiramenggala's:

I Ia. de heldhaftige bondgenoot van Kadjoran en Troenadjaja uit de Hollandse bronnen van 1677 en 1678, van onbekende afkomst maar Aria en Adipati getiteld.

I Ib-d, allen schoonzoons van Mmangkoerat I, waarvan:

I Ib. de zoon van Poerbaja II heet en misschien vóór Mrt, 1678 gestorven zou zijn (d. J. VII, 191, Val. III, 371):

I Ic. slechts opvalt door de uitvoerige benaming van zijn gemalin (Sadjarah Dalem 135, 22):

I Id. de zoon van Rd. Ajoe Panembahan Raden genoemd wordt, de schoonzuster van Poerbaja II (Tjandrakanta 158).

Tegen een vereenzelviging dezer vier Wiramenggala's verzetten zich slechts het twijfelachtige bericht van de dood van I Ib in Kediri en het verschil tussen I Ib en I Id wat betreft het vaderschap van dezen groten rebel. Waarschijnlijk geeft I Ib de juiste oplossing. In ieder

geval hoort deze Wiramenggala ook thuis in de grote Kadjoran-Poerbaja-clan. Bovendien doet de Tjandrakanta nog de merkwaardige mededeling, dat een andere naam voor Wiramenggala: Rd. Kartanadi was.

Indien wij de Tjandrakanta zo even niet gewantrouwd hadden, zouden wij geneigd zijn Wiramenggala II, dien wij najaar 1678 uit het gezicht verliezen, te vereenzelvigen met een der hardnekigste volgelingen van Kadjoran, die pas 1680 in onze bronnen verschijnt en de ongelijke strijd tot in 1683 volhoudt; over Wiramenggala's vrouw (I Ib) wordt in de Jonge vermeld, dat zij „zoude met haar dogter mede naar Cadiery gebracht wezen.”

Nu wordt dit nog van twee andere prinsessen verteld, dat zij zich in Kediri bevonden, nl. van „Radeen Tompa”, die men zegt, dat Troenadjaja ten wyve genomen heeft” (dus die is echt geschaakt) en van (Raden) „Danou Raadja” en haar man, den zoon van Rd. Danoeredja, broeder van Pg. Poerbaja II. Dit huwelijk vindt bevestiging in de Sadjarah Dalem (135, 21), maar de verwantschap met de Poerbaja's helaas niet, wat ons geen reden tot twijfel hoeft te geven. Wel is het opmerkelijk, dat zowel van Wiramenggala als van Danoeredja verhaald wordt, dat zij zich in Kediri bevinden of bevonden hebben, dat van beiden ook de verwantschap met Poerbaja wordt vermeld. Wij kunnen in dat verblijf in Kediri moeilijk iets anders zien dan een gemene zaak maken met de rebellen, zoals in de zelfde reeks (d. J. VII, 190-92) een verblijf bij Poeger niets anders beduidt, dan een aanhangen van de Poegerse partij. Dus ook deze takken van de Poerbaja-familie zijn kraman geworden.

Waar wij zoveel leden der Poerbaja-familie onder de opstandelingen aantreffen, verwondert het ons niet, dat Speelman de gezamenlijke rebellen samenvattend, deze ons schildert als:

„Troenadjaja, Cadjoran en de geheele zyde van Pourbajja.”

De opstand in Java's binnenland mogen wij daarom gerust zien als een scheuring in het Mataramse Vorstenhuis, waarvan de Poerbaja's en hun aanverwanten, de Kadjoran's zich losmaakten.

Gaan wij thans na, of de kring der Poerbaja's en Kadjoran's nog in een andere richting voor uitbreiding vatbaar is, nl. naar de kant van Madioen.

MADIOEN.

De residentie Madioen heette oorspronkelijk Poerbaja, doch wij weten niet in hoe verre de Poerbaja's daarmede nog relatie onderhielden en hoe groot de macht was, die Pg. Poerbaja nog over dit gewest uitoefende. Van Goens deelt in zijn „Reijsbeschrijving” mede, dat onder „Pangeran Porbajja” 50.000 mannen stonden, waarvan 48.000 met pieken en 2000 met musketten gewapend waren. Zijn macht werd slechts geëvenaard door die van Soerabaja en overtroffen door die der prinsen van Cheribon, maar wij weten dat beide locale machten reeds sedert jaren vernederd en verbrokkeld waren. Of Poerbaja's macht over Madioen nog van reële betekenis was, is door het ontbreken van gegevens niet vast te stellen.

Nu is het opmerkelijk, dat het aandeel van Madioen aan de hierna te bespreken opstand van Kadjoran vrij belangrijk was.

De eerste brief om hulp van Amangkoerat II aan de Hoge Regering zou zelfs doen vermoeden, dat de verhouding tussen Kadjoran en Madioen nog inniger was, dan tussen eerstgenoemde en Poerbaja, daar hij schrijft: „dat de volckeren van Pangeran Pourbajja te saam gespannen zijn met het volck van Cadjoran en Madion” (d. J. VII, 131).

In zijn uitvoeriger verslag van de opstand verhaalt de Soenan: „Drie van d'aensienlijkste grooten van Madion, ge-

heeten Radeen d'Jadita, Radeen Bagingeer en Radeen Penganteen . . . trecken mede de strenge van Troenadjaja . . .” (d. J. VII, 155).

De laatste twee ietwat verhaspelde namen van dit driemanschap menen we terug te vinden in D. 9/12-77 (p. 440), waar een zoon van Rd. Kadjoran vermeld wordt, nl. „eene Radeen Pagan-teen of anders Beere”. Het valt moeilijk in dezen man met zijn dubbele naam niet het bovengenoemde Madioense tweetal regenten te herkennen. „Beere” zouden „Begingeer” en „Penganteen” „Panganteen” moeten zijn. Beiden waren wellicht zonen van Kadjoran. Zo zou hun afval van het Mataramse gezag en het volgen van Kadjoran al heel eenvoudig te verklaren zijn.

KADJORAN'S VERDERE FAMILIELEDEN.

De Hollandse bronnen geven ons de indruk, dat Kadjoran een uitgebreide familie had: broeders, zusters en kinderen. In de Javaanse Tjandrakanta worden de beide eersten genoemd, maar het lukt niet ook maar één naam op bevredigende wijze met die uit Hollandse bron gelijk te stellen, wat identiteit, gezien het groot aantal namen waarover een Javaan kan beschikken, volstrekt niet hoeft uit te sluiten. De kinderen worden in de Javaanse gegevens helaas niet bij name genoemd.

De Hollanders noemen de volgende broeders:

1e. een jongere broeder van Kadjoran, die, terwijl zijn oudere broeder in Kediri bij Troenadjaja vertoefde, rustig in het Solose verbleef en zich van niets aantrok (d. J. VII, 139, Semarang 3 Sept. 1677).

2e. een jongere broeder Rd. „Cahoe-nan”, dien Kadjoran tot heerser over Midden-Java zou willen verheffen (Instructie van Speelman aan Saint-Martin 23 Mrt. 1678).

3e. „de oudste broeder van den over-

leden Cadjoran" geheten „Pangeran Pamoeangek" (elders: Pg. Pamiggak), dus wellicht ten rechte: Pamingak) in D. 10/10-82.

4e. een broeder „Wiera Madsja," wiens dochter met Pg. Poeger trouwde (d. J. VII, 198), wat de Sadjarah Dalem niet bevestigt.

Het lijkt mij onmogelijk een van dit viertal te vereenzelvigen met de in de stamboom genoemde evenveel broeders, behalve wellicht no. 2, dien Kadjoran blijkbaar voor iets groots bestemd had, met A. Panoelar of Panembahan Anom. De Nederlanders vermelden slechts één zuster, die Kadjoran te elfder ure nog achter op zijn paard wil redden (d. J. VII, 272), welke wij evenmin met de ons genoemde zusters kunnen gelijk stellen.

Van Kadjoran's *kinderen* zijn ons de volgende bekend :

1e. en 2e. twee dochters, waarvan de oudste met Pg. Wiramenggala en de jongste met Rd. Troenadjaja trouwde (Babad Alit 30).

3e. Rd. Wirakoesoema, de grote aanvoerder der opstandelingen (d. J. VII, 149).

4e. „Radeen Paganteen of anders Beere" (d. J. VII, 178,) over welke raadselachtige figuur wij reeds spraken.

5e. en 6e. twee zoons, Rd. Kartanagara en Wangsadika, die tegelijk met Kadjoran de dood vonden (d. J. VII, 272).

7e. „Carthy Pada, zoon van Cadjoran" (D. 20/8-80, p. 549), een der latere verzetslieden.

Het is wel opmerkelijk, dat wij in de betrekkelijk schaarse gegevens omtrent Kadjoran en de zijnen nog zoveel over zijn familie vernemen. Het verlevendigt ons beeld van den grijzen patriarch, dien wij omringd weten door een schare van aanhankelijke nazaten. Kadjoran betekent dus niet alleen een persoon; het is een clan.

DE PLAATS KADJORAN.

Het *geslacht* van Kadjoran had zijn zetel in de *plaats* Kadjoran, een viertal kilometers bezuiden Klaten, in de buurt der onderneming Demangan. Hier wijst men nog de plaats aan, waar eenmaal de dalem der Kadjorans stond, tegenwoordig bezet door een statig maar enigszins vervallen Javaanse behuizing, met een kolossaal erf, de woonplaats van mijn zegsman Rd. Ng. Mohamed Oesman. Op dit erf vindt men nog een fundament, dat de plek aanduidt, waar eertijds Panembahan Rama placht te dikirren. Aan de andere zijde treft men een put aan, door Kadjoran gegraven, aan welks water geneeskracht wordt toegeschreven.

Ten Oosten daarvan ligt een kleine begraafplaats, waar men een drietal graven zonder buitengewone versiering aanwijst als die van Rd. Kadjoran Ambalik, Rijamenggala en Pg. Bima. Er liggen bakstenen van abnormale grootte, zoals men die ook wel in Padjang aantreft. Deze zetel der Kadjorans werd in Februari 1677, gelijk wij zien zullen, door de Matarammers verbrand. In dit lot heeft waarschijnlijk niet de eigenlijke en oudste begraafplaats der Kadjorans gedeeld, nl. de reeds genoemde, die een 500 meter ten zuiden van de dessa ligt. Het maakt de indruk van een achteruitboerende bedevaartplaats: slechts het graf van Panembahan Agoeng ziet er nog vrij goed uit, terwijl aan de moskee, die natuurlijk de naburige dessabevolking dient, zelfs tot voor korte tijd nog de hand is gehouden. Zeer opvallend is, dat zij, evenals de moskeeën van Solo en Djokja, zomede de vroegere van Japara (zie mijn desbetreffend artikel in Djawa 1936) *door water omgeven is*. De soerambi is naar verhouding opvallend groot.

Helaas heeft de begraafplaats veel te lijden gehad van de bandjirs, die de laatste tijd het Klatense hebben ge-

teisterd en thans ligt het zand er nog een paar voet hoog, wat het aspect der gebouwtjes niet ten goede komt. Het was aan deze begraafplaats, dat eind 1682 enige opstandige leden der Kadjoransfamilie een bezoek brachten, om er met groot gevaar van hun leven eer te bewijzen. (I. B. 1684, f. 2438v; J. 7/1-1683).

In Kadjoran lagen dus behalve Panembahan Rama's eigen woonstede, ook de heilige graven zijner voorouders en het ligt voor de hand, dat dit zijn geestelijk gezag nog versterkte.

Het zal niet onopzettelijk zijn, dat na Kadjoran's aanvankelijke nederlaag in Februari 1677, de Mataramse vijanden de voorzorg namen ten minste de woonplaats van Kadjoran te plunderen en te verbranden.¹⁾

KADJORAN'S BOVENNATUURLIJKE GAVEN.

Wij zagen dus, dat Rd. Kadjoran Ambalik uit een half vorstelijk, half priesterlijk geslacht stamde, en dat deze luisterrijke afkomst bezegeld werd door de heilige graven nabij zijn woonplaats.

Doch Rd. Kadjoran zou zich niet er toe beperkt hebben te teren op de roem van het verleden, hij zelf wist zijn geestelijke gaven door gestadige oefeningen te ontwikkelen, zodat hij volgens de Babad zeer sterk in „Sakti” en „Tapa” was geworden (B.T.D.I, 286). De plaatselijke overlevering bevestigt deze bovennatuurlijke eigenschappen van Panembahan Rama, gelijk wij bij de beschrijving der plaats van zijn vroegere Dalem reeds opmerkten.

Volgens een andere overlevering wer-

den zijn grote geestelijke gaven zelfs in hofkringen gewaardeerd. Toen de tweede vrouw van Amangkoerat I (Ratoe Anem) een kind met een helm ter wereld bracht, werd dit naar Panembahan Rama gebracht om de helm te verwijderen. Deze maakte van deze gelegenheid gebruik om het vorstenkind met dat van zijn schoonzoon, den pas door Tegalwangi vermoorden Wiramanggala, te verwisselen. (Babad Alit, p. 30).

De nuchtere Speelman noemde hem echter om die geestelijke eigenschappen „duyveljager of waarzegger”. Elders wordt hij priesterlijk genoemd en het volk sprak met huivering van „Panembahan Rama”, eerbiedwaardige vader (sedert D. 9/12-77 vrij regelmatig).

Zijn bovennatuurlijke gaven stelde hij van de aanvang af in dienst der politiek, daar, volgens Speelman, „dien propheet des duyvels selfs al lange hadt voorsegt, datter een ander Conincq in de Mataram regeeren most.” D. 28/7-77, p. 239).

REDENEN TOT OPSTANDIGHEID.

Welke redenen had Kadjoran om een opstand te beginnen?

Wij zullen ongetwijfeld goed doen met niet slechts Kadjoran's persoonlijke grieven na te gaan, doch ook te onderzoeken of er in zijn omgeving en onder zijn familieleden zich lieden bevonden, die wrok moesten koesteren tegen het regime van Amangkoerat I Tegalwangi.

Uit van Goens „Reijsbeschrijving van Samarangh nae Mataram” kennen wij de roerende episode, waarbij Poerbaja II, zoon van Senapati, maar nauwelijks aan de blinde woede van zijn achterneef Tegalwangi ontsnapt, dank zij de tussenkomst van diens moeder, die een verzoening arrangeert aan het graf van Soeltan Agoeng te Imagiri. Deze goede verhouding is niet blijvend geweest.

Op 1 Jan. 1663 wordt in het Dagregister aangetekend, dat Amangkoerat I onder de schijn van een veldtocht „den pangoran Porbaya soeckt om hals te

1) Er is nog een plaats, die men aan Kadjoran's naam verbindt, nl. de kampoeng *Kadjor Koelon* en *Wetan*, een drietal kilometers van Imagiri. Daar zou vroeger ook een dalem van Kadjoran gestaan hebben, maar in tegenstelling tot het Klatense Kadjoran, vindt men thans er geen spoor meer van. Wel wordt er het graf aangetroffen van de „garwa ing Kadjoran”, te samen met dat van de romantische Rara Mendoet, de heldin van de *Pranatjitra*, aan de voet van een kleine heuvel.

brengeu" (dus op de wijze van wijlen Wiragoena; idem D. 15/5-63).

Begin April 1667 wordt bericht, dat de Soenan enigen „van syne grooten buyten de stadt in een dorp hadde gebannen, waer onder oock waeren Wiera Jaja, stadthouder in de Mataram, ende Wiera Menggala, de broeder van den pangiran Pourbaya" (D. 14/4-67). Hier-voren zagen wij reeds, hoe laatstgenoemde de schoonzoon van Rd. Kadjoran genoemd wordt.

Midden 1670 komt uit Mataram de vreselijke tijding, dat de Soenan, behalve den afgezetten Rd. „Tana Raxa met syn geheel mannelyck geslachte tot 27 in 't getal", ook heeft laten krissen „eenen radin Ari Wiera Wangala, wiens broeder pangiran Pourbaya (voor desen mede verstooten) zelve de beul was geweest" (D. 6/7-70). Dat is dus dezelfde Wiramenggala, die er in 1667 nog met een verbanning was afgekomen. Het weerzinwekkendste is het laten optreden van den grijzen Poerbaja als beul voor zijn jongeren broeder, een van die wrede fantasieën van Tegalwangi. Wilde hij daarmede doen uitkomen, dat Poerbaja in het toezicht op zijn jongeren broeder Wiramenggala te kort was geschoten?

Ook Pg. Adipati Anom was verbannen, „sommige meenen uyt presumptie van conspiratie"

Er werd dus vermoed, dat er een samenzwering had plaats gehad en deze veronderstelling vindt men ook terug in de volksoverlevering, die ons de Babad Alit bewaart (p. 30).

Daarin wordt verhaald, dat Pg. Wiramenggala verdacht werd van *rebellie* tegen den Vorst. Daarom zond deze Pg. Poerbaja uit om diens jongere broeder Wiramenggala te doden, hetgeen ook geschiedde.

Reeds in 1670 zou er dus in de kring om Poerbaja een plan gesmeed, zijn, om aan de regering van Amangkoerat I een gewelddadig einde te maken, waarschijnlijk ten gunste van diens

zoon Pg. Adipati Anom. De samenzwering mislukte echter en Wiramenggala boette zijn overmoed met het leven, doch de grijze Poerbaja ontsnapte nog, wellicht wegens zijn eerbiedwaardige leeftijd. Wij kunnen ons voorstellen, dat Rd. Kadjoran het lot van zijn schoonzoon zeer getroffen moet hebben. Inderdaad verhaalt de reeds genoemde overlevering, dat dit drama voor Rd. Kadjoran de reden was, om zich tegen het Mataramse huis te keren.

Bij de gewelddadige dood van Wiramenggala was diens weduwe, een dochter van Rd. Kadjoran, drie maanden zwanger. Het mooie kind, dat zij ter wereld bracht, zag bijna gelijktijdig met den zoon van de Ratoe Anem het levenslicht, maar het uiterlijk van dit kind was „tan prajogi", het was met de helm geboren!

Het werd nu naar Panembahan Rama gebracht, opdat deze de helm zou verwijderen, maar deze verwisselde de beide kinderen, zodat de latere Pg. Poeger, die als Pakoeboewana de Mataramse troon zou bestijgen, feitelijk dus een kleinzoon van Kadjoran was!

Deze overlevering brengt dus zelfs Kadjoran's eerste vijandelijke daad tegen het Mataramse huis in verband met de dood van zijn schoonzoon Rd. A. Wiramenggala.

Dat de romantische verwisseling der kinderen wel niet zal hebben plaats gehad is duidelijk. Indien zo iets was gebeurd, zou het wel eerder zijn uitgelekt en ongetwijfeld door Speelman c.s. uitgebuit, om Poeger's aanspraken op de troon te verijdelen.

Vermoedelijk is het een veel later ontstane overlevering uit de kring van geestverwanten of nakomelingen van Kadjoran afkomstig, die hem, niettegenstaande zijn nederlaag en dood, toch nog een listig behaalde zege wilde bezorgen. Het onzinnige blijkt wel hieruit, dat, indien de overlevering juist ware, Poeger bij zijn verheffing tot Soesoehoenan Inga-

laga de aanvallige leeftijd van 7 jaar zou bereikt hebben. De dood van Wiramenggala en wat daaraan moet voorafgegaan zijn, prikkelde de kring van Poerbaja tot *verzet* en ook hiervoor hebben wij enige gegevens.

Wij ontmoeten in 1668 den ouden Poerbaja in gezelschap van Pg. Adipati Anom „den welcken gesterckt met den aanhangh van een, zijn oudtoom *Pangerangh Pourou Bayangh* (= Poerbaja) de Sousouhounangh seer in achterdocht houdt” (d. J. VII, 179). Hij zou meegewerkt hebben aan het ontvoeren van een deftige Inlandse dochter naar de dalem van Pg. Adipati Anom. Zes jaar later loopt Poerbaja mee in diens gevolg en trotseert zelfs den Soenan: „Als Pangerangh Adypatty by den Sousouhounang geroepen wert, gaet hy altyt vergeselschap met den *ouden Pangerang Pourbaja* . . .” (d. J. VI, 191).

De ramp, die de Poerbaja's in 1670 trof, als straf voor betoonde weerspannigheid bedoeld („uyt presumptie van *conspiratie* . . .”), heeft haar doel blijkbaar gemist, zodat de verbittering zal gestegen zijn.

Uitziende naar een algemeen erkend leider, zullen zij zich geschaard hebben om den door zijn buitengewone geestesgaven geëerbiedigden Rd. Kadjoran, die bovendien uit een geslacht stamde, hetwelk in waardigheid met het Mataramse kon wedijveren en wiens woonplaats tot op de huidige dag nog een plaats van verering is.

Immers, deze Kadjoran bezat alles, wat een Javaanse leidende figuur nodig had: grote geestesgaven, een doorluchtige afstamming en familierelaties in de allerhoogste kringen.

Deze familieverbindingen vallen te meer op, wanneer wij zijn stamboom met die van Tembajat vergelijken, ook een zeer heilige plaats in de Vorstenlanden. De huwelijken van Kadjoran met voorname leden uit het Mataramse huis zijn veel talrijker dan bij de Tembajats.

KADJORAN'S EERSTE OPTREDEN.

Iemand van Kadjoran's gaven en persoonlijkheid heeft natuurlijk reeds lang vóór de grote opstand van Troenadjaja zijn invloed doen gevoelen. Het eerste duidelijke teken daarvan is zijn bemiddelingsrol bij de verbondssluiting tussen Pg. Adipati Anom en Rd. Troenadjaja.

Volgens de Babad Tanah Djawi (I, 287-290) zou de Madoerese opstandige prins Troenadjaja, voordat hij zich van zijn stamland Madoera meester maakte, een overeenkomst hebben gesloten met den Mataramsen troonopvolger, Pg. Adipati Anom, waarbij Rd. Kadjoran als waardig tussenpersoon optrad. Nadat Troenadjaja vergeefs een toevlucht had gezocht bij den Pg. Adipati Anom en bij deze slechts tijdelijk in dienst had kunnen treden, had hij tenslotte bij Kadjoran, die bekend stond om zijn sakti en tapa, een onderdak gevonden, ja, mocht zelfs met diens jongsten dochter in het huwelijk treden. Kadjoran zag in Troenadjaja reeds den groten pradjoeit, die heel Java in opschudding zou brengen. De Babad verhaalt, dat juist in die tijd Adipati Anom bij zijn vader in ongenade was gevallen en wel om een vrouwenperkara. Zijn dalem was verbrand en hij zelf naar Lipoera aan de Zuidkust verbannen. Vele groten drongen er bij hem op aan, zijn vader te vervangen. Pg. Adipati Anom aarzelde en ontbood Kadjoran bij zich. Deze kwam en bracht zijn schoonzoon Troenadjaja mee. De Kroonprins verzocht Kadjoran het spits voor hem af te bijten, maar de grijsaard vond zich zelf te oud en het hele plan eigenlijk te gevaarlijk. Evenwel, als de Kroonprins er nu beslist op stond, kon hij wellicht iets met Troenadjaja beginnen, die toch juist bij de hand was. Met Troenadjaja werd nu het bekende verbond gesloten, waarvan wij het resultaat kennen (Djawa 1940, p. 59 & vlg.).

Reeds in het vorige opstel trachtten

wij dit Javaanse verhaal aan de Hollandse bronnen te toetsen, wat ons maar onvoldoende gelukt is.

Juist Kadjorans rol bleef in het duister.

Enige aanknopingspunten waren er wel. Kadjoran's eerbiedwekkende leeftijd, Troenadjaja's huwelijk met zijn dochter, zijn voorspellen ener regeringsverandering.

Bovendien wordt ons nu Kadjoran's houding begrijpelijker, daar wij de familieverhouding kennen tussen Kadjoran en verschillende voorname hofgroten als de Poerbaja's, terwijl de Babad Alit zelfs een direct verband legt tussen de dood van een hunner, Wiramenggala, en Kadjoran's anti-Mataramse gezindheid.

Tenslotte wijst het vervolg der geschiedenis er op, dat er te voren wel een of andere connectie tussen Kadjoran en Troenadjaja moet zijn geweest. (T. a. v. de verhouding tussen Pg. Adipati Anom en Kadjoran is dit minder duidelijk). Kadjoran's partij kiezen vóór Troenadja, zijn verblijf in Kediri kunnen niet zo maar in eens uit de lucht komen vallen.

Alles samengenomen menen wij het Babadverhaal in ieder geval in zijn algemene strekking te moeten aanvaarden, nl. dat Rd. Kadjoran met hulp van zijn schoonzoon Rd. Troenadjaja den Pg. Adipati Anom nog vóór zijns vaders dood tot Soenan wilde verheffen.

KADJORAN'S BREUK MET PG. ADIPATI ANOM.

Uit de jaren tussen zijn afspraak met Troenadjaja en Pg. Adipati Anom en zijn eerste weerspannig optreden in Februari 1677 hebben ons geen berichten omtrent Kadjoran bereikt, hoe zeer het ook voor de hand moge liggen, dat de energieke grijsaard niet stil gezeten heeft.

En juist in deze tijd hebben gewichtige veranderingen plaats gevonden.

Zien wij aan het begin een schijnbaar hecht saamgevoegde drieëenheid: Troenadjaja — Kadjoran — Pg. Adipati Anom, aan het einde is er tussen de eerste en laatste persoon van dit driemanschap een diepe kloof ontstaan, welke wij indertijd toeschreven aan gebeurtenissen, samenhangende met de slag bij Gogodog.

Rd. Kadjoran heeft niet lang geaarzeld, maar na de scheiding de zijde van zijn schoonzoon Troenadjaja gekozen. Wat hield dit partij kiezen in? M. i. kan dit weinig anders betekenen, dan dat Rd. Kadjoran niet meer voor de troonsverheffing van Pg. Adipati Anom werkte, maar voortaan voor die van Rd. Troenadjaja. Deze werd dus Kadjoran's candidaat voor het Soenanschap. Dit laten schieten van Pg. Adipati Anom is ook onzen Kennemer bard, W. J. Hofdijk opgevallen, welke ons in zijn episch gedicht van 20 zangen: „In 't Harte van Java", een romantische Kadjoranfiguur heeft geschilderd, waarbij hem onder meer de Jonge's zevende deel inspireerde.

Wij zullen de leemte in ons geschiedverhaal enigszins trachten te bedekken door een aanhaling uit zijn heldendicht. Reeds in de 1ste zang stelt hij ons aan een heiligen kluizenaar op de Tjandi Soekoe voor, die in gesprek is met den „hadji" Kadjoran:

„Wiens oogen, mistig, van glans,
als een dwaalster
Boorend door nevelen heen,
immer zich wemelend wendden"
. . . in houding en dosch den hadji,
den priester, wiens voeten
't Heilige Mekka en 't graf van
Mohammed eens hadden betreden,
En wien een heiligen glans sinds zijn
terugkeer omstraalde."

Daar komt hem niemand minder dan Pg. Adipati Anom bezoeken, hulp vragend voor zich zelf en het waggelende rijk. Kadjoran belooft hem zijn steun,

maar nauwelijks heeft de Prins zijn hielen gelicht, of :

Toen borst hij uit : „Waant ge, huichelaar ! 't oog mij met blindheid geslagen, Dat ik het wit niet bespeur, waar gij heimlijk uw pijlen op aanlegt ?

Meendet ge mij voor een reis als sandaal aan uw voetzool te binden, Om, na behouden aankomst, mij weer in het stofzand te werpen ?

Zetelen naast het paleis ? . . . Zeetlen daar *boven* ! Den scepter

Heerschend gestrekt over allen - óók over u, eerstgeboorne -

Dat wil Kadjoran, de reus te midden van u, o gij dwergen !

Reus - omdat hy zich *man* gevoelt, waar gy met uw vrouwen

Minder dan vrouw zijt geworden ! En u, ongeduldige Kroonprins !

Die naar de rijkskroon lang hunkert, u wil ik gunstig bedeele

Met de uwer waardige rol : *mijn* eerste werktuig. De gisting,

Heerschend alreeds, zult gij stoken tot koking - en dan zal *ik* schuimen.

Zóó zal het zijn, Kroonprins Anoem !

Gy hebt mij uw vinger geboden -

Vast heb ik dien in den mond, en tot uw uitersten teenen

Zal 'k u verslinden, u en al de uwen - en Java is mijner !”

Dan, na een weinig over de wisseling van het aards geval, waarvan ook de Tjandi Soekoe een bewijs is, gemijmerd te hebben, verlaat Kadjoran de plaats :

't Gerimpeld

Voorhoofd gebogen, de duimen met strakheid gestrekt in den gordel

Trad hy met langsamen trede de poorttrappen af naar beneden,

Murmlend tusschen genepen lippen een naam - „*Troeno Djojo*.”

Aldus Kadjoran, volgens Hofdijk. En zo gaat het dan nog 19 zangen voort !

Wisten wij het maar even goed, als hij het zich verbeeldde, doch helaas, ten aanzien van Kadjoran's breuk met den kroonprins kunnen wij slechts gissingen opperen. Wij wijzen er slechts op, dat de Babad tussen Troenadjaja en zijn schoonvader een intiemere verhouding veronderstelt, dan tussen Rd. Kadjoran en Pg. Adipati Anom, zodat er nog een kansje bestaat, dat onze vriend Hofdijk toch gelijk heeft.

Wanneer eindelijk de breuk openbaar wordt, blijken niet alle latere aanhangers van Kadjoran dadelijk diens zijde gekozen te hebben. Er bestaat een weifeling, wellicht veroorzaakt door programmaverandering, een nasleep van de rampzalige slag bij Gogodog. Dit zijn evenwel alles maar vermoedens. Wij moeten ook niet vergeten, dat na de dood van Poerbaja II de oppositiepartij een eerwaardige, hoogbejaarde leidersfiguur armer was geworden, wiens lege plaats, die om vervulling vroeg, als het ware voor Kadjoran geknipt leek.

KADJORAN'S AFVAL.

Het eerste belangrijke feit, dat van Rd. Kadjoran in de Nederlandse bronnen vermeld wordt, is zijn rebellie en poging om zich van de Mataram meester te maken, waarbij hij door Madoerezen gesteund werd. Hij heeft er de bijnaam van „Ambalik” aan te danken. Laten wij eerst trachten hiervan bij benadering de juiste datum vast te stellen.

De Soenan Amangkoerat II verhaalt, dat een maand na deze opstand, Pg. Martasana door zijn vader Tegalwangi buiten de poort Pingit tegen de Madoerezen werd uitgezonden. Kunnen wij dus de datum van deze tocht bepalen, dan weten wij ook die van Kadjoran's eerste rebellie.

Met grote waarschijnlijkheid kunnen wij vaststellen, dat de expeditie van Martasana omstreeks begin Maart 1677 viel.

Terwijl de Hollandse gezant Jacob Couper van 8 tot 12 Maart van Semarang naar Mataram reisde, bereikten

hem onderweg waarschuwingen, dat hij zich toch in de eerste plaats aan Pg. Martasana zou „adresseeren”, o.a. van diens broeder Pg. Adipati Anom zelf, welke adviezen wijzen op een zeer gestegen positie van dien heer. (d. J. VII, 95/96).

Op 17 Maart, tijdens een onderhoud met alle vier Soenansprinsen tegelijk, begon Martasana „wacker over zijn manhafte daden om de noordtwest van Mataram tegens de Sampanders uytgericht, te swetsen.” Deze heldendaden kunnen daarom niet al te ver in het verleden liggen, vooral niet omdat die dag juist de zaak behandeld werd van Singawangsa, Gouverneur van Pekalongan, die het toen met de Madoerezen gehouden had (d. J. VII 109), doch met de schrik vrij kwam, tot ergernis van Couper. Vrij zeker heeft dus de expeditie van Martasana omstreeks het begin van Maart 1677 plaats gehad.

Daar, gelijk gezegd, de opstand van Kadjoran een maand eerder viel, zullen wij deze omstreeks begin Februari moeten stellen.

Dan valt hij samen met het bezoek van den Moor Piero aan Troenadjaja die van 27 Januari tot 10 Februari 1677 door dezen heer ontvangen werd.

Zou in zijn talrijke gesprekken met den Hollandsen gezant deze usurpator niets over die opstand en de daarbij door de Madoerezen verleende hulp uitgelaten hebben?

Op 5 Febr. 1677 beweert hij niemand als gemachtigde aan zijn broeder Speelman te kunnen zenden, „vermits alle myne raadtsluyden naar den Mattaram en andere plaatsen om te oorlogen uytgesonden syn.”

Hij heeft dus o.a. een *militaire* expeditie naar Mataram ondernomen.

Troenadjaja verwacht veel van deze tocht, ten minste als zijn bewering, dat „den Sousouhounan uyt de Mattaram reets vertrocken en zyn volck aan syne 4 soonen overgegeven heeft” (d. J. VII,

90), geen bluff is. Zijn pretenties gaan ver, verder in ieder geval dan later, „want”, zo zegt hij, „*Japara mijn stadt is.*”

Bevestiging van de val van de Mataram komt er echter niet.

Bij zijn afscheidsaudiëntie op 10 Februari stijgt zijn zelfverzekerdheid tot zo’n hoogte, dat hij de moeite neemt voor den gezant zijn afstamming „van den coninck Madjapayt” te ontvouwen, waarmede, zo zegt deze, „hy syne *afcomste volcomen* vast maackte en syne *pretentien op de Mattaram fondeerde.*” (d. J. VII, 92/93). Nimmer heeft Troenadjaja vroeger of later, zo hoog gegrepen.

Wij concluderen dus, dat Troenadjaja omstreeks begin Februari een expeditie naar Mataram had gezonden, waarvan hij de hoogste verwachtingen koesterde, daar zij hem wellicht de opperheerschappij over Java zou verschaffen. Daar hem juist in deze periode het gezantschap van den Moor Piero bezocht, kreeg deze van zijn ambities een *te overdreven voorstelling*, die onmiddellijk op de Hoge Regering en later op de geschiedschrijving dezer gebeurtenissen inwerkte. Het heeft meegeholpen om Troenadjaja van het openlijk dingen naar de Soenanstitel te beschuldigen. Zover heeft deze echter nooit durven gaan en zelfs, zoals wij vroeger zagen, later het ambiëren van de sultanswaardigheid geloofchend. Het woord Soesoehoenan heeft hij nimmer op zich zelf toegepast; zelfs niet in deze dagen, toen hem een groot succes in de schoot scheen te vallen. Hij beperkte zich slechts tot voorzichtige toespelingen en halve pretenties.

Gaan wij thans de Mataramse berichten over deze opstand na, zowel de oudere, die wij vertaald in de Nederlandse bronnen vinden opgenomen, als de jongere, die in de Babadoverlevering bezonken zijn.

Wij zullen zien, dat in deze berich-

ten Kadjoran's persoon en zijn afval van het wettige gezag méér op de voorgrond staan, wat, gezien van Matarams standpunt, zeer begrijpelijk is.

DE MATARAMSE BRONNEN OVER KADJORAN'S AFVAL.

Soenan Amangkoerat II heeft op verzoek van Speelman aan deze op 19 en 20 September 1677 een „Nader verklaringe” laten doen, „beraackende het gepasseerde in de rebellie van Troenadjaja, Radeen Cadjoran & a . . .” (d.J. VII, 147-55).

Hierin wordt dan verhaald over Kadjoran's afval.

Na de verschrikkelijke nederlaag, die het Mataramse leger tegen de verenigde Madoerezen en Makassaren geleden had op 13 October 1676, waren de prinsen naar Mataram door hun vader terug geroept, „wanneer den Radeen Cadjoran van zyn gehoorsaamheyt affgeweken *vyand is geworden*”. Met zijn aanhangers legerde hij zich buiten de poort Tadj, te zamen met de Madoerezen onder Dhandhangwatjana, „wesende t'samen (naar oordeel) sterck hondert duysent mannen.”

Tegen hen zond de Soenan Pg. Blitar, K. Poelangdjiwa en K. Boeta Idjoe uit met de helft der Mataramse troepen, waarop een gevecht ontstond. Hierin sneuvelde niemand der Matarammers en slechts vier geringe lieden van den vijand, die naar Kadjoran terug week, waar hij opnieuw tot (naar gissinge) 150.000 man aangroeide.

Op dit heirleger stuurde de Soenan zijn zoons Pg. Adipati Anom, Pg. Poeger en Pg. Singasari uit (dus Pg. Martasana niet) „met 100 duysent manshooffden” (sic.). Wederom werd voor Tadj een ganse dag gestreden, „als wanneer de de Cadjorangers met alle haar volck in de vlucht geslagen en geheel verstrooyt syn geworden.”

Kadjoran begaf zich toen naar Kediri en Pg. Poerbaja Jr. stak „desselfs woon-

plaatse” in brand; „hetwelck gedaan wesende, is het Mattaramse leger weder naar huys gekeert.”

Dit bericht uit Mataramse bron over Kadjoran's afval kan men aanvullen uit en vergelijken met het Babadverhaal.

Dit vertelt, dat het Madoerese leger onder Dhandhangwitjana naar Kadjoran kwam met het voorop gezette doel, Rd. Kadjoran af te halen en naar Soerabaja te brengen.

De vereniging der Madoerezen met die van Kadjoran lukte en tegen hen werd een Javaans leger onder Pg. Adipati Anom en zijn broeders uitgezonden om de indringers en opstandelingen tot de aftocht te dwingen, welke 's nachts in alle stilte geschiedde. Rd. Kadjoran poetste met al zijn schatten en familieleden de plaat en de volgende morgen werd de plaats pas geplunderd en verbrand. (B. T. D. I, 308/9).

De naam van den Madoeresen bevelhebber klopt, eveneens het verloop der gebeurtenissen, al zijn die dan ook, gelijk bij overleveringen meestal het geval is, wat beknopter weergegeven. Ook de verwoesting van de plaats Kadjoran wordt in beide bronnen medegedeeld.

Er is echter een verschil tussen het verslag van den Soenan en de overlevering. Het eerste verhaalt, dat na een dag vechten „de Cadjorangers met alle haar volck in de *vlucht* geslagen en *geheel verstrooyt* syn geworden” (d. J. VII, 148). De laatste (B. T. D. I, 308/9) deelt mede, dat te middernacht Rd. Kadjoran er met zijn vrouwen, en zijn geheele huisgezin van door ging, gevolgd door het Madoerese leger, dat dus de *geregelde aftocht* dekte. Pas de volgende morgen merkten de Matarammers dat Kadjoran met de Madoerezen 's nachts verdwenen was, waarop zij tot de plundering en verbranding van de woonplaats over gingen.

Deze tegenstelling wordt volkomen opgelost door een derde bericht, nl. dat van Pg. Martasana aan den Nederlandsen

gezant Jacob Couper ; hij spreekt daarin over de onenigheid tussen de prinsengebroeders en verhaalt: „d' een wil Sousouhounan wesen, d'andere hout het met moye vrouwen ende den derde met een toebackjen”, waarmede hij aanduidt, dat de eerste verteerd wordt door eerzucht, de tweede door wellust, terwijl no. 3 aan de opiumpijp verslaafd is. Daarna heeft hij het over de opstand van Kadjoran : „Want indien se haar als des Sousouhounan soons gethoont hadden, buyten twyfel was Radingh Cadjohoran niet wegh geraeckt, en dat ontstaat uyt het misvertrouwen, waarmede (zij) het soodanich hebben laten liggen, dat de vyandt niet alleen gevlucht, *nemaar de vrouwen met haar kinderen op den arm zyn het ontkomen*, daardoor dat elck om het eerst weer binnen trocken om hun eygen interest.” (d. J. VII, 98).

Deze schildering van veilig vluchtende baboes klopt volkomen met het Babadverhaal, dat een ordelijke aftocht suggereert en wij begrijpen nu ook wel, waarom de Soenan zo hoog opgeeft van het uit elkaar slaan der Kadjoranners: hij had de leiding bij de aanval op Kadjoran gehad en had belang bij de voorstelling van een klinkende overwinning.

Wij houden ons daarom maar aan de voorstelling van Babad en Martasana en menen, dat de zege op Kadjoran niet afdoende was geweest. Opmerkelijk is, dat Martasana dit „wegh raecken” van Kadjoran betreurt. Blijkbaar is deze een geduchte tegenstander, van wien nog veel gevaar te duchten staat.

De zege tegen Kadjoran gaf evenwel de Matarammers moed om de kust gedeeltelijk te heroveren. De reeds genoemde Martasana ondernam begin Maart een tocht naar Pekalongan en Semarang, dat gedurende enige maanden in Mataramse handen bleef. Men moet evenwel aannemen, dat het passeren van de macht van Spielman in Jan. 1677 de vastbe-

radenheid der Madoerezen aldaar reeds enigszins geschokt had.

Van grote betekenis werd de kortstondige herovering, doordat zij den gezant Jacob Couper gelegenheid schonk naar de Kraton op te reizen om daar met de vier onenige Soenanszonen namens hun vader over een nieuw contract te spreken.

Wat was Kadjoran's rol in deze opstand? Vermoedelijk niet die van het initiatief. Gouverneur Wangsadipa van Japara, die meestal nog al een heldere kijk op de Javaanse toestanden had, meende, dat Kadjoran zijn opstand op *instigatie van Troenadjaja* begonnen was. Zijn slotopmerking „sulcx sustineer ick”, kunnen wij gerust als Javaanse beleefdheidsformule laten gelden (d. J. VII, 133). Ook de Babad laat het initiatief tot deze rebellie van de Madoerezen uitgaan.

Het lijkt mij daarom waarschijnlijk, dat wij in deze Februari-opstand een rechtstreekse poging van Troenadjaja moeten zien, om zich met hulp van zijn schoonvader van de Mataramse troon meester te maken. Dit sluit volkomen aan bij onze veronderstelling, dat voor deze periode Rd. Troenadjaja Kadjoran's candidaat voor het Soenanschap was.

Deze stoutmoedige poging om de Mataramse regering omver te werpen is mislukt en zowel voor Kadjoran als Troenadjaja betekende dit een ernstige nederlaag. Duidelijk was gebleken, dat in deze vorm hun plan niet voor uitvoering vatbaar was. Blijkbaar was Troenadjaja niet de geschiktste candidaat om Midden-Java in beroering te brengen. Het is opvallend hoe gering de weerklank was, die het initiatief van buiten nog in de Mataram ondervond. Van de latere medestrijders van Rd. Kadjoran wordt slechts de jonge Poerbaja vermeld en deze vecht dan nog aan de zijde van Mataram, verwoest zelfs, na de aftocht der bewoners, de plaats Kadjoran (d. J. VII, 148).

Wilde men in Midden-Java slagen, dan diende men de zaak geheel anders aan te pakken.

DE KRIJGSRAAD VAN MAART 1677.

De Babad Tanah Djawi vertelt dan verder, dat Kadjoran na zijn vlucht uit zijn verwoeste woonplaats, behouden in Soerabaja aankwam (B. T. D. I, 309) en daar Troenadjaja ontmoette. Beiden verheugden zich, aangezien zij niet verwacht hadden, elkaar in gezondheid weer te zien. Daarop verplaatste Troenadjaja zijn Kraton naar Kediri, dat hij geweldig versterkte.

Niet lang daarna, op Nieuwjaarsdag, pleegden Rd. Troenadjaja, Radja Galesoeng en Panembahan Kadjoran overleg, hoe zij de Kraton van Mataram zouden kunnen veroveren. Tot dusver de Babad.

Daar de Mohammedaanse Nieuwjaarsdag voor 1677 op 6 Maart viel, zou men vooreerst tegen dit bericht kunnen aanvoeren, dat Troenadjaja's verhuizing naar Kediri toen nog niet plaats had gehad, aangezien hij daarheen pas in Mei 1677, na de verovering van Soerabaja door de Hollanders, vertrok. Verder doet de aanwezigheid van den Makassar *Kraëng* Galesoeng, met wien Troenadjaja sedert begin 1677 in onmin leefde, enigszins eigenaardig aan; doch terwijl elders de Babad de feiten tamelijk ordelijk en waarheidsgetrouw weergeeft, is hij juist omtrent Soerabaja en de Makassaren uiterst verward.

Maar afgezien daarvan is het gans niet onmogelijk, dat op 6 Maart of daaromtrent tussen Kadjoran en zijn schoonzoon overleg is gepleegd omtrent de in de toekomst te volgen gedragslijn. Immers deze datum valt precies tussen de mislukte aanval op Mataram in begin Februari 1677 en de nieuwe veldtocht, die blijkens een Hollands bericht, omstreeks half April al aan de gang was. Tot het krijgsplan behoorde

ook de bezetting van Semarang en op 27 April 1677 bereikte inderdaad de tijding daarvan Batavia. (D. 27/4-77, p. 111).

De gevolgen van dit feit werden belangrijk geacht, want, zo schreef de ijverige secretaris der Hoge Regering, daardoor werden „de passen na en van de Mattaram weder gestopt,” 't welc men zeyde, *door eenen radeen van Kadjoran* wiert in 't werck gestelt."

Het is de eerste maal, dat Kadjoran's naam in de Dagregisters opduikt en dat er zelfs iets omtrent zijn persoon wordt verteld.

Over zijn verleden wordt slechts medegedeeld, dat hij „bevoorens op den naem van Troena Jaja tegens des Sou-souhounangs ryck geageert en nu, soo gesegt wiert, *sich van gemelten Troena Jaja afgescheyden hebbende*, evenwel zijn stuck tegen de Mattaram scheen te willen staende houden. . . ."

Dit lijkt een zeer wonderlijk bericht. Het stelt vast, dat er kort te voren een soort van ommekeer in de politiek van Kadjoran heeft plaats gehad, welke verandering wij ons heel anders zouden hebben voorgesteld. Immers, na de nederlaag voor de poort Tadjin in Febr. 1677, zou men zich voorstellen, dat hij als rampzalig vluchteling nog afhankelijker van zijn schoonzoon geworden was.

In ieder geval lijkt het ons voor de hand te liggen deze ommekeer in verband te brengen met de Krijgsraad van 6 Maart 1677. Wat is daar bekokstoofd?

HET KRIJGSPLAN TEGEN MATARAM.

Feitelijk zouden wij nu precies moeten weten, wat er toen, tussen de grote leiders der opstandspartij besloten is. Bij gebrek aan gegevens, dienen wij te onderzoeken, of er vóór en na de 6e Maart een verandering in politiek is waar te nemen. M. i. is die duidelijk waarneembaar. Wij zagen reeds, dat de Madoerezen

vanuit Soerabaja een tocht ondernamen naar hun bondgenoot Kadjoran en dat die expeditie een catastrofaal einde had.

Na de krijgsraad van 6 Maart wordt een tweede veldtocht ondernomen, die veel minder geïmproviseerd is en waarvan het plan vooraf nauwkeurig bestudeerd moet zijn.

Zowel volgens de Babad als volgens het bericht van Amangkoerat II werd de Mataram van twee zijden aangevallen: van de Oostzijde naderde een kolonne uit Grobogan tot voor de poort Tadjil (bij Prambanan), terwijl aan de Noordkant een kolonne al in April begon met de weder bezetting van Semarang en vervolgens oprukte naar de poort Trajem (in Kedoe). Beide legerafdelingen ontmoetten elkaar volgens de Jonge te Pandan, in de buurt van de Kraton; bij Telagawana werd de laatste slag gestreden. Deze wijze van aanvallen doet onwillekeurig aan Moltke's devies: „Getrennt marschieren und vereint schlagen" denken, want zij leidde tot de val van de Kraton. Geniaal was ook, om dadelijk reeds Semarang te bezetten, zodat de Hoge Regering niet meer kon weten, wat er precies in de Mataram voorviel en zij pas op 9 Juli de val der Kraton vernam.

Het bericht over een krijgsraad wint door het planmatige van de veldtocht aan waarschijnlijkheid.

SAMENSTELLING EN KADER VAN HET REBELLENLEGER.

De samenstelling der beide rebellenlegers verdient ook de aandacht. Het Noordelijke leger bestond volgens den Soenan (d. J. VII, 149) uit lieden van Pati, Koedoes, Demak, Grobogan, Semarang, Waleri en Kendal en was 50.000 man sterk; het Zuiderleger bestond uit de bewoners van Soerabaja, Gresik, Sidajoe, Toeban, Djipang, Blora, Warong, Kediri, Panaraga en Magetan en telde 100.000 koppen.

De Babad bevestigt dit in zoverre,

dat zij voor beide legers dezelfde samenstelling opgeeft, t. w. lieden zowel uit de Mantjanagara als uit de Pasisir. Ook de Nederlanders vermelden een gemengde samenstelling, t. w. „troupen van Codjoran, Pamaragan en Madion" en wel, wonderlijk genoeg, voor de Noordelijke groep (D. 23/5-77, p. 147), die eerst volgens D. 27/4-77 p. 111 uit „Madurese volkeren, niet van Codoes, maar van Damacq en Grobogan, als eenige rebellen met hun aenhangh" zou bestaan hebben.

Hoe het ook zij, de samenstelling der op Mataram aanrukkende legers is zeer gemengd geworden en hun getal groeide onder het oprukken, daar zij zich „van negorye tot negorye voortgaende, sterker en sterker gemaakt (hadden) en de onwilligen gedwongen hare zyde te volgen" (mededeling van den ooggetuige Astrajoeda aan Speelman, d. J. VII, 137). Uit dezelfde bron vernemen wij, dat het aanvallende leger „niet meer als schaers 1000 Madouresen" telde „en voorts alle Javaenen van hier en daar uyt de zeesteden en binnenlants byeenversamelt, tot een leger van niet minder als 20 à 25.000 mannen." Het Madoerese contingent daalde in de loop van de tijd nog tot 6 à 700 man. Het leger is dus in zeer sterke mate Javaans geworden.

Het kader der rebellen is een twijfelachtig punt, omdat, terwijl van de minderen met vrij grote stelligheid het al of niet Madoerees-zijn kan worden vastgesteld, de nationaliteit der meerderen niet zo vast staat. Men kan nl. met vrij grote zekerheid aannemen, dat de aristocratie op Madoera stellig voor een hoog percentage Javaans bloed in de aderen had.

Daarom is het lang niet zeker, dat een der dapperste aanvoerders van Troenadja Tg. Mangkoejoeda, hoewel hij afkomstig uit Sampang heette te zijn, ook werkelijk een Sampanger was en geen Javaan.

In het verslag van den Soenan treffen wij naast dezen Mangkoejoeda een opsomming van een zestal aanvoerders der opstandelingen, welke tegen de Kraton oprukten, t. w. :

1. Wirakoesoema, de zoon van Rd. Kadjoran
2. Rd. Wirajoeda, zoon van Wiramenggala I
3. Adipati Wiramenggala
4. A. Wassingati (in D. 12/7-78 genoemd de zoon van Ad. Wiramenggala).
5. A. Soepatra Langaspatty
6. Demang Angantaka

De eerste vier zijn rasechte Javaanse aristocraten, wat ons reeds de wijze, waarop de Soenan ze ons zonder enige nadere inleiding of verklaring voorstelde, deed vermoeden. Om deze laatste reden geloven wij ook, dat 5 en 6 wel van Javaansen huize zullen zijn. No. 5 is bovendien de verknoeide vorm van twee namen daar wij een weinig verder Aria Soepatra en Bangsapatty gescheiden vinden. In totaal zijn er dus 7, waarvan wij vier als Javanen kunnen identificeren, terwijl wij van de overige 3 dit vermoeden. Slechts Tg. Mangkoejoeda heet direct uit Sampang afkomstig te zijn.

Er is dus voldoende reden om aan te nemen, dat ook bij het kader het Javaanse element sterk vertegenwoordigd was.

HET OVERLOPEN VAN SAMPANG, POERBAJA EN CHERIBON.

Dit Javaanse element wordt nog versterkt door het overlopen van verscheidene andere groten. Genoemd worden de Pangerans Poerbaja, Sampang en Cheribon. Gelijk wij reeds zagen behoorde slechts de eerste van dit drietal tot de naaste familieleden van Rd. Kadjoran. De eigenaardige figuur van Pg. Sampang, later algemeen bekend onder de naam van Tjakraningrat II, ontmoeten wij reeds in de jeugd van Troenadjaja. De pangerans van Cheribon waren de zonen van Panembahan Girilaja, die

naar Mataram opgevoerd was en daar in 1660 was komen te overlijden, zonder dat zijn zonen verlof hadden kunnen krijgen naar hun vaderland terug te keren.

Van de drie zijn er dus twee, die wat men noemt, tijdig de huik naar den wind hadden gehangen, terwijl wij enkel van Poerbaja mogen aannemen, dat hem zekere banden van verwantschap naar den bloede en naar den geest aan Rd. Kadjoran bonden.

Deze waren evenwel niet zo sterk geweest, dat zij hem hadden genoopt reeds dadelijk Kadjoran ter hulp te snellen. Integendeel, de jonge Poerbaja had in Febr. 1677 nog de dalem van Rd. Kadjoran in brand gestoken.

Pas toen het leger der opstandelingen voor de poorten verscheen koos hij openlijk de Kadjoranse partij.

Die laatste drie zijn dus niet de warmste en vurigste aanhangers, al werd hun overlopen toch nog beloond met het sparen hunner dalems (d. J. VII 138). Deze desertie gaf echter aan de Mataramse macht de genadeslag. De Soenan en Martapoera beschouwden haar als een der drie oorzaken van Mataram's val (d.J. VII, 131, 132). Dit sterker Javaans karakter, blijkt het duidelijkst, wanneer wij deze grote opstand vergelijken met de mislukte expeditie van Febr. 1677. Voor een enkele Madoerese kolonne met wat Kadjoranse bondgenoten was nu een groot, steeds groeiend Javaans heir in de plaats getreden met een te verwaarlozen aantal Sampangers onder vnl. sterk Javaanse leiding, die door desertie bij den vijand nog toenam. Natuurlijk kan men deze wijziging der verhoudingen ook beschouwen als een natuurlijke groei. Het lag voor de hand, dat de Madoerezen het door hen bezette en te bezetten gebied trachtten te mobiliseren tegen de rest van Mataram. Evenzo is het begrijpelijk, dat velen in de Mataram uitzagen naar een regeringsveran-

dering, welke ook, en dus gemakkelijk overliepen.

Als tussenschakel tussen Troenadjaja en de Javanen kan de bij laatstgenoemden hoog in ere staande Kadjoran goede diensten hebben bewezen. Dit hoeft dus nog geen wijziging in Troenadjaja's politiek te betekenen, maar een natuurlijk uitgroei. Hierop kan echter wel wijzen het reeds aangehaalde bericht van Dagregister 27 April 1677.

Als er daarin sprake van is, dat Kadjoran „bevoorens op de naem van Troena Jaja tegens des Sousouhounangs ryck gea-geert” heeft, kan dit moeilijk iets anders zijn dan de mislukte rebellie van Febr. 1677, wier te sterk Madoerees karakter haar wellicht deed mislukken.

Wat in December 1676 na de slag bij Gogodog aan de Noordkust volkomen een feit geworden was van Soerabaja tot Cheribon toe, kon in het binnenland, waar nog zoveel Mataramse tradities waren, nog niet slagen.

De poging zou pas met succes bekroond kunnen worden, indien den Midden-Javanen een schijn voorgehouden werd, waardoor een opstand tegen het Mataramse gezag een nationaal-Javaans karakter kreeg. Hiervoor kon Kadjoran dienen. Hij was de eerste en oudste bondgenoot van Troenadjaja, die in Midden-Java bovendien een bijna bovennatuurlijk ontzag inboezemde. Hij slechts kon zoveel invloed op groten en kleinen uitoefenen, dat ook zij zich onder Troenadjaja's vanen schaarden. Maar dan diende het toch zó te geschieden, dat het a. h. w. op naam van Kadjoran gebeurde, zodat de buitenwereld de indruk kreeg, dat deze „*sich van gemelten Troena Jaja afgescheyden*” had, zonder dat hij zich echter met den Mataram verzoende, dus dat Kadjoran „*evenwel zyn stuck tegen de Mataram scheen te willen staende houden*” Bevestigd wordt D. 27/4-77 door D. 9/7-77, waar vermeld wordt, dat door den gouverneur van

Japara Wangsadipa „(seer verbaast) berigt (werd), dat de stadt Mataram gewis-selyck door den Sousouhounangh verlaten en aen den *Keey Radin van Codjoran overgegeven was, sonder dat Troena Jaja daer aen deel soude hebben* en dat die overwinners nu oock Japara wilden comen aentasten” (p. 217).

Speelman meende (D. 28/7-77, p. 239), dat enigszins scheen „te kunnen gesustineert werden, dat den Sousouhounangh (na luyt der Japaarse advy-sen) zyn throon stadt aen den priester-lycquen Radeen van Cadjoran, gewesen schoonvader van Troena Jaja, 't zy met, of zonder dien rebel, hadde gecedeert, omdat dien propheet des duyvels selfs al lange hadt voorsegt, datter een ander Conincq in de Mataram regeeren most.”

Uit deze berichten kan m.i. moeilijk een andere conclusie getrokken worden, dan dat de poging, om Rd. Troenadjaja als Soesoehoenan in Mataram te installeren werd opgegeven en dat t. a. v. Midden-Java aan Rd. Kadjoran de vrije hand werd gelaten. Troenadjaja had het onmogelijke van zijn candidatuur op de Mataramse troon ingezien en wanneer Madoerezen in Midden-Java nà die datum nog optreden is het slechts als hulptroepen van Kadjoran of als buit-makers.

DE RIJKSVERDELING VAN 1677.

Deze voorstelling van het opgeven van Midden-Java door Troenadjaja wordt volkomen bevestigd door de tijdingen van een *rijksverdeling* tussen Kadjoran en Troenadjaja. (d. J. VII, 178, 193, 197; D. 9/12-77). Weliswaar dateert de oudste pas uit half November 1677, maar het is zeer goed mogelijk, ja zelfs waarschijnlijk, dat de afspraak omtrent de rijksverdeling van vroeger dateert, wellicht óók van de 6e Maart 1677, de datum van de befaamde krijgsraad. In ieder geval ligt deze rijksverdeling volkomen in de lijn van onze interpretatie van Dagregister 27/4-1677: het plaatsen

van de leiding van de opstand in *Mid-den-Java* in *Javaanse* handen. Slechts onderstreept deze rijksdeling het Dag-registerbericht nog meer, door de zelfstandigheid van Kadjoran scherper af te bakenen.

Kadjoran schrijft in een brief aan Martapoera, den gouverneur van Japara, dat „het land van Java hem nu toe hoorde, voor zooverre het lag bewesten het hooge gebergte Lawoe, gelykende als of de rest beoosten hetzelfde. . . aan Troenadjaja was toebedeeld en dat zylieden zoo hun gebied onderling gepartageerd en gelimiteerd hadden” (d. J. VII, 178, ontvangen in Japara 28 Nov. 1677). Speelman zelf doet een gebrek-kige poging om de verdeling wat nader vast te stellen. Hij meent, dat de grens aan de kust tussen Lassem en Djoewana ligt en te land ten Westen van Madjapahit. Tot Kadjoran's rijk zouden dan behoren: Djipang, Panaraga Madioen, Blora en Waroeng etc. wat wel rijkelyk veel is. De Lawoe als grens lijkt aannemelyker, wat ook weer beter harmonieert met de eerste aanwijzing: ten Westen van Lassem. Trouwens Speelman zelve klaagt over zijn „gebrek aan landkunde, waarvan men bij de Javanen. . . geen byzonder onderrigt kan krygen” (d. J. VII, 198). Sedert Dec. 1677 worden Kadjoran en Troenadjaja vaak in een adem genoemd als gelijkwaardige bondgenoten.

Wat kwam er nu van deze afspraak in de practijk terecht?

KADJORAN IN KEDIRI.

Het ligt niet in onze bedoeling Kadjoran's en Troenadjaja's scharen op hun succesvolle tocht naar Mataram stap voor stap te begeleiden, doch wij stellen ons voor deze expeditie en de daaruit voortgevloeide resultaten vanuit enige algemene gezichtspunten te beschouwen, nl. in hoeverre wij hier inderdaad te maken hebben met een

nauwgezette nakoming der gemaakte afspraken.

Men zal zich direct afvragen: waarom trok Rd. Kadjoran niet dadelijk met Mangkoejoeda's leger mee op naar Mataram, om daar zijn nieuwe positie van heer over al het land ten Westen van de Lawoe te gaan aanvaarden. Het ligt toch voor de hand, dat zijn bezielende tegenwoordigheid aldaar de zaak van de opstand ten zeerste zou gediend hebben.

Volgens een bericht uit Speelman's pen zou Kadjoran zich te oud achten om zelf de troon te bestijgen. Hij had zich uit de wereld naar het gebergte „Totombi” terug getrokken en hield zich slechts met de vreedzame landbouw onledig. Dit bericht lijkt het officiële bericht van de Troenadjaja-partij te zijn. Uit hetgeen wij verder over Kadjoran horen, blijkt deze helemaal nog niet zo der dagen zat te zijn, als hier wordt geschilderd, vooral niet wanneer wij hem, gewapend met kris en assegai, te paard zien stijgen en met zijn zuster achterop een laatste poging doen om amok makende door de omsingelende vijanden heen te breken. Zelfs wanneer wij zijn benarde omstandigheden in aanmerking nemen, kunnen wij in dezen Kadjoran nog niet een afgeleefd grijsaard zien. Speelman gelooft dan ook niets van deze onverschilligheid voor wereldse dingen en meent, dat onze Kadjoran in alle zaken van Midden-Java de hand heeft (d. J. VII, 198).

Het heeft ook er veel meer de schijn van, of deze afgetrokkenheid van de wereld, ja zelfs het voortgezette verblijf in de buurt van Kediri niet vrijwillig is geweest, maar noodgedwongen. Troenadjaja wilde hem niet graag in Midden-Java en zag hem liever als geëerde gevangene in zijn omgeving. Daarom moest hij niet te ver weg verblijven in Nirmala, op een halve dagreis van Kediri in het Zuidergebergte Totombo gelegen (d. J. VII, 236, 250).

Wij zouden zijn positie kunnen ver-

gelijken met die van andere oorspronkelijk Mataramse groten.

Er zaten nl. nog meerdere min of meer vrijwillige gasten in en om Kediri. Wij noemden reeds den befaamden Pg. Sampang of Tjakraningrat II, die in Lodaja logeerde en daar door Troenadjaja als een vader zou geëerd zijn, opdat hij diens gezag op Madoera (bedoeld zal wel zijn: West-Madoera) zou kunnen verstevigen. Hij was echter wel zo verstandig om zijn oom daar niet los te laten. Ook had Troenadjaja korte tijd in Kediri de Cheribonse prinszen, zonen van Girilaja, die door Troenadjaja's troepen uit Mataram gehaald waren. Zodra ze echter de kans kregen, en die kwam spoedig, nl. toen de Makassaren zich tijdelijk van Kediri meester maakten, wisten zij te ontsnappen en kwamen tenslotte in Bantam terecht, waar men hen blijkbaar op dezelfde wijze als in Kediri wilde behandelen, nl. tot getrouwe vazallen maken. Gezien ook het feit, dat zomin Tjakraningrat als Kadjoran hun familielid Troenadjaja in de ure des gevaars trouw bleven, vermoeden wij, dat beider positie niet zo heel veel zal verschild hebben en zijn neergekomen op een soort van eervolle internering.

Natuurlijk was deze vergulde kooi in het Kediri's niet steeds bevorderlijk voor Kadjoran's prestige. Toen uit zijn naam boden bij Pg. Poeger verschenen waren, werden dezen door de Bageleners direct al niet vertrouwd, daar zij nog niet gehoord hadden, dat Rd. Kadjoran naar Mataram teruggekeerd was (d. J. VII, 153, 154). Men wantrouwde Kadjoran als gast van Troenadjaja en zag in zijn boden slechts handlangers van den Madoerees.

Het ligt trouwens voor de hand, dat Troenadjaja, na de mislukking van zijn candidatuur voor het Soenanschap, waaraan Kadjoran hem had moeten helpen, zich op een andere wijze van deze gewijde persoonlijkheid te eigen bate

trachtte te bedienen. Hij mocht het Soenanschap ook al opgegeven hebben, invloed kon hij op de Midden-Javaanse zaken nog hebben, dank zij een heilige als Kadjoran, die daar nog groot aanzien genoot. Dat de Bageleners achter Kadjoran's waardige gestalte de ambitieuze figuur van Troenadjaja zagen oprijzen, lijkt daarom heus niet zo gek.

Er zijn trouwens meer feiten, die erop wijzen, dat Troenadjaja begonnen was zijn schoonvader min of meer als quantité négligeable te beschouwen. Wij bedoelen in de eerste plaats het optreden der Madoereese bondgenoten in Mataram.

Na het verdelingsverdrag had de vermeerstering van de Kraton veel van zijn bekoring voor de Madoerezen verloren. Het enige directe voordeel bleef nog de te verwachten buit. Aan de wijze waarop deze onder de bondgenoten verdeeld werd, zou men de graad van belangeloosheid kunnen afmeten, waarmede de Madoerezen aan de Mataramse expeditie deelnamen.

KADJORAN'S AANDEEL IN DE BUIT.

Ware Rd. Kadjoran werkelijk als gelijkwaardig bondgenoot door zijn schoonzoon behandeld, dan zou hem zeker wel de helft der Mataramse schatten gelaten zijn. Van een dergelijke verdeling vernemen wij niets, wel van het tegendeel. De ganse buit werd door de Madoerezen naar Kediri gesleept, om daar, gelijk wij reeds elders zagen, door Troenadjaja voor den Soenan bewaard te worden (d. J. VII, 137, D. 27/4-78, p. 160). Alles wat niet te zwaar of te onaantrekkelijk was, ging mee, zodat de Hollanders er in 1680 slechts een partij verroest geschut en een dito oude wijven aantroffen. Men begrijpt welk een deprimerende indruk deze wegvoering van schatten w.o. de gouden kroon van Madjapahit, op de aanhangers van Ka-

djoran in Mataram moest maken en het is te begrijpen, dat velen, bij het aanzien van de leeg gehaalde Kraton naar hun ouden heer terug verlangden en daarom later Poeger's zijde kozen.

Kapitein J. A. Sloot, die de verhouding Kadjoran - Troenadjaja onvoldoende doorzag, vroeg op 14 Sept. 1679 onmiddellijk na Panembahan Rama's arrestatie, „waar dat hy *de schatten, zoo van goud, zilver en geld, die hy uit de Mataram van den Sousouhounan had weggevoerd, gelaten had*”, waarop de gevangen Kadjoran antwoordde, „dat hy nooyt geen rykdommen van den Sousouhounan . . . weggevoerd of na zich genomen” had (d. J. VII, 272/273). Men vond ook in zijn benteng Melambang of elders niets, dat op schatten leek, in scherpe tegenstelling tot Kediri waar bijna de ganse rijke buit onder de troepen verstrooid raakte en zelfs de veldprediker ds. Manteau nog een aardige collectie Chinees porcelein op de kop wist te tikken.

Van de levende buit aan vrouwen schijnt de oude Kadjoran toch nog iets bekomen te hebben, nl. de moeder van Rd. „Goude”, volgens Speelman's Instructie aan Saint Martin „een gemeene vrouw”, die met haar 12-jarigen zoon naar de begraafplaats Imagiri gevlucht was, waar haar kind stierf, „en zoude Radeen Cadjoran deze vrouw ten wyve genomen hebben . . .” (d. J. VII, 191).

Men stelle tegenover deze „gemeene vrouw” Troenadjaja's aandeel: Raden Tapa, een prinses van koninklijken bloede, die, wanneer wij haar met de volgens de Sadjarah Dalem naar Kediri gesleepte Rd. Ajoe Kleting Koning mogen vereenzelvigen, ook van moederszijde van vorstelijke afkomst was.

Het is dus duidelijk, dat de Madoe-rezen weinig altruïsme bezielde, toen zij met de troepen van hun bondgenoot Kadjoran de verre tocht naar Mataram ondernamen.

Naast zijn gedwongen verblijf in het

Kedirise zal ook de minder fraaie behandeling door de twijfelachtige bondgenoten Kadjoran's aanzien in Midden-Java geschokt hebben, met name in Mataram, waar men de grote schat en prachtigste ornamenten zich ontroven en naar Kediri brengen zag. De wankele trouw der Matarammers aan Kadjoran's nieuw gezag hoeft daarom niets verwonderlijks te hebben.

KADJORAN'S CANDIDAAT VOOR HET SOENANSCHAP.

Behalve Kadjoran's verblijf in het Oosten onder Troenadjaja's vleugelen en de plundering van de Kraton, was er nog iets, dat de zaak van Kadjoran in hoge mate belemmerde: het ontbreken van een geschikte kandidaat voor het Soenanschap. Kadjoran achtte zich zelf daarvoor te oud en zou dit, gelijk wij zien zullen, door wereldverzaking gedemonstreerd hebben. Na het opgeven van *Troenadjaja's* candidatuur (waarschijnlijk na de kriegsraad van 6 Maart 1677), was er direct geen nieuwe gevolgd. De verovering van de Kraton was geschied, zonder dat men een kandidaat voor het Soenanschap naar voren schoof. Pas toen men zich in de verlaten hofstad genesteld had, drong zich de vraag opnieuw op, wie er op de ledige Sitinggil zou plaats nemen. Dat men na het mislukken van Troenadjaja's candidatuur om geschikte candidaten in eigen kring verlegen zat, bewijst het aanbod aan den naar Bagelen gevluchten Poeger om op de troon zijner vaderen plaats te nemen.

Er wordt ons nl. in de brief van den Soenan aan de Hoge Regering (d. J. VII, 153/54) verhaald, dat Poeger zou geweken zijn „uyt het vleck Samalangoe, naar d'Jenaar, omme datter gekomen waren boden van Radeen Cadjoran, hem ontbiedende *weder te keeren in de Mataram om syn vader (Amangkoerat I Tegalwangi) te vervangen*”.

In plaats van den onbruikbaar gebleken Troenadjaja zou dus *Poeger* de candidaat der Kadjoranse groepering worden.

Deze candidaatstelling mislukte echter, want, zo vervolgt de Soenan zijn verhaal, „het volck van Begalleen hebben dat niet willen toelaten, mistrouwende de gesanten, uyt vrees, dat het mogte wesen een bedrog, gepractiseerd door die van Zampang (= Troenadjaja c. s.), dewyl sy noch niet hadden gehoord, dat Radeen Cadjoran weder naar Mataram gekomen was”.

De oorzaak dezer mislukking was dus het Bagelense volk (of de zich daarachter verschuilende *Poeger*). In ieder geval droeg het gedane voorstel nog een te sterk *Madoerees* karakter om acceptabel te zijn. Ten overvloede beloofde *Poeger* naar de Mataram te komen, „wanneer zyn vader Radeen Cadjoran”, daar ook zou verschijnen. Blijkbaar begreep hij heel goed, dat Troenadjaja daar vooreerst zijn toestemming niet toe zou geven. Pas na Troenadjaja's val is Kadjoran in de Mataram terug gekeerd, maar toen was een troonsbestijging onder Kadjoran's vaderlijke bescherming heel wat minder aantrekkelijk geworden.

Men ziet trouwens uit Kadjoran's titulatuur welk een eerbied hem zelfs een telg uit het Mataramse huis nog toedroeg. Het is ook een feit, dat tot kort voor Kadjoran's dood nog sprake was van een verzoening met hem.

Feitelijk is Kadjoran er na Poegers afwijzing niet meer in geslaagd een geschikte candidaat voor het Soenanschap te vinden. Speelman verhaalt wel, dat Kadjoran de intentie had „om zyn jonger broeder Radeen Cahoenan” tot de troon te verheffen, maar dit is dan ook de enige maal dat een familielid met die naam vermeld wordt. Deze candidatuur zal dan ook wel niet veel bijval gevonden hebben.

Zo blijft dus tot aan Kadjoran's dood

toe diens partij zonder een geschikte candidaat voor het Soenanschap. Dat dit voor deze groep op de duur fataal moest zijn, is duidelijk.

De voortdurende aanwezigheid van Pg. *Poeger*, ook een pretendent-Soesoehoenan, eerst in Bagelen en daarna in de Mataram zelve, waar de Kadjoranners hem stil lieten begaan, moet reeds onmiddellijk een spaak in het wiel gestoken hebben van elke ernstige Kadjoranse candidatuur. Als deze ooit bestaan heeft, is zij dadelijk in de kiem gesmoord.

Het is in dit verband ook opmerkelijk, dat men nimmer van een *Kratonstichting* in Midden-Java hoort, waarvan in Oost-Java wel herhaaldelijk sprake is. Zowel Madjapahit als Kediri, beide met een rijk historisch verleden, komen in aanmerking. Waarom wordt in Midden-Java zelfs niet éénmaal *Padjang*, welks glorie nog zo vers in het geheugen lag, naar voren gebracht? Eenvoudig omdat, waar geen Soenan is, ook geen Kraton kan zijn.

Het komt mij dan ook voor, dat de Kadjoranners het op de duur enigszins in een andere richting hebben gezocht, nl. in die van het Pan-Islamisme. Dit kon natuurlijk aanknopen bij de heilige plaatsen en eerbiedwaardige herinneringen, waarvan in de brief van Kadjoran zo hoog wordt opgegeven. Van kafirhaat is in dit schrijven echter nog geen sprake. De steeds belangrijker wordende deelneming der Nederlanders aan de strijd, bondgenoten van Amangkoerat II, bijgenaamd *Amral*, moest dit streven in de hand werken. Wij zullen het in al zijn kracht waarnemen, wanneer wij Kadjoran's werkwijze zullen bespreken, waarvan de berichten van omstreeks de jaarswisseling 1677/78 dateren. Het Pan-Islamietische streven zal dus ongeveer in Dec. 1677 meer naar voren gekomen zijn.

Een parallel verschijnsel zien wij bij Kadjoran's schoonzoon Troenadjaja, die

op het eind van zijn politieke loopbaan ook den vromen Islamiet uithangt, wat hij, blijkens zijn leefwijze, (alcoholgebruik!) oorspronkelijk niet was. Slechts de Islam vermocht aan de opstand een grootser allure en een sterker geestelijke kern te geven, zodat hij ook buiten het beperkte gebied van Midden-Java ten Zuiden en ook voor niet-Javanen groter aantrekkingskracht zou krijgen.

Evenwel, het mocht de Kadjoranse partij oorspronkelijk aan een behoorlijke ideologie schorten, een zekere organisatie en een levendige activiteit kan men haar niet ontzeggen. De schaarse berichten delen hierover het volgende mede.

KADJORAN'S WERKWIJZE.

Pas kort voor zijn vertrek uit het Kediri'sche vernemen wij, dat Kadjoran aldaar enige hoofden bij zich had, en wel een drietal: „Radhen Pandje, Anga Padra, Karti Naya” (d.J. VII, 235), waarvan wij er later twee misschien kunnen terug vinden.

Overigens schijnen triumviraten karakteristiek te zijn voor de Kadjoranse partij en zijn geestverwanten, want na Kadjoran's dood treffen we er weer enige aan. Hun juiste betekenis ontgaat ons.

Hoe werkte Kadjoran nu vanuit Kediri?

De enige, die ons hierover vrij duidelijk inlicht is weer Corn. Spielman in zijn lange Instructie aan Saint Martin, 23 Mrt. 1678. Hij verhaalt dan, gelijk wij reeds zagen, dat Kadjoran zich zelf te oud achtte om een troon te beklimmen, maar er zijn jongere broeder Rd. „Ca-hoenan” op zou willen verheffen. In schijn had hij zich uit de wereld naar het gebergte „Totombi” teruggetrokken en was slechts met de vreedzame landbouw bezig.

In waarheid gebeurde er niets ten Westen van Djipang „als door zyne bestelling” en het was nergens anders op gemunt dan op de *zeesteden*, die de

sleutel tot het binnenland vormden. Spielman vond „hun toeleg zoo heel redeloos niet” en gaf hun daarom wel kans, mits de Compagnie er zich niet mee bemoeide. Daar dit evenwel het geval was, werden de Hollanders door hen zeer gehaat en kreeg de beweging een sterk *Islamietisch* karakter, beweerde, „dat God en hunnen propheet het Javaanse land nooyt weder zeegenen zal, zoo lang de *Caffers of ongeloovigen* . . . daarin gedooft komen te worden”. Het eenvoudige volk was dit zeer makkelijk wijs te maken, „byzonderlyk als het afkomt van een persoon, die door dit gantsche land nu nog meer als voorheen gereputeerd werd voor *zoo grooten Heyligen, als dezen Radeen Cadjoran of Panambahan Rama*.”

Het gevolg was, dat zodra zich iemand maar onder die titel aandiende, de kleine man direct bereid was van partij te veranderen, vooral als het waren Kadjoran's „creaturen en *tempelpriesters*, die continueel het gantsche land door en weer doorlopen en de grootste fielen van de wereld zijn, misbruykende al met een de vrouwen en dogteren”.

Kadjoran beloofde ook onkwetsbaarheid en wanneer dit tegen de Nederlandse wapens weinig baatte, gaven zijn handlangers te kennen, dat de gesneuvelden „van de regtgeloovigen niet geweest zijn en dat zij geen vast vertrouwen op hunnen propheet gehad hebben”.

Behalve dat Kadjoran zich door zijn zendelingen tot de grote massa richtte, wendde hij zich ook soms tot enkele *vooraanstaande personen*, die hij tot zijn partij trachtte over te halen.

Zijn poging om Pg. Poeger, aan zijn zaak te verbinden, vermeldde wij reeds; bovendien zocht hij contact met Rd. A. Pamot, zwager van Amangkoerat II en den Japaarsen gouverneur Ng. Wangsadia, wiens titelnaam toen ondertussen in *Dipati Martapoera* veranderd was. Bij Pamot had Kadjoran succes, bij den laatste ving hij bot. Rd. A. Pamot liet

zich door enige boden „op de naem van Kadjoran” bewegen met vrouw en kind naar Mataram over te komen, waar hij dadelijk gevangen raakte. Zulk een toverkracht oefende Kadjoran's naam op leden van het Vorstenhuis uit (d. J. VII, 153/54).

Op de merkwaardige lontar, die drie rampzalige boden van Kadjoran aan Martapoera brachten, komen wij hierna terug. Zij is merkwaardig voor de hooghartige toon, waarop zij geschreven is. Kadjoran schrijft als souverain. Aldus trachtte Kadjoran hoog en laag voor zich te winnen.

Gaan wij thans na, hoe het contact der Kadjoranse partij was met de machten, waartegen haar machtsstreven botste, t.w. Pg. Poeger en de Compagnie.

POEGER BETREKT DE KRATON.

Vooreerst heeft de Kadjoranse partij Plered weer ontruimd en is Pg. Poeger daar weer ingetrokken. Hierover vinden wij in de Babad (I, 319) het volgende verhaal :

Nadat Poeger zich van de onderweg achtergelaten *olifant* zijns vaders heeft meester gemaakt, verzamelt hij een leger om de Madoerezen aan te tasten, die reeds in Djagabaja klaar staan. Hun leger onder Dhandhangwatjana wordt echter verslagen en vlucht tot aan de *Kraton* Plered. Ook Poeger nadert Plered en al het volk schaart zich weer onder hem.

Dhandhangwatjana en Mangkoejoeda nemen daarop de vlucht naar Kediri en hierna doet Poeger pas zijn intocht in de *Kraton*.

Dit verhaal vindt een sterke steun in het verslag van den Soenan in d. J. VII, 153, waar zelfs de *olifant* niet ontbreekt.

Amangkoerat II had dit rijdier van zijn broeder Poeger opgeëist, maar een weigerend antwoord ontvangen.

Daarop volgde de reeds door ons besproken poging om Poeger tot Kadjo-

ran's tegen-Soenan te verheffen. (hiervan staat in de Babad niets).

Toen waren 2000 man onder Dhandhangwatjana en Bagoespattie in Bagelen gekomen, maar door de Bageleners bedriegelijk over de Bagawanta gelokt. Bij Djagabaja waren ze plotseling op hen aangevallen en hadden het merendeel gedood, terwijl de rest zich door de vlucht had kunnen redden en vervolgd was tot aan Bantoel dus tot ver over de Praga. De *Kraton* was echter nog niet bezet.

Volgens rapport van Nederlandse gecommiteerden, die op 10 Oct. in Japara uit Pekalongan waren gearriveerd, zou de stad Mataram „door de volckeren van Troena Jaja, als die van Kadjoran etc. t'eenemaal wederomme verlaten” zijn „en zy tot omtrent 5 dagen reysens om de Zuydoost van daer geretireert geweest” (d. 21/10-77, p. 345).

De koopman Everaert van der Schuur maakte vanuit Japara een reis naar Poeger, die van 26 Sept. tot 17 Oct. duurde. Eerst zocht hij deze op in Bagelen, maar hem daar niet aantreffende, vond hij hem in de *Kraton* van Mataram (D. 29/10-77, p. 362 ; d. J. VII, 161). Wij kunnen dus als vrij zeker beschouwen, dat in Sept. 1677 de *Kraton* door de opstandelingen verlaten was en dat Poeger begin October 1677 opnieuw de *Kraton* had betrokken.

Hoe kunnen wij het zo spoedig ontruimen van een *Kraton* verklaren, wier verovering het duidelijk symbool was geweest van de ondergang van Amangkoerat Tegalwangi? Verschillende redenen moeten de Kadjoranse partij daartoe genoopt hebben. Vooreerst het verzet der Bageleners en de door hen bepaalde successen, die hen, gelijk wij zagen, tot bij Bantoel, enige uren van de *Kraton* brachten, zo mede Poeger's weigering, om de Kadjoranse Soenan te worden. Voorts de slinkende sympathie der Matarammers, die met leedwezen de kroon van Madjapahit naar Kediri

zullen hebben zien verhuizen. Steeds meerderen verlieten de partij van de opstand en liepen naar Poeger over, verhaalt de Babad.

Ook het vertrek der Madoerese bondgenoten, hoe compromitterend ook, moet de Kadjoranse partij verzwakt hebben. Behalve dat dezen, nu de buit binnen, was, verzadigd waren, moet hen nog iets anders tot een haastige aftocht naar Oost-Java gedrongen hebben, nl. de benarde positie, waarin zich toen juist Troenadjaja bevond.

Deze werd toen nl. door zijn eigen bondgenoten, de Makassaren, gedwongen een tijd lang zelfs Kediri te ontruimen, waarvan het bericht in D. 30/9-77 staat opgetekend. Daar wij de ontruiming van de kraton Plered in Sept. 1677 stelden, lijkt een causaal verbond tussen beide gebeurtenissen niet onmogelijk. Troenadjaja's nood noodzaakte hem alle macht in het Oosten te concentreren en voorlopig Midden-Java te laten schieten. Zo benard was een ogenblik zijn positie, dat in Bantam het gerucht de ronde deed, dat Soeltan Agoeng van Bantam Troenadjaja met een grote armada zou te hulp snellen (D. 20/10-87). Evenwel wist Troenadjaja zich zonder den Bantammer te redden en heroverde Kediri.

De Babad vertelt verder, dat Poeger zich in Plèrèd tot Soenan laat uitroepen, dat hij de bevolking mild en rechtvaardig behandelt en verschillenden zijner dienaren met promoties gelukkig maakt. Zo onderwerpen zich allen in Kedoe, Bagelen en Mataram aan Poeger.

Maar er breken vele besmettelijke ziekten uit, zodat vele lieden sterven. Hun lijken liggen langs wegen en kali's. Daardoor wordt Poeger zeer bedroefd, hij eet en drinkt niet meer en bidt slechts tot Allah, dat hij het land weer zal zegenen (B. T. D. I, 312).

Inderdaad heeft Poeger weer de Kraton betrokken, zij het niet de gehele. Slechts de twee voorste vertrekken bewoonde hij, terwijl de rest verviel (d.

J. VII, 310). Hij is er hoogstwaarschijnlijk van 1677 tot 1680 in verbleven en heeft er niet veel van belang uitgevoerd, slechts afgewacht hoe de uitslag van de voortwoedende strijd zou zijn. Ook is er een bericht, dat werkelijk Mataram hevig door „hongersnoot als sterfte” geteisterd werd, zodat de Soenan (Amangkoerat II) om die reden zijn optocht naar de hofstad uitstelde, daar „de menschen van daar in de Wester landen verlieden om de kost te soecken” (D. 9/12-77, p. 438).

Poeger slaagde er dus in over een beperkt gebied zijn heerschappij te doen erkennen, doch terwijl het aan zijn vijanden niet makkelijk viel, hem daaruit te verwijderen, slaagde hij er evenmin in zijn gezag verder uit te breiden. Hij heeft zich daar blijkbaar vrij gemakkelijk bij neergelegd.

DE KADJORANNERS IN HET SOLOSE.

Ofschoon de rebellen de Kraton Plèrèd verlaten hadden, is het dadelijk niet recht duidelijk, in wiens handen het Solose bleef. Gezien Poeger's werkloosheid, waarover Hollandse en Javaanse berichten eenstemmig zijn, lijkt het zeer onwaarschijnlijk, dat hij zijn veroveringen tot voorbij de poort Tadj, Prambanan, zou hebben uitgestrekt.

Het Solose is dus wel in handen der Kadjoranse partij of daarmede sympathiserende groepen gebleven. Hierop wijzen ook enige schaarse Nederlandse berichten.

Een brief van 10 Dec. 1677 uit Japara geschreven (D. 10/1-78, p. 19) vermeldt het gerucht, „alsof Cadjoran sich omtrent de poort Selemby begon te doen sien”, wat op zich zelf niet juist kan zijn. Mogelijk is, dat i. p. v. Kadjoran, zijn aanhang bedoeld is.

Een kort briefje dd. 2 Jan. 1678 van Speelman bericht, dat „de troupes van Pougat met die van Codjoran . . . ge-

conjungeert'' waren. Ook dit bericht is overdreven en kan er slechts op duiden, dat Kadjoranners in het aan Mataram grenzende gebied, nl. het Solose, zich bevonden en inderdaad werden ze daar enige maanden later ook aangetroffen (D. 12/2-78, p. 63). Pas in Mei 1678 werd *kapitein Jan Albert Slood* naar de poort Selimbi gezonden, en trof daar „Cadjoranders'' aan, die hij verjoeg. De vijanden vluchtten over de Solo-rivier en na ze enige tijd achterna gejaagd te hebben, keerde men naar een pagger aan die rivier terug (D. 15/5-78, p. 214). Ook later werd de aanwezigheid van „die van Cadjoranh'' bij Selimbi vastgesteld (D. 12/7-78, p. 361).

Het Solose is dus steeds Kadjorans gebleven en eveneens het gebied ten Oosten daarvan tot aan Kediri, zowel Panaraga als Madioen, hoewel niet zo sterk, dat de Nederlanders daar op zware tegenstand hoefden te rekenen. Bij de grote veldtocht tegen Troenadjaja in het najaar van 1678 werd ook de kolonne Slood in het krijgsplan opgenomen, met order zich bij den van het Noorden oprukkenden kapitein Tack en zijn 400 mannen te voegen en „te zamen den marsch te nemen naar Madioen, waar omtrent de Cadjoranhse vyanden hun sterck onthouden'' (d. J. VII, 217). Het Solose gebied liet men dus weer schieten.

Deze groots opgezette veldtocht, welke, gelijk bekend is, na het doorstaan van geweldige moeilijkheden, eindigde met een volledig succes: de verovering van Kediri, besliste niet alleen over Troenadjaja's lot, maar ook over dat van zijn schoonvader.

VERHOUDING TUSSEN POEGER EN KADJORAN.

Poeger en Kadjoran beperkten zich dus ieder tot hun eigen gebied, dat wij ons door de poort Tadjji (Prambanan) kunnen

begrensd achten. Voor de politieke verhouding tussen deze twee machtigen hebben wij vooreerst enige aanwijzingen in het getuigenis van Tembajat. Bij de grens van Poeger's en Kadjoran's gebied lag de invloedssfeer van Tembajat, waar Mas Mendie, die daar de lakens uitdeelde, in 1680 verklaarde: „zyn stem tot de elexie van Troenadjaja en Pougara om de Mataram te regeeren, gegeven te hebben'' (D. 11/11-80, p. 743). Dit kan slechts slaan op de periode tussen de val van de Kraton en de verovering van Kediri (Juli 1677 - Nov. 1678), dus juist de door ons behandelde tijd. Bedoelt dit wellicht de erkenning van een tussen Poeger en Troenadjaja's schoonvader verdeelde regering van Midden-Java ten Zuiden, zodat Poeger het land ten Westen van Tembajat, (Mataram), en Kadjoran het ten Oosten daarvan gelegen gebied (Padjang, maar door de Hollanders ook wel bij Mataram gerekend,) beheerste? Was aan Tembajat daarbij een soort bemiddelaarsrol toebedeeld?

Meer houvast biedt het bericht van Speelman in zijn meermalen aangehaalde instructie aan Saint Martin en wij nemen deze gelegenheid waar om er op te wijzen hoe waardevol en oordeelkundig de memories van dezen opbouwer van het Compagnies gezag op Java zijn, al konden wij hem wel eens op een opzettelijke onjuistheid betrappen.

Hij vraagt zich nl. af, waarom de rebellen Mataram met rust laten, „schijnende bijna als of er tusschen hen en prins Poeger, . . . geen vijandschap was'' (d. J. VII, 197). Na langdurige informaties is hij tenslotte tot de conclusie gekomen, dat er een verdelingsverdrag bestond tussen Troenadjaja en Kadjoran, waarover wij reeds spraken. Dat maakt wel begrijpelijk, waarom *Troenadjaja* zich niet meer in Midden-Java roert, maar niet, waarom *Kadjoran* zich zo stil houdt. Dit verklaart hij dan door het bestaan van een vooraf beraamd plan. Eerst zouden de

rebellen zich de zeekust meester maken en dan zou de rest, het binnenland, hun wel vanzelf toevallen. Pg. Poeger werd dus voorlopig met rust gelaten.

Bovendien, zo vervolgt Speelman, is Poeger getrouwd met een nicht van Rd. Kadjoran, de dochter van diens broeder „Wiera Madsja”, „waartegens gemeynd werd, dat hy daaromme geen groote ongelegenheid heeft”. Met dit weinig fraaie Nederlands bedoelt Speelman, dat Kadjoran wel niet veel last zal hebben van Pg. Poeger, omdat deze met hem geparenteerd is. Er bestaat dus tussen Kadjoran en Poeger een min of meer vriendschappelijke verhouding.

Inderdaad is weinig, wat wij uit Midden-Java ten Zuiden vernemen, met deze stelling in strijd. De geruchten over gevechten tussen Poegerezen en Kadjoranners kunnen hoogstens plaatselijke botsingen geweest zijn. Bovendien is het veldtochtsplan tegen de Noordkust ook inderdaad ten uitvoer gebracht, zelfs tweemaal, al heeft het niet die vruchten afgeworpen, die de rebellenleiders er van verwachtten. Dit kwam door de invloed der Compagnie.

DE KADJORANNERS IN DE PASISIR.

Tot tweemaal toe zien wij Kadjoran's scharen zich in beweging zetten in een onstuimige aanval om de kust te heroveren, t.w. in het najaar van 1677 en het midden van 1678. Zo lang Troenadjaja door de Makassaren zo in het nauw werd gebracht, dat zelfs zijn hofstad Kediri moest ontruimd worden, kon er van expansie geen sprake zijn. Deze was eerst mogelijk, nadat omstreeks October 1677 de stad Kediri hernomen was en de Makassaren zich tot het gebied ten Noorden van Brantas en Kali Porong moesten beperken. De vijanden roerden zich in die tijd zo weinig, dat er in Japara dikwijls sprake was van een opmars het binnenland in,

zelfs met de geringe krachten, waarover Compagnie en Soenan toen beschikten (vgl. D. 9/12-77: „ende alsoo alle de zaacken met Godts hulp tegen 1/2 Nov. naar wensch konnen verrigt geweest zyn . . .”). Maar dat veranderde spoedig.

Een nieuwe invasie van rebellen werd in November 1677 gemeld: „de steden Patty, Javana (=Djoeana), Codoes, Grobogan etc. (waren) door den vyand sonder veel tegenstant weder veroverd en oock d'onse op Rimbang seer sterck gedreygt” (D. 9/12-77, p. 439). „Hier lagen dan nu al de spille weder in d'asche en sag men den soo vrolyck gewesen Mataramse officieren t'eenemaal buyten raat”.

Aanvoerder der vijanden zou een zekere „Radeen Paganteen of anders Beere” zijn, wiens naam in de brief van Kadjoran nog op de volgende vier wijzen jammerlijk misvormd werd: Pangatitan, Pangaren, Pangant, Pangantan. Blijkens dit schrijven zou hij Kadjoran's gevolmachtigde genoemd kunnen worden en Troenadjaja zou hem zelfs „met de naam van pangeran Adepaty Aman Coerat vereert” hebben (D. 9/12-77, p. 440).

Speelman verweet de lafhartige Soenansofficieren ernstig hun lafhartigheid en zorgeloosheid, en zeide, „dat men niet een Hollander meer wilde uytsenden, voor en aleer zy van haar devoiren beter en kragtiger blycken thoonden.” Daarop hadden de gouverneurs van Japara en Tegal, de grijze Martapoera en de eierzuchtige Martalaja hun diensten aangeboden en zij waren op 19 en 20 November 1677 uitgerukt „onder sware belofte, dat zy niet levendigh weder soude komen, voor en aleer se gevogten hadden” (p. 410).

Tot verbazing van Speelman slaagden zij er inderdaad in den vijand met verlies uit Koedoes te jagen, terwijl voorts Pati, Djoeana en Grobogan weer in handen der loyalen vielen (d. J. VII, 178). Een tegenvaller was de afvalligheid en plotselinge terugkeer van Martalaja,

waardoor verschillende plaatsen weer verloren gingen, spoedig gevolgd door het drama, waar zowel de rebellerende Martalaja als de trouwe Martapoera het leven bij inschoten. Evenwel bleef de kust met een deel van het achterland behouden en daarop was het, volgens Speelman, vooral gemunt geweest.

Niet alleen met de wapenen bestreed Kadjoran zijn vijanden, ook met de pen. Op 28 Nov. 1677 zond Martapoera, die een neef van Kadjoran was, aan Speelman een lontar, welke door zijn familielid geschreven was „om hem tot afval van den Sousouhounangh te animeren, dewyle . . . 't Wester deel van Java nu hem (Kadjoran) en 't Ooster deel Troenadjaja toebehoorde”. (p. 440/41). Zo trouw was Martapoera, dat hij de drie bringers ogenblikkelijk het hoofd liet afslaan, wat Speelman eigenlijk speelt, daar hij „alvorens uyt deselve gaarne eenigh nader berigt van Troenadjaja en zynen aanhangh en gedoente tot Cadiry hadde gehadt, dewyl men daar van geene regte kennis en kon becomen”. Het is te begrijpen, dat Kadjoran zich juist over de tegenstand en de trouw van een familielid als Martapoera bijzonder ergerde. De vertaling van de lontar vindt men hier achter afgedrukt als bijlage 3.

De eerste maanden van het jaar gebeurde er voorlopig niets, waarschijnlijk mede door de regentijd, die dat jaar bijzonder onstuimig moet geweest zijn (D. 28/3-78, p. 115). Toen was het, dat gemeld werd, hoe Troenadjaja zich scheen „vernoucht te houden met zyn tyt in groote debauches door te brengen ende sich in allerhande wellustigheden om te wentelen” (D. 21/6-78, p. 311).

Omstreeks het midden van 1678 werd de rust verbroken. Terwijl geruime tijd bij de vijanden weinig actie bespeurd was, kwam op 13 Juni 1678 uit Japara bericht, dat Singapadoe, de zwager van Troenadjaja, en Wiramenggala, over wiens relaties met Kadjoran wij reeds spraken,

met een grote macht in Djipang waren aangekomen, om, naar verluid, een aanslag op Rembang te doen (D. 21/6-78, p. 311). Was dit hun ware bedoeling, of hadden zij slechts het plan door een snelle aanval de Nederlandse voorbereidingen voor een te verwachten groot offensief door de war te sturen?

Van Djipang rukte Wiramanggala naar Blora, waar hij zich met zijn zoon „Wassingatty” verenigde om gezamenlijk Rembang aan te tasten (D. 12/7-78, p. 360), terwijl een deel zich tegen Blora zou keren.

Van dit offensief is niet veel terecht gekomen, daar het werd opgevangen door een Nederlandse tegenaanval, de bekende in drie kolonnes onder Antonie Hurdt, welke tenslotte tot Troenadjaja's en Kadjoran's ondergang heeft geleid. Bij Godong, ten Oosten van Demak, sloeg om te beginnen, de manhafte kapitein Tack de vijanden met groot verlies uit een pagger (D. 20/8-78, p. 447/48). Toen Hurdt daar met de hoofdmacht arriveerde en van het Noorden Rennesse en Muller hem dreigden af te snijden, schenen Wiramenggala en zijn zoon van „Brigandijn” op Djipang terug te zullen trekken. Dit bleek slechts een voorbarig gerucht te zijn geweest. Hij hield met 10.000 man bij Brigandijn stand in drie paggers en er waren twee uren hard vechten nodig, om hem daar uit te jagen (D. 8/10-78, p. 558).

Op 6 Oct. 1678 kwam het Nederlandse leger in Djipang en ontving daar de trotse uitdaging van Wiramenggala, waarover wij reeds schreven (d.J. VII, 230). Het is het laatste levensteken van den fieren veldheer. Wij offerden de veronderstelling, dat wij hem twee jaar later in den even onverzoenlijken Kartanadi terugvonden.

KADJORAN'S VLUCHT UIT HET KEDIRISCHE.

Hetzij dat de samenwerking tussen

Kadjoran en zijn schoonzoon te wenssen had overgelaten, hetzij dat diens ongunstige vooruitzichten hem niet aanlokten en hij elders beter meende te kunnen slagen, na Troenadjaja's nederlaag in Kediri verliet Kadjoran zijn woonplaats Nirmala op het Totombose gebergte en begaf zich, blijkbaar om een ontmoeting met zijn vijanden te vermijden, Zuidwaarts naar de zeekust (d.J. VII, 250). Het Daghregister vermeldt het gerucht, „dat Cadjoran. . . *de conjunctie met Troenadjaja geweygert* ende zich nae zijn land begeeven had”. Inderdaad was hij zich niet nog verder in het Zuidergebergte gaan verstoppen, maar naar zijn vaderland, het Solose teruggekeerd (D. 23/12-78, p. 749). Deze terugtocht geschiedde over Panaraga en hij had dit landschap, waar kort te voren nog de macht der Nederlanders was gepasseerd, opnieuw onder het gezag der opstandelingen gebracht (D. 17/3-79, p. 97). Hij zal dus niet alleen zijn geweest. Inderdaad trof men weinig Kadjoranners meer in Kediri aan. Ook de Babad verhaalt, dat Kadjoran na de nederlaag van Kediri en Troenadjaja's dood, plotseling in Midden-Java weer opdook (B. T. D. II, 94). zonder dat iemand hem zag. Dit wijst op een enigszins geheimzinnig karakter van die aftocht en vlucht, waarvan wij wellicht reeds een voorafgaand gerucht hebben, dat de „Cadjorangse volckeren . . . bezuyden het geberghte (de Lawoe?) om nae de Mattaram opgetogen mochten syn om aldaer met den Prince Pugar te conjungeren” (D. 18/11-78, p. 663).

Deze aftocht moet dan vóór 3 Nov. hebben plaats gehad, wat niet zo verwonderlijk vroeg was, want in dezelfde brief wordt vermeld, dat Tjakraningrat II zich ter beschikking der overwinnaars stelde in Lodaja. De ratten verlieten het zinkende schip! Van een innige samenwerking tussen Kadjoran en Poeger, waarover bericht werd, kon echter moi-

lijk sprake zijn. De Hollanders vonden het „niet seer geloofflyck” (D. 2/12-78, p. 707). Veel waarschijnlijker leek hun de tijding, dat de troepen van Kadjoran en Poeger met elkaar gevochten hadden „omtrent Lagandeer en Chelimbi” (D. 17/3-79).

Gelijk wij zagen, had het Solose, sedert het vertrek der opstandelingen uit de Kraton Plered in Oct. 1677 desniet-tegenstaande toch niet aan Poeger behoord, terwijl het evenmin blijvend door Nederlandse of Javaanse Soenanstroepen was bezet.

Deze waren er hoogstens doorgetrokken, zonder op veel tegenstand te stuiten. Later (in 1679) kwamen in de oorlogsberichten opnieuw namen voor van plaatsen, die eind 1678 reeds lang achter de gevechtscijde lagen, bv. Selimbi (D. 26/3-79, p. 115). Kadjoran was er dus blijkbaar in geslaagd het Solose gebied weer te bezetten en wanneer het bericht juist is, dat hij bij Wates verslagen is, dan zou hij zijn macht zelfs in het Kedoese uitgebreid hebben. Vermoedelijk is echter deze Wates dezelfde als bij Selimbi (D. 26/3-79, p. 109).

Maar Kadjoran's succes was niet blijvend. Reeds in Maart 1679 werd hij door des Soenans veldheer Rd. A. Sindoredja bij het genoemde Selimbi verslagen. De meeste eer voor deze overwinning moest volgens Hurdt toegeschreven worden aan de Boeginese hulptroepen van den Javaansen krijgsoverste. Bij Kadjoran's einde zullen wij weer de Boeginezen een bijzondere rol zien spelen. Het scheen nu al met Kadjoran gedaan te zijn, maar plotseling kwam er een onverwachte opleving van zijn activiteit, die wij op rekening menen te moeten stellen van Namroed, den Makassar.

DE MAKASSAAR NAMROED.

Wij kunnen de nood, waarin Rd. Kadjoran verkeerde, opmaken uit het gehalte van den bondgenoot, wiens

hulp hij thans inriep. Ongetwijfeld was Namroed, gelijk wij zien zullen, een bekwaam vechtersbaas, maar het moet den hoog-adellijken, priesterlijken Kadjoran enige zelfoverwinning gekost hebben, om zich tot een dergelijk avonturier te wenden.

Het staat echter vrij vast, dat de heilige Rd. Kadjoran den Makassaarsen struikrover Namroed in zijn dienst heeft gehad, of althans enige tijd nauw met hem heeft samengewerkt. Dat hij met Kadjoran te maken heeft gehad, bewijst reeds de buit die men in diens citadel Mesir aantrof, waartoe behoorden verschillende vrouwen uit Midden-Java afkomstig, t. w. twee nichten van Soenan Amangkoerat, de vrouw van Kartanagara, een zuster van Pg. Poerbaja en tenslotte „het opperste wijff van den ouden gewezen rebel Kadjorang” (D. 7/1-82, p. 14). Deze relatie wordt nader bepaald door het volgende bericht van ds. Valentijn in diens Oud en Nieuw Oost-Indien. (III, 383): „Hij, Namroed, was een schrander Macassar, weleer als slaaf te Batavia verkocht, doch dat leven wars zijnde, naar 't land van Bagaleen, in 't Mataramse gebied gevlugt, waar hij zich bij de boeven in 't gebergte ophield en stil leefde, zoolang Java in rust was; doch, bij voorval van den opstand van Taroena Djaja, zich aanstonds bij Cadjoran voegde, wiens veldheer en tweede hij werd.”

Deze laatste bewering van Valentijn kan wel een kern van waarheid bevatten. Het eerst wordt Namroed in de Hollandse bronnen in de omgeving van Tegal gesignaleerd: „den Macassaer Mamaroet, die voornemens was geweest met zyn *volckje* vandaer wech te vluchten ende een goet heencomen te zoeken, was gequest” (D. 1/11-78, p. 619).

Dit „*volckje*” wordt ongetwijfeld ook reeds bedoeld in D. 20/8-78, p. 447, waar wij lezen van „ruym 20.000 vyanden vermencht met *Maccassaeren* ende andere vreemdelingen,” die den gouverneur

van Tegal, Setiagoea „omtrent het dorp Waniassa” (= Wanajasa) vrij erg in het nauw brengen.

Het allervroegst wordt dezelfde troep vermeld in D. 1/8-78, p. 417, wanneer genoemde gouverneur Setiagoea met 2000 man oprukt tegen enige vijanden in het gebergte „soo er gesecht wiert, van de *Cadjorangse parthye* vermengt met eenige *Macassaren* en *Baleyers*”, waartegen bij Wanajasa een pagger wordt opgeworpen. Wij zien hier dus, dat dezelfde bende, die eenmaal Namroed zal aanvoeren, gezegd wordt te behoren tot de partij van Kadjoran. Wat is aannemelijker, dan dat, gezien het bericht bij Valentijn, Kadjoran inderdaad Namroed toen reeds enigszins tot handlander of „tweede” heeft gehad?

Overigens was er van een intieme samenwerking tussen Kadjoran en Namroed gedurende het jaar 1678 verder niets te merken. Namroed handelde zeer zelfstandig „door zyn eygen beweginge” (D. 11/12-78, p. 723) en scheen in het Tegalse „op zyn eygen vinnen gedreven” te hebben (D. 30/12-78, p. 758).

Hij blijkt een echte mannetjesputter te zijn, wat duidelijk uitkomt in de belachelijke historie tussen den gouverneur van Brebes Martalaja en den potigen Namroed. Deze had zich nl. aan eerstgenoemde willen onderwerpen, maar men had hem geld willen afpersen en toen was Namroed opgevlogen, de pagger binnengedrongen, „werdende hy Martalaja door genoemde Mamaroet naegeloopen rontsom de pagger om hem terneder te vellen, dat oocq soude wesen geschiet, indien Marta Soura ende eenige andere hoofden, terwyl zyn eygen volcq als onbeweechlyck stonden, niet tot desselfs adsistentie ende ontset gecomen waeren, 't welcq Mamaroet merckende, was weder nae zyn pagger geretireert, latende Martalaya alsoo loopen, die . . . was gevonden te sitten op 't hoeckje van een deur, ten eynde adem ende soo vuyl off hy door de

modder gecroopen was, schreyende als een hofhont" (D. 1/11-78, p. 621/22). Namroed was toen al een hele heer, want hij kon een gouden kris en een paard wegschenken! De Javanen gaven de strijd op en lieten hem lopen. Men was ook zo bang als de dood voor hem (D. 16/11-78, p. 650). Rd. Wirawidigda, die bij Wates lag, vroeg op het gerucht van Namroed's nadering om hulp, „soo het scheen meer uyt vreese als uyt noot”.

Een poging om het contact met Namroed te hernieuwen, mislukte en hij verdween voorlopig in de richting van Krawang (D. 27/11-78, p. 687/88), waarna hij in het Cheribonse weer opdook (D. 11/12-78, p. 723), maar hij dreigde naar Tegal terug te keren (D. 12/12-78, p. 724).

Hij gedroeg zich daar als een echte struikrover en brandschatter en men noemde hem een „lantroervinck" (D. 26/3-79, p. 111), ofschoon zijn troep niet meer dan 70 man telde (D. 27/2-79, p. 74).

NAMROED WORDT KADJORAN'S BONDGENOOT.

Op 8 Maart 1679 had Namroed genoeg van het Cheribonse en vluchtte met 60 bentgenoten Oostwaarts (D. 17/4-79, p. 104). In Tegal nam men reeds voorzorgsmaatregelen tegen hem (D. 17/4-79, p. 137), maar vóór men het wist, zat hij al in het Padjangse met „10.000 man" en verbrandde daar verschillende plaatsen als Lawejan; Logender, terwijl des Soenans Javanen naar het Noorden, naar Ambo (= Ngambah), terugtrokken (D. 6/5-79, p. 163/4).

Wat mag deze struikrover bewogen hebben zich naar Midden-Java te begeven? Juist in deze periode werd, gelijk wij reeds zagen, het leger van Kadjoran erg in het nauw gedreven. Van een beweerd verbond met Poeger was niets gebleken en integendeel was er bericht, dat de troepen van Poeger

met die van Kadjoran hadden gevochten „omtrent Lagandeer en Chelimbi" (D. 173/-79); kort daarop was het Kadjoranse leger door Sindoredja bij Wates verslagen en „zuydwaerts agter de Mattaram gevlugt" (D. 26/3-79), waarbij zich vooral de Boeginese hulptroepen onderscheiden hadden.

Nu ligt het zeer voor de hand, dat Kadjoran tegenover de strijdbare Boegies naar gelijkwaardige krijgers heeft omgezien. Wie kon daar beter voor dienen dan de struikrovers van Namroed, die in het Tegalse en Cheribonse al hun sporen hadden verdiend? Een dergelijk vrijbouter pleegt zijn hulp echter nooit gratis te geven zo kunnen wij ons wellicht de welvoorzienere harem van Namroed verklaren. Bovendien verschijnt dan de titel van *Radja* Namroed, als hoedanig hij ook in de Babad geboekstaafd staat.

Kortom, het is zeer aannemelijk, dat Kadjoran Namroed's bijstand gezocht heeft en die tegen enige opofferingen en eerbewijzen ook verkregen heeft. Zo kunnen wij begrijpen, dat ds. Valentiin, die zijn informaties waarschijnlijk van J. A. Sloot heeft ontvangen, hem ziet als „veldheer en tweede" van Kadjoran.

NAMROED IN MIDDEN-JAVA.

Aanvankelijk had Namroed als zodanig succes en verschaft zijn optreden aan Kadjoran lucht. Des Soenans Javanen werden uit het Padjangse gedreven en trokken naar het Noorden. Daarop vielen de rebellen het Semarangse binnen en het in Kediri bemachtigde geslacht ontsnapte hun daar maar nauwelijks (D. 19/5-79, p. 198).

Ook op andere punten trof men Kadjoranners aan. Djipang werd zeer door hen benard (D. 6/5-79, p. 165), Sloot werd uitgezonden naar Wates met 60 blanke koppen en 120 Boegies om de daar zwervende aanhangers van Kadjoran te verdrijven (D. 10/5-79, p. 177).

Natuurlijk was de Hoge Regering over dit verloop van zaken allesbehalve tevreden en gaf Sloot bevel, „de Javaanze veltheeren in ernstige termes” aan te zeggen, „dat ze voortaan haer toebetrouwde posten beter bewaren mosten als se tot nogh hadden gedaan . . . op hetwelk zy dan seer goede beterschap hadden beloofd.” (D. 5/7-79, p. 293).

Tweedracht schijnt ook een oorzaak der tegenslagen geweest te zijn, daar Sloot in Semarang hen zou ontbieden „om haer geschil te vereffenen en alles weder in goet verstant te helpen” (D. 18/7-79, p. 325). Dat is dan ook gelukt, „d’Oneenigheden . . . waren door den Sousouhounan ternedergeslegt”. De Hoge Regering insinueerde zelfs verraad (D. 17/7-79, p. 322).

Op 8 Aug. 1679 marcheerde Sloot eindelijk uit Semarang (D. 14/8-79, p. 374), eind Aug. 1679 had hij Wanakerta (Kartasoera) bereikt, waar Sindoeredja zich reeds bevond (D. 3/9-79, p. 398). Kadjoran had blijkbaar middelerwijl het hazenpad gekozen, immers, men zou hem de Boegies achterna zenden, „om hem soo het mogelyck was, te agterhalen en te slaen”. Een vaste macht had hij niet meer achter zich. Ongetwijfeld had hij de vlakte verlaten en zich in de bergen terug getrokken.

Kadjoran werd tenslotte gevonden bij „Blambang”, welke plaats in de Babad: Melambang heet en die wij op de stafkaart herkennen in *Mlambang*.

Doch gaan wij eerst na wat er met den Makassar Namroed gebeurde.

NAMROED VLUCHT VOOR SLOOT.

Tegelijk met het bericht, dat Sloot op Wanakerta was aangekomen, vernam men ook de wonderlijke tijding, „dat sigh den rover Mamaroet t’eenemaal onder den Sousouhoenangh had begeven” (D. 3/9-79, p. 398).

Op zichzelf is dit bericht onjuist,

maar men zal niet ver van de waarheid zijn als men aan dit gerucht de betekenis hecht, dat Namroed de connecties met Kadjoran had verbroken.

Het ligt voor de hand, dat toen Namroed de nadering vernam der verenigde Javaans-Nederlandse krijgsmacht onder de bekwame veldheren Sindoeredja en Jan Albert Sloot, hij zijn biezen pakte en in Westelijke richting een goed heenkomen zocht. Het Oosten, waar de oorlog tegen de Makassarers nog in volle gang was, zou hem geen veilige toevlucht kunnen bieden. Hoe hij gegaan is, kunnen wij misschien uit een onduidelijke plaats in een brief van Poeger veronderstellen, waarin deze klaagt over de vele vijanden, die hem bezig gehouden hebben om zijn broeder Amangkoerat II te hulp te schieten: „alsmede zynder Kayoranzes vyanden uyt Baggaleen om de west, met naame Radia Namrut”.

Wij zouden hierin willen lezen, dat Namroed, uit Bagelen naar het westen rukkende, Poeger passerende, met deze in strijd geraakte.

Hierop zinspeelt ook waarschijnlijk het gerucht, dat „den Maccassarzen roover Namroet . . . door de Baggaleenders gevanckelyck na de Mattaram opgevoert soude zyn” (D. 14/10-79, p. 454). Met die gevangenneming is het nog al losgelopen, want nadat wij een tijd lang niets meer van hem vernomen hebben, zit hij op eens in Slinga (D. 9/4-80, p. 156) bij Poerbalingga.

Daar zou hij het nog ruim anderhalf jaar uithouden, tot hij op 18 Dec. 1681 door Couper leven en macht verloor. ¹⁾ (zie pag. 35).

Een tijd lang heeft Poeger er na zijn nederlagen nog een toevlucht gezocht, maar niet op de aangenaamste voorwaarden, zodat hij hem weer verlaten heeft om op eigen kracht de strijd te hervatten.

In de Javaanse traditie heeft Namroed’s verblijf in Midden-Java geen sporen achtergelaten. Wel weet zij het

een en ander over Kadjoran's daden in die periode te verhalen.

KADJORAN'S EINDE.

Het volgende deelt de Babad Tanah Djawi mede over Kadjoran's tweede verblijf in Midden-Java (II, 94—96).

Na de inneming van Kadiri en de dood van zijn schoonzoon vlucht Panembahan Rama ongezien naar de dessa Melambang in de Goenoeng Kidoel, waar hij tot ver in de omtrek de inwoners onder zijn gezag brengt. Zeer komen hem daarbij enige tovermidde-len te stade, t. w. een gebraden haan, die victorie kraait en een paar vissen (modderaars), die op kommando in een klapperboom klimmen. Zijn leger krijgt daardoor een onwrikbaar zelfvertrouwen.

De Soenan zendt dan tegen hem uit Tg. Djangrana, Tg. Mangkoejoeda, Natajoeda en Panembahan Rama ziet dan wel in, dat hij het zal verliezen.

Hij beveelt nu zijn metgezel Rongga Dhadhappan naakt te paard te stijgen en met een zweep te klappen. Dan moeten zij roepen: „Pethoet laroet!”²⁾ en zullen dan zeker overwinnen. Doch het omgekeerde geschiedt. Dhadhappan gooit zijn zweep weg en grijpt de lans om amok te maken, maar hij wordt verslagen en gedood.

1) Een andere relatie van Namroed met Midden-Java was Pg. Selarong, genoemd: naaste oom van den Soenan, alias Rd. Kapak. Deze heer bevindt zich begin 1681 nog in het gevolg van Pg. Poeger (D. 10/2-81), juist in de tijd, toen deze met Namroed een verbond sloot en hem zijn zuster tot vrouw gaf (en nog 20 bijwijven). Daarna wordt medegedeeld, dat hij „sig aan Namrod overgegeven had” (D. 10/10-82, p. 1192), Pg. Adipati Mamenang heet en veldheer is en men meent na de val van Masir zijn dood te constateren (D. 7/1-82, p. 14), wat echter onjuist blijkt. Hij is ontsnapt en wordt pas in de landen van Roma gevat en naar Kartasoera gebracht, waar hem een doodvonnis wacht, de kris (D. 19/10-82, p. 1217).

Deze figuur komt ook in de Babad voor, ook in het gezelschap van Poeger in de tijd, toen deze zich bij Namroed bevond (B. T. D. II, 39). Het verbond duurde niet lang en Poeger verliet Namroed's verblijf Slinga. Maar, zegt de Babad, Pg. Pamenang bleef. Dat is onze Pg. Salarong, alias Rd. Kapak. De reden van zijn blijven is een door Namroed in het vooruitzicht gestelde promotie. Inderdaad werd hij later

Daarop trekt het Kartasoerese leger naar Melambang. Panembahan Rama, de nederlaag van zijn leger ziende, begeeft zich naar zijn overpeinzingenslanggar en houdt daar zijn adem in, waarop hij verdwijnt. Het vijandelijke leger plundert de dessa, maar zoekt hem vergeefs. De Soenan, de verdwijning vernomen hebbende, is hoogst verbaasd.

J. Brandes plaatst in zijn Register op de Proza-omzetting van de Babad Tanah Djawi pag. 25 deze historie nà de dood van Tack, waarschijnlijk omdat het verhaal in de Babad ook nà de Kartasoera'se moord verteld wordt.

Dank zij het vrij uitvoerige verslag van kapitein Jan Albert Sloot en vaandrig Willem Taalbeecq, dat wij in de Jonge VII, 271-74 aantreffen, weten wij echter, dat Troenadjaja zijn schoonvader zelfs overleefde.

Wij ontleen hieraan het volgende: Kapitein Sloot had begin Sept. 1679 zijn hoofdkwartier gevestigd in Wana-kerta (thans Kartasoera) en vandaar tochten laten doen om Kadjoran te vangen. Tot zijn kolonne behoorden 12 Europese soldaten, 300 Boeginezen en enige honderden Javaanse soldaten, onder leiding van den lateren rijksbestuurder R. A. Sindoorredja.

Op een dier verkenningstochten trof

„veldheer” genoemd. Op bevel van den Soenan heeft K. Tg. Mangkoejoeda hen verslagen en per mand naar Kartasoera gestuurd, waar ze gedood werden (B. T. D. II, 44), wat blijkens het bovenstaande niet juist kan zijn. Uit Masir was ook gevlucht Pg. Pamingak (D. 10/10-82, p. 1191), oudste broeder van Kadjoran met zijn schoonzoon. Hij werd te Roma gevat en op last van den Soenan gekrist. Zijn zoon Rd. „Widziel” onderging hetzelfde lot, omdat hij de schuilplaats van zijn vader niet wilde ontdekken (D. 19/10-82, p. 1217).

2) J. J. Meinsma in zijn Aanteekeningen op de Babad Tanah Djawi in Proza pag. 68 beschouwt dit als een spreekwoordelijke uitdrukking en meent het te moeten vertalen door: „de piet (of baas) verbleekt” of „zakt af (vlucht)”, wat dan een zinspel zou zijn op den Soesoehoenan. Meinsma is bij mijn weten ook de eerste, die de aandacht vestigde op de deftige familiere-laties van Rd. Kadjoran, deze „enigszins geheimzin-nige persoon”, met het Mataramse vorstenhuis (Aan-teekeningen pag. 55/56). Daarna heeft het onderzoek stil gestaan.

men te „Blangbang” Kadjoran aan, „in een regten, sterken, van palissaden omringden pagger”. Toen deze schans opgeëist werd, was de overgave geweigerd. Eerst na een hevig gevecht, kon men op 14 September de brandende pagger binnen dringen, waarbij de Javanen zeer flauw of helemaal niet gestreden hadden. Kadjoran trachtte met zijn beide zonen door zijn vijanden heen te breken, wat door de tussenkomst der Boegies mislukte. „Ik ben Cadjorangh, doodt my niet”, riep hij, waarop men zijn wapens af eiste. Hij smeed zijn kris en assegai weg en gaf zich met zijn zuster, die achter op zijn paard zat, en zijn beide zoons over. Nadat hij voor Sloot gebracht was, vroeg deze hem naar de uit Mataram geroofde schatten en naar de reden van zijn opstand. Schatten beweerde hij niet te bezitten en voor zijn opstandigheid vroeg hij vergiffenis. Sloot zeide dat er geen genade meer voor hem was en hij geen uur meer te leven had.

De Javaanse groten rieden Sloot aan, Kadjoran niet te doden, maar aan den Gouverneur Generaal of Soesoehoenan te zenden, opdat hij van hen zijn welverdiende straf zou ontvangen. Sloot was echter onverbiddelijk en wilde het ganse oproerige gebroed om hals brengen. „Hier met, zoo als zy (de Javanen) het hoorden . . . versochten zy om eerstelyck op te staen en wat ter zyde af te mogen gaen, dat haer is toegestaen geworden.” Een Boeginees kapitein vroeg toen om de gunst van Kadjoran te onthoofden „’t welck hy oock volgens last ten eersten gedaen heeft en daarinne niet traag is geweest.” De 30 gevangenen was hetzelfde lot beschoren, wat met de 240 gesneuvelden in totaal 270 maakte.

Niettegenstaande enige verschillen zijn de gevechten in Nederlandse en Javaanse bron verhaald, ongetwijfeld identiek. Het voornaamste onderscheid leveren nog de namen der Javaanse bevelhebbers: Bij Sloot is het Sindoeredja

en in de Babad het drietal: Djangrana, Mangkoejoeda en Natajoeda.

De plaatsnamen zijn verrassend gelijk, want de *Bl.* van Blangbang is gemakkelijk gelijk te stellen met de *Ml.* van Mlambang (vgl. *Lat. humilis* met *Frans humble*).

Wij vinden een Mlambang in het Wanagirische (aan de bovenloop van de K. Oji, zijrivier van de Opak) een der ontoegankelijkste delen van deze onherbergzame streek en toch niet al te ver van Kadjoran’s vroegere zetel en het heilige Tembajat.

De dood van Kadjoran zonder Javaanse getuigen kan door de goedgelovigen zeer wel tot een geheimzinnige verdwijning gesublimeerd zijn.

Kadjoran’s hoofd werd naar Soerabaja aan den Soenan gestuurd, en deze liet het hoofd van den „fynen priester” aldaar op een hoge staak zetten (*D. 3/11-79*). Zo zal het graf te Kadjoran hoogstens een onthoofd geraamte kunnen bevatten.

HET VERZET NA KADJORAN’S DOOD.

Ook na Kadjorans’s dood sterft het verzet tegen het Mataramse huis en de daarmee verbonden Nederlanders niet plotseling weg.

Dit ligt in de lijn van Kadjoran’s beweging. Zij was niet zuiver een persoonlijke of dynastieke kwestie, maar had geestelijke aanpraken, die konden worden overgedragen. Wanneer de vaandrig sneuvelt grijpen anderen het vaandel en dragen het verder in de strijd.

Evenwel wij vinden niet alleen de directe nakomelingen en opvolgers van Kadjoran, maar daarnaast nog twee andere groeperingen. Wij komen dan tot de volgende drie soorten rebellen:

- 1e. Het *nakroost van Kadjoran*, vnl. de rebellen Kartanagara, Kartanadi en Kartapada met hun aanhang;
- 2e. De *papen van Tembajat*;
- 3e. De *Wanakoesoema-se rebellen*.

Wij zagen reeds, dat er tussen al deze rebellieën een sterk genealogisch verband bestaat, nl. hun *gemeenschappelijke afstamming van Kjai Ageng Pandhan Arang van Tembajat*, waarvoor wij naar de Tembajatsse stamboom verwijzen, zodat er reden bestaat hen als verwante bewegingen te beschouwen.¹⁾

Bovendien zullen wij zien, dat die van Tembajat en de Wanakoesoemasen op nagenoeg hetzelfde terrein, maar niet gelijktijdig werken. Integendeel, Wanakoesoema volgt op Tembajat, zodat er reden is hier nog een speciaal verband aan te nemen.

Overzien wij thans de drie bewegingen afzonderlijk. Vooreerst die van *Kadjoran*.

Tot eind 1682 spreekt men nog van Kadjorans-gezinden (D. 31/10-82, p. 1260) en pas het volgend jaar gaan de laatste verzetslieden te gronde. Geen wonder dat de Hoge Regering sprak van „obstinate belhamels” en „hartneckige Cadjorangs gesinde” (D. 25/11-81, p. 708/9).

Hun voornaamste terrein van actie verschilt niet veel van dat van hun voorganger Kadjoran: het Solose, en vooral het Zuidergebergte. Reeds een paar maanden na Kadjoran's ondergang valt het de Hoge Regering op, dat sedert het vertrek van den veldheer Sindoredja de volkeren van Padjang, Lawejan enz. „weder licht tot haar oude nucken zoude komen te vervallen” (D. 9/12-79, p. 562). Niettegenstaande Kadjoran's dood, kon „op die van Padjangh en d'andere volkeren daaromtrent gantsch geen staat gemaakt werden”. Dit blijft zo tot 1683 toe, wanneer wij de Padjangers

nog naar de Wanakoesoemase rebellen zien overlopen (I. B. 1684, f 2509v, K. S. 3/7-83).

Ook het Zuidergebergte is voor Kadjoran's nakroost een dankbaar terrein („t gebergte tusschen Tambayat en Cadoewan” D. 11/11-80, p. 743). Het geestelijke element speelt een belangrijke rol. Heilige kluizenaars hypnotiseren het volk (d. J. VII, 308; D. 24/11-80, p. 771).

De leiders der Kadjoranse beweging blijken driemanschappen te vormen. Reeds om Kadjoran zelve in zijn Kediri'sche tijd vonden wij er een: Radhen Pandje, Anga Padra en Karti Naya (d. J. VII, 236), hoewel slechts éénmaal vermeld. Vrij geregeld daarentegen komen gedurende jaren na Kadjoran's dood de volgende drie voor: Kartanagara, Kartapada en Kartanadi (D. 9 4-80, p. 156; D. 2/6-80, p. 329). Is dit tweede driemanschap de voortzetting van het eerste? Slechts één naam in elk menen wij te kunnen identificeren, nl. de laatste, Karti Naya met Kartanada, vnl. op grond der afwijkende vormen als: Carty Nadjé, Carty Nady. De overige twee zouden identiek (hoe vaak verandert een persoon niet van naam?) of elkaars opvolgers kunnen zijn. Wij merken nl. op, dat, wanneer een van het tweede drietal, Kartapada, gevallen is, zijn zoon in zijn plaats treedt (d. J. VII, 308). Deze Kartapada is ook de enige, die een zoon van Kadjoran genoemd wordt, terwijl de andere twee elkaars broeders moeten zijn (I. B. 1684, J. 25/6-83). Daar zij in 1683 het graf hunner voorvaderen in Kadjoran bezoeken (I. B. 1684, f 2438v, J. 7/1-83), bestaat dus het ganse driemanschap uit leden van de Kadjoranclan en zij delen ook in de achting, die men hun stamvader bewees. De twee broeders worden bij het genoemde bezoek wel door de troepen van den Soenan overvallen, maar de omwonenden helpen hen te ontsnappen.

Over Kartanadi's vermoedelijke gelijkstelling met Wiramenggala spraken wij reeds. Kartanagara draagt bovendien

1) In dit verband wijzen wij er op, dat de rijksbestuurder van Amangkoerat II Nerangkoesoema, wiens houding tijdens de Wanakoesoemase rebellie twijfelachtig was en die medeplichtige van Soerapati is geworden, ook van Tembajat afstamde. Het komt mij voor, dat wij bij de beoordeling van een of andere Javaanse historische persoon veel meer dan gewoonlijk zullen dienen rekening te houden met zijn afstamming en familie. In een land, waar de familieband nog zo nauw is en zelfs verre bloedverwanten verenigt, spreekt dit eigenlijk haast vanzelf.

dezelfde naam als „Radhen Kerta Negro”, zoon van Kadjoran, wien tegelijk met zijn broeder en vader op Sloot's bevel het hoofd werd afgeslagen in Mlambang.

Tijdens de Wanakoesoema-se rebellie zullen wij weer een drietal ontmoeten, waarin althans één van het eerste drietal zal zijn terug te vinden.

TEMBAJAT.

De Nederlanders vermelden in 1680 enige malen de verzetslieden van *Tembajat*. De *moskee van Tembajat* met de daarbij gelegen graven is een in de Vorstenlanden buitengewoon bekend en geliefd pelgrimsoord, dat men op talloze afbeeldingen in winkels en woningen ziet prijken (vgl. Mevr. J. H. Hooykaas-van Leeuwen Boomkamp, Volksoverlevering in Beeld. Djawa No. 1 19e Jaarg. 1939).

Tweemaal komt het heiligdom in de Babad Tanah Djawi voor (B.T.D.I, 161, & II, 238), waarvan de tweede vermelding voor ons van belang is. Tijdens de 2e Javaanse successie-oorlog verovert Tg. Tohdjaja Tembajat, dringt de moskee binnen en slaat er iedereen dood. Evenwel, vernemende hoe voornaam die van Tembajat zijn, gaat hij daarna sila zitten en maakt 100 maal de sembah om onheil te voorkomen. Er kon nl. onder de gesneuvelden ook eens een Pangeran zijn, die van de Wali's afstamde! Het was dus een *heilig geslacht*.

Ook tijdens de grote opstand van Troenadjaja lieten die van Tembajat zich niet onbetuigd. Zij heetten afkomstig te zijn „uyt 't verbeterd geslacht der *Moorse papen*,” wat met de mededeling uit de Babad over hun afstamming van de wali's niet kwaad overeenstemt. In het Dagregister komen verschillende dezer *Moorse papen* voor.

In D. 11/11-80, p. 743 worden wij voorgesteld aan: „*Mas Miendil* (oudsten

soone des overleden *Pangerangs Tambayat*), die hem thans de naam liet geven van *Pangerangh Minnangh* (off Prins overwinnaer)”. Even verder wordt Mien-dil ook Mendil of Mendie genoemd. Blijkens zijn victorieuze titel: *Mame-nang*, was hij blijkbaar de hoofdpersoon, waarover hierna meer.

Hieraan toegevoegd worden nog „zyne 2 broeders, Radeens Wiera Jouda en Loura”. In D. 24/11-80, p. 771 wordt ons de verhouding enigszins anders getekend. Daar zijn genoemde „Radeens”... „de *affcomelingen* van de priester *Mas Mendie*”, welke laatste blijkbaar geen rol meer speelt, daar alleen van het tweetal sprake is.

Het is lastig deze twee berichten te harmoniëren, zonder een hunner geweld aan te doen. Slechts willen wij nog de aandacht vestigen op de naam van den hoofdpersoon: *Mendie*, die vermoedelijk een verbastering is van de herhaaldelijk in de geslachtslijst van Tembajat voorkomende naam: *Soemendhi*.¹⁾ (Tjandrakanta 137-38).

Twee andere raadselachtige namen zijn die van „*Aria Sawoenggaliengh*”, benevens de „*secunde van Mendil*”, „den paap Aduverna” (of Adijwarna). De aspiraties van die van Tembajat gingen hoog. Niet slechts hadden zij geweigerd zich voor den Soenan „op de dickmaels gedaene insinuatie te verootmoedigen”, doch ook een eigen gezag opgeworpen, nieuwe mantri's gemaakt, waartoe men „*Aria Sawoenggaliengh*” kan rekenen, „die hem voor grootgouverneur van Padjangh” had uitgegeven.

De haard van hun verzet was het gebergte ten Zuiden van Klaten, waarbij ook Tembajat ligt. Gemeld wordt,

1) Een der drie dienaren, die Pg. Adipati Anom naar Rd. Kadjoran Ambalik zendt, heet Ki *Soemendhi* (de andere twee: *Pranataka* en *Ondakara*, zonder titel) B. T. D. I. 286. Was Tembajat mede in het verbond tussen den kroonprins en Panembahan Rama? In verband met Kadjoran's Tembajatse relaties lijkt dit niet onmogelijk.

dat hieraan ten Oosten het verzetsgebied van Kartanadi en Kartanagara aansloot, nl. Kedoewang. De titel van groot gouverneur van Padjang duidde daarom meer een pretentie dan een feit aan. Daar Mendie bekend had „zyn stem tot de elexie van Troenadjaja en Pougar om de Mataram te regeeren gegeven te hebben”, kan men gerust aannemen, dat die van Tembajat steeds tot de verzetspartij behoord hadden sedert 1677, al zal het partij kiezen voor die grote kramans wellicht de bedoeling hebben gehad, zich zelf onafhankelijker te maken. Hun geografische ligging predestineerde hen tot een evenwichtspolitiek. Toen het leger van den Soenan met den kommandeur Couper en kapitein J. A. Sloot in Wanakerta (het latere Kartasoera) was aangekomen, waren de dagen hunner grootheid geteld (najaar 1680).

Strategisch was het zeer juist gezien de rebellen van het Westen aan te pakken, want Poeger met de zijnen stond nog aan de Kali Opak. Met de val van Tembajat was de verbinding tussen de Zuidergebergte-rebellen onder Kadjoran's nakroost in het Oosten en de Poegerezen in het Westen voorlopig althans verbroken. Het is intussen echter zeer de vraag, of het verzet van Tembajat met het jaar 1680 werkelijk gebroken was. Het laatste bericht, waarin over die van Tembajat sprake was, is tevens het eerste waarin de „duiveljager Wanacassouma” genoemd wordt, die daarin gezegd wordt, alleen te zijn overgebleven van alle rebellen. Het volgend jaar verschijnen zijn aanhangers op het toneel van de strijd en wel ongeveer op dezelfde plaats, als waar die van Tembajat waren opgetreden. Herhaaldelijk komt in de kriegsberichten omtrent Wanakoesoema de plaatsnaam Tembajat voor. Het lijkt daarom waarschijnlijk, dat het Tembatse verzet zijn regelrechte voortzetting heeft gevonden in de Wanakoesoemase rebellie, de hardnekkigste van alle.

DE WANAKOESOEMA-SE REBELLEN.

Onder Wanakoesoema wordt zowel een plaats als een persoon bedoeld. Beginnen wij met de eerste.

Wanakoesoema is wellicht niets anders dan Wanasari. Niet alleen hebben beide woorden ongeveer dezelfde betekenis, maar vele plaatsnamen, die in verband met de Wanakoesoema-se rebellie voorkomen, wijzen in de richting van Wanasari. Het is een onvruchtbaar land, schaars bewoond, door een weerbarstige bevolking. De plaatsnamen met Wana- wijzen op een vroegere dichte bebossing, die ook de oude Nederlandse gegevens suggereren. Evenals bij Kadjoran is een oude begraafplaats het geestelijk middelpunt der Wanakoesoema-sen (D. 17/4-28). Het zou een negorij in het bos zijn (I. B. 1683, f 2895, Kartasoera 14/3-1682), waar Ki Wanakoesoema zelve de *graven* bewaakte. Het loont de moeite van verovering en verdediging. Dit weinige hebben wij over de plaats Wanakoesoema te weten kunnen komen; thans iets over de persoon Ki Wanakoesoema.

In de Babad Tanah Djawi vinden wij de afstamming van Wanakoesoema genoemd, nl. van Kjai Ageng Giring, die in de Goenoeng Kidoel woonde en volgens de stamboom een schoonzoon van K. Ageng Pandhan Arang was. Dit is niet zonder betekenis. Deze Giring was nl. een goede vriend van Kjai Gede Pamanahan alias Mataram en zou, door het nuttigen van een miraculeuze klapper, de heerschappij over heel Java verworven hebben, indien zijn vriend en huisgenoot hem die niet bij toeval net voor de neus had afgesnoept en leeggedronken.

Giring, verslagen, maar berustend, vraagt dan of zijn geslacht op zijn tijd dat van K. Pamanahan mag vervangen. Laatsgenoemde is over dit verzoek niet zeer verheugd en laat het zijn vriend

tot 7 maal toe herhalen, waarna hij slechts antwoordt, dat het wellicht zo in het raadsbesluit van Allah ligt, hij weet het niet. Deze handeling geldt dan als voorteken. (B. T. D. 114-118). Vermoedelijk zijn in deze K. Ageng Giringfiguur anti-Mataramse tradities en ambities gepersonificeerd en betekent dus deze afstamming der Wanakoesoema's van Kjai Ageng Giring meteen ook een program van actie. Als symbool der Goenoeng Kidoelse pretentie bezat de oude Wanakoesoema nog de fatale door K. Panambahan leeggedronken kokosnoot (B. T. D. II, 96). Ook de Hollanders wisten, dat K. Wanakoesoema uit „een oud, aansienlyck, paaps geslagt” stamde (Verslag Couper 6/1-1683, ook : D. 10/9-81).

Deze K. Wanakoesoema werd het eerst eind 1680 in de Hollandse bronnen vermeld, toen in een brief uit Wanakerta van 11 Nov. 1680 verhaald werd over den duivelsjager Wanakoesoema, die niets anders deed dan studeren en profeteren, wie als vorsten en grootmantri's van Java zouden opvolgen. Dit is een bedenkelijk bedrijf, bijna even verdacht als in het oude, keizerlijke Rome het informeren bij waarzeggers naar de vermoedelijke leeftijd van den Augustus.

Tenslotte schijnt hij een geschikt persoon voor de opperheerschappij over Java gevonden te hebben, maar het was niet iemand uit het Mataramse huis. Genoemd wordt een uit zijn geslacht : Mas *Soetadita* (D. 10/9-81, p. 550), die zich *pangeran* liet noemen (D. 18/10-81, p. 613) en zelfs voor „den voor-naamsten belhamel en aangenomen *Coningh*” doorging (D. 17/4-82, p. 472). Hij sneuvelde echter in het voorjaar van 1682. Vermoedelijk was het Wanakoesoema's zoon. Eind 1683, voor de definitieve val der Wanakoesoemasen, ontmoeten wij een drietal hoofden : Wanakoesoema zelf, Panembahan Anom en Anggakoesoema. Deze laatste twee namen komen niet voor in de Javaanse traditie omtrent Wanakoesoema, doch

wel elders, nl. in die van Kadjoran en Tembajat.

Het ligt voor de hand, dat naar mate de orde en rust in het verwarde Java terugkeerden en het verzet tot een enkele groep, die der Wanakoesoema's ineenkromp, alle overlevende hoofden uit andere groepen, die de wrekende hand der gerechtigheid nog ontkomen waren, zich daar bij aansloten. Daarom hoeft het ons niet te verbazen, wanneer wij de naam van Anggakoesoema, enkele malen in de stamboom van het Tembajatsse huis tegenkomen en een Panembahan Anom als jongere broeder van Kadjoran Ambalik aantreffen. Zelfs is een A. Anggakoesoema schoonvader van Troenadjaja en blijft hem trouw tot het laatst (D. 15/4-81, p. 169). Dan zouden aan de zijde van Wanakoesoema zich dus een vertegenwoordiger van elkder andere weerspannige groepen, nl. die van Kadjoran en die van Tembajat bevinden.

Een ander argument, dat volgelingen van Rd. Kadjoran zich onder Wanakoesoema's banier geschaard hebben, is de naam *Anga Padra*, die als hoofd der Kadjoranners wordt genoemd (d. J. VII, 236) en die van *Anga Patra*, welke als broeder van Wanakoesoema voorkomt (D. 17/4-32, p. 472).

Een en ander zijn hernieuwde aanwijzingen voor de nauwe samenhang dezer bewegingen, waarop hun gemeenschappelijke afkomst van den groten Tembajatsen heilige reeds wees. Deze samenhang moet de overgang van aanhangers van de ene beweging naar een andere, zeer vergemakkelijkt hebben.

DE STRIJD IN HET ZUIDERGEBERGTE.

Bezien wij thans de ganse strijd in het Zuidergebergte en naaste omgeving van 1680 tot 1683, waaraan zowel de nakomelingen van Kadjoran, de papen van Tembajat als de Wanakoesoemase rebellen deel hadden.

Kadjoran had zich voor zijn laatste

strijd in het Zuidergebergte teruggetrokken en alle rebellen na hem, zullen van dit bergland hun steunpunt maken, hetzij omdat zij er de meeste aanhangers vinden, hetzij door de gunstige situatie: dicht bij het hart van Java en toch onherbergzaam door bossen en bergen. De bevolking is er nog weerbarstig en berucht om zijn veediefstallen. De nood zal hen wel ook gedwongen hebben de vruchtbare vlakke te verlaten en een toevlucht te zoeken in de dorre bergen, die toenmaals zeker voor een grooter deel met bos bedekt waren dan tegenwoordig.

Had Kadjoran nog een tijd lang het vlakke veld kunnen behouden, die na hem kwamen slaagden daar niet meer in, doch verlieten het Zuidergebergte slechts om van daaruit vermetele tochten te ondernemen, die evenwel nimmer met blijvend succes werden bekroond.

Omgekeerd waagden de Hollanders of des Soenans Javanen zich slechts aarzeland in het barre Zuidergebergte.

Soms scheen het, of na een zware nederlaag der rebellen het verzet voor goed onderdrukt was, maar dan vlamde het weer op met ongekende felheid. Zo sleepte de strijd zich voort, totdat pas het vierde jaar na Kadjoran's dood het einde zag der rebellie.

Klinkende namen werden onder de rebellen niet meer aangetroffen, tenzij van hen, die op geen vergiffenis meer hoefden te hopen. Was er tot enige maanden voor zijn dood nog zelfs enigszins sprake geweest van een schikking met Rd. Kadjoran, tegenover deze latere rebellen werd geen genade meer betracht. Mannelijke rebellen, die in handen der overwinnaars raakten, wachtte onverbiddelijk de dood, soms zelfs in wrede vorm. Vrouwen en kinderen werden als slaven verdeeld. De opstand was meer *volks* geworden.

Zo droeg deze chronische oorlog een gans ander karakter dan die vóór September 1679.

Dat juist het Zuidergebergte, overigens zo dor, zulk een gunstige bodem voor het zaad der rebellie aanbood, werd later toegeschreven aan het wanbeheer van des Soenans dienaren. Tegen het advies van kapitein J. A. Sloot, die het Solose sedert najaar 1679 weer onder het gezag van den Soenan had gebracht, had Sindoredja niet Tg. Martapoera over het Zuidergebergte aangesteld, maar „onwaardige, baatzuchtige personen”, die de inwoners aanspoorden de partij van Kartanadi, Kartapada en Kartanagara te kiezen (K. S. 14/3-82 I. B. 1683, f. 2895) (dit laatste is natuurlijk overdrachtelijk bedoeld). Deze benoeringen van minder geschikte personen moeten geschied zijn na de val van Kadjoran (14 Sept. 1679) en het vertrek van Sindoredja uit Midden-Java naar den Soenan (D. 9/12-79, p. 561/62). Omstreeks die tijd wordt gemeld, dat de stemming in Padjang en Lawejan nog allesbehalve rustig was en i. p. v. Sindoredja waren er „zyn onderbevelhebberen met 1400 man” heen gestuurd. Waren dit wellicht die minder geschikte ambtenaren?

EERSTE AANVAL DER KADJORANNERS 1680.

Wij zullen de wisselende strijd slechts in hoofdtrekken beschrijven. In de eerste helft van 1680 had de Soenan reeds een voorlopige Kraton in *Wanakerta* laten maken, waar alles voor zijn komst vaardig werd gemaakt (D. 2/6-80, p. 325). Reeds was er een „menigte wyven en Ratou Zingasarie voorafgesonden” (deze laatste dame is de bekende Ratoe Bli-tar, zie Djawa 1940, p. 64/65). In de buurt lag kapitein Sloot met wat troepen (D. 30/5-80, p. 307). Dank zij het kwade beheer van Sindoredja's creaturen was het Zuidergebergte intussen onrustig geworden en het was een ongelooflijk staaltje van vermetelheid, toen de rebellen, waarbij zelfs de Padjangers

zich gevoegd hadden, des Soenans Javanen op de vlucht sloegen en zich van Wanakerta meester maakten (D. 16/7-80, p. 452). Een aanval van enige Compagnies Javanen en Makassaren werd zelfs met verlies van 30 koppen afgeslagen.

Sloot besloot nu persoonlijk op te treden en blijkbaar had dit succes.

Een volgend bericht (D. 20/8-80, p. 549) toont een voldaan naar Semarang terugkerende J. A. Sloot, „dewyle den verslagen Carthy Pada . . . heel tot Kadoewangh by Panaraga was gevlucht en . . . van een becomen quetsure in den arm zoude overleden zyn”. Wij horen ook niets meer van hem.

Daar er geen vijanden meer in de vlakke van Solo waren, kon het Javaans-Nederlandse leger ongehinderd van Semarang naar Mataram, de oude rijksetel optrekken.

Zij troffen de volgende situatie aan: Bagelen en Mataram waren in handen van Pg. Poeger, alias Soesoehoenan Ingalaga. Verder Westelijk speelde de Makassar Namroed nog de baas als Sultan Mesir te Slinga. Vlak ten Oosten van de poort Tadjit zat de macht der papen van Tembajat en nog Oostelijker de overgebleven Kadjoranners Kartanada en Kartanagara. De ganse streek van Panaraga tot voorbij Banjoemas was dus in handen der rebellen en hun macht zou zeer te duchten zijn geweest, indien er meer eenheid van leiding had bestaan.

DE ONDERGANG VAN TEBAJAT 1680.

Zeer terecht hebben de bondgenoten eerst getracht de verbinding tussen Poeger en de Kadjoranners te verbreken, door de macht van Tembajat te vernietigen (Oct. - Nov. 1680), zodat men zich onbevreesd voor aanvallen in rug en flank, aan de verovering van de oude Kraton kon wijden (18 Nov. 1680). Eerst waren enige Javaanse troepen er

in geslaagd het broederpaar Wirajoeda en M. Loera, benevens A. Sawoengga-liengh te arresteren, en daarna, op een tweede tocht „Pg. Mendil zelfs met zyn secunde, den paap Aduverna”. Zo heilig werden zij geacht, dat de Javanen niet de hand aan hen durfden te slaan. Mogelijk heeft men hen weer los gelaten, althans in een later bericht wordt gemeld, dat zij, na meermalen vergeefs opontboden te zijn, „het gebergte Wieraka beoosten de Mattaram tot haere devotie gebragt en hun daerin versterckt hadde(n)” (D. 24/11-80, p. 771).

Dit was daarom zo ergerlijk, daar het nu al de derde maal was, dat „de inwoonders van 't gebergte Cadoean af tot Tampayat toe haer . . . verootmoedigt en telckens 't rockje weder omgekeert” hadden. Besloten werd hen „totaliter te ruineren”.

J. A. Sloot werd er op uit gezonden, met het resultaat, dat „na weynig tegenstant 98 derselver vyandelycke bergluyden gedoot, de rest geheel verstrooyt en 150 vrouwen en kinderen gevangen medegebragt hadden, behalven nog 2 gasten, by de Javanen voor *heylige klyusen*ers gehouden, die dese belhamels doorgaans opgerockent soude hebben, dewelcke . . . den Sousouhounang aenstonts had laten ombrengen.”

Daarna pas kon men Poeger aangrijpen, die in Bagelen verschillende nederlagen leed (Dec. 1680, — Jan. 1681), zodat hij zelfs een vernederende toevlucht moest zoeken bij den avonturier Namroed.

De invallende regentijd verhinderde voorlopig de vijandelijkheden.

EERSTE OPTREDEN DER WANAKOESOEMASEN 1681.

Schijnbaar was het Westelijk deel van de Goenoeng Kidoel tot rust gebracht, maar opeens doken daar nieuwe vijanden op, de Wanakoesoema-se rebellen. Hier voren zetten wij reeds uiteen, waarom wij in deze nieuwe rebellie een verleng-

stuk vermoedden van de oude Tembatse.

Het eerste treffen had plaats in Aug. 1681, toen bij de vervolging van 10.000 Poegerezen de 2500 man sterke Soenanstroepen plotseling gestuit werden door „eenen rebel Mas Souta Dita, uyt het paaps geslagt van Wana Cassoema met omtrent 1000 van zyn aanhangh”. Zij waren zelfs teruggedreven en de vijand drong tot op 2 uren van Kartasoera door. Op 18 Aug. was de kommandeur Couper er op uit gezonden en had de vijanden na een kleine schermutseling op de vlucht gejaagd. 100 man waren gevallen en 16 gevangenen binnen gebracht, „die men na examinatie *na de andere wereld gesonden hadde*” (D. 10/9-81, p. 550/51). Zo was toen en daar de gewoonte.

Naderhand hoorde men, dat 40 der voornaamste belhamels met 300 man naar de „Gounang Kinang” gevlucht waren, doch weer optrokken om de tussengelegen dorpen „tot devotie te brengen”, waartegen de Kommandeur 150 onzer Inlandse militairen en 6/700 Soenans Javanen had uitgezonden „om die roervinken des mogelyck te ruineeren”. Waarschijnlijk is dat een tocht van Couper zelve met 1000 Javaanse ruiters geworden naar „Soudamara”, waar de vijand verjaagd en vervolgd werd, 100 doden en 9 gevangenen achterlatende (D. 18/10-81, p. 613).

Bij een volgend gevecht met de Poegerezen aan de K. Opak, retireerden de rebellen van het Zuidergebergte naar Laroh (ten N. W. van Wanagiri) en „die van Wana Cassoema uyt het geslagt des Cadjorangs versamelden haer om de noort, alwaer een hoop van 300 by den anderen de inwoonders grooten overlast deden”. De rebellen zijn dus in een Noordelijke en een Zuidelijke groep uiteengedreven, waarvan de eerste, gelijk wij zagen, meer met Wanakoesoema te maken hadden, terwijl bij de tweede de gebroeders Kartanadi en Kartanagara hoorden.

De Noordelijke troep wist na enig vechten Demak te bereiken, waar ze zelfs den Javaansen gouverneur versloegen! De opperkoopman van Vliet slaagde er evenwel in hen spoedig te vernietigen (D. 23/10-81 p. 630/31).

De Zuidelijke, Kadjoranse groep, werd door Couper zelve aangepakt.

DE KADJORANNERS BIJ POEGER EN NAMROED 1681.

Van 1 tot 25 October 1681 ondernam de kommandeur Jacob Couper een tocht naar het Zuidergebergte, welke met veel succes bekroond werd. De rebellen, blijkbaar niet op een inval verdacht, waren verstrooid aangetroffen en „hun meeste dorpen en lyffstogt het vuur ten proye gegeven”. Men had met de „wederstrevende rebellen . . . verscheide victorieuse rencontres gehadt”. Velen waren gesneuveld en gevangen geraakt. Het voornaamste was, dat „de obstinate belhamels Carta Nadi en Carta Nagara nevens hun voornaamste mantris” naar Bagelen waren verdreven, waar zij zich *met Poeger „geconjungeert”* hadden. Zonder een man verloren te hebben, was Poeger teruggekeerd.

Kartanadi en Kartanagara werden nu de ruggespraak van Poeger's verzet. Toen het leger der Bageleners op 9 Nov. 1681 reeds terugweek, werd het door genoemde rebellen met hun 300 man weer tot staan gebracht. Van de gevangenen vernam men zelfs, dat Poeger bij de nadering der Nederlanders al van plan was geweest zich aan zijn ouderen broeder te onderwerpen, „maar sulx was hem door Carta Nady en Carta Nagara *afgeraden* onder beloften, dat sy eerst hun leven tot syn Exellenties (d.w.z. Poegers) behoudenis wilden wagen, indien maar zelfs in persoon tegen ons optreken wilde, onder voorgeven ons van agteren gemackelyck overvallende, in roete te slaen” (d. J. VII, 62, D. 25/11-81, p. 708/9). Tenslotte onderwierp Poeger zich toch op 17 November 1681.

Waar echter bleven Kartanadi en Kartanagara? Toen men op 18 December 1681 *Namroed's* citadel Mesir bij Slinga veroverde, trof men daar *Kartanagara's* vrouw aan, terwijl het gerucht ging, dat *Kartanadi* in de voorafgaande strijd zou gesneuveld zijn. Beiden waren dus ongetwijfeld in Mesir geweest, maar na de inneming verdwenen.

Kartanadi bleek later slechts zwaar gewond te zijn en zou nog een belangrijke rol in de Goenoeng Kidoel spelen. Voordat de beide broeders daar zouden terugkeren, hadden die van Wanakoesoema weer een merkwaardig staaltje van hun vermetelheid vertoond: *de aanval op de Kraton*.

AANVAL DER WANAKOESOEMASSEN OP KARTASOERA 1682.

Terwijl Couper nog op de terugmars van Slinga was, verzamelden de rebellen zich opnieuw, nu onder de vanen van Wanakoesoema. Hun macht strekte zich over een groot gebied uit, van Panaraga tot Kadoewang en tot de Westelijke Goenoeng Kidoel toe, waar Wanakoesoema in het bos zat. Verschillende hoofden werden genoemd: Lagawa en Sambawattij. De algemene ontevredenheid over het *slechte Soenansbestuur* had hun die aanhang bezorgd.

De eerste gevechten liepen voor de Soenanstroepen nogal goed af, b.v. dat bij Ngaladana, waarbij 20 vijanden gedood werden en 50 bij het passeren in de Solo verdronken. Maar een aanval op Wanakoesoema zelf mislukte, men kon hen niet uit het bos krijgen. Waarschijnlijk met het oog op het zware terrein verdeelde het Javaanse leger bij „Ondoe” zich in drieën. De troep onder Sindoeredja werd in de rug aangevallen en sloeg op de vlucht, waardoor de Compagnies Mardijkers in de steek werden gelaten, die met 11 man verlies moesten terugtrekken. Tot aan Kartasoera werd het Javaanse leger achter-

volgd. Daar splitste zich het vijandelijke leger in tweeën met het doel de Kraton in brand te steken. Reeds vlogen enige huizen in brand. In de ontsteltenis holden sommige vluchtende matri's door tot Wates en Bagelen, schrik en ontsteltenis verspreidende.

De rebellen werden in hun boos voornemen verhinderd door de Nederlanders met een 30-tal Baliërs, die hen vanuit de Kraton en de Benteng „soo scherpelijck” verwelkomden, „datter ruym 180 het wederkeren na Wana Cassoema vergaten”. De hele voorhoede werd in de pan gehakt. Ook de Javanen onder Sindoeredja en Oerawan hadden zich geweed en de Kraton beschermd. Behalve een reeks met niet thuis te brengen namen, vond men onder de gesneuvelden hun geprojecteerde koning *Mas Soetadita*, die door een *Kalanger* zou gedood zijn, en *Pg. Mamenang*, oudsten broeder van Wanakoesoema. Ontsnapt waren deze zelf met een andere broeder van hem, Angapatra en Lagawa.

Het viel de Hollanders op, dat de rebellen een eigenaardig veldteken gevoerd hadden, nl. een *kwast, bevestigd aan een piek*. Het gevecht had plaats op 18 Febr. 1682. Zes dagen na deze overval werd „de oude begraafplaats Wana Cassoema” door een troep van 3000 Soenans Javanen aangetast en ingenomen, waarbij nog 20 rebellen werden doodgeslagen en Sambawattij met anderen achterhaald, opgebracht en „op de tournoijbaan het vel van zijn aangesicht afgehaalt”. (D. 17/4-82, brief uit Kartasoera 14/3-82; verslag Couper 6/1-1683).

Couper raadde aan de vijanden nog verder te vervolgen. Er werden nu nieuwe regenten over het Zuidergebergte aangesteld, nl. de aanvankelijk door Sloot voorgestelde Tg. Martapoera en Ng. Diramenggala. De eerste deed op advies van Couper nu een tocht door het Zuidergebergte, maar kon geen rebel

meer ontdekken. Eind Maart kwam hij terug met de tijding, dat de rebellen naar Loringtengah de wijk genomen en zich met de restanten van Namroed in een afgelegen moeras versterkt hadden. Vermoedelijk zullen wel niet alle rebellen verhuisd zijn, daar het niet zeer waarschijnlijk lijkt, dat Martapoera het *hele* Zuidergebergte doorkruist en doorzocht heeft.

DE LAATSTE SPRONGEN DER KADJORANNERS 1683.

In Kartasoera dacht men, dat alles „*nu genoegzaam tot verdediging*” was gebracht, maar plotseling hoorde men de Jobstijding, dat Ng. Dirameng-gala in het Zuidergebergte door de aldaar uit Slinga teruggekeerde rebellen Kartanadi en Kartanagara verslagen was (D. 19|10-82, p. 1218). Dubbel ernstig was dit, omdat het andere hoofd van het Zuidergebergte, Tg. Martapoera, kort te voren aan de kinderpokken was bezweken. Het succes deed de macht der rebellen van 100 tot 300 man aanzwellen. Het waren dus nog maar betrekkelijk kleine troepen. Luit. Arn. Grevinck werd nu tegen hen uitgezonden en niet lang duurde het of er werd gemeld, dat hij op 1 Oct. 1682 „*victorieus geretourneert*” was, hebbende de opgeraapte rebellen tot driemaal op de vlucht geslagen”. Alle inwoners onderwierpen zich en lieten Kartanadi en Kartanagara in de steek. Eind 1682 verlieten dezen echter hun veilige bergen en bezochten het graf hunner voorvaders in Kadjoran. Dank zij de hen beschermende bevolking konden zij veilig terugkeren. (I. B. 1684, f. 2438v. Japara 7 Jan. 1683)

Toch was hun partij zeer geslonken. Met slechts 8 à 9 aanhangers doorliepen zij het land; zij hadden blijkbaar geen contact meer met de nu weer opkomende Wanakoesoemasen. Zo lukte het dan tenslotte Kartanadi met zijn

vrouw op te pakken en in Kartasoera terecht te stellen (D. 4/7-83). De laatste der Kadjorans, Kartanagara, was nog zó geducht, dat de Soenan voor een poging zijnerzijds om zijn broeder te verlossen, vreesde. Eindelijk kwam het bericht in de Kraton, dat hij aan een ziekte gestorven was en herademde men.

EINDE DER WANAKOESOEMASE REBELLIE 1683.

De opstand der Wanakoesoemasen had zich in Westelijke richting verbreid en vanuit Tegal en Pekalongan moesten maatregelen getroffen worden om het vuur te doven. Inderdaad werden door Grevinck en den Gouverneur van Brebes A. Martalaja de vijanden vernietigend verslagen en verschillende voorname opstandelingen werden gedood: Pg. Silarong, oom van den Soenan, nog uit Slinga afkomstig, en Pamingak, broeder van Kadjoran.

Opnieuw meende men dat alles tot rust gebracht was, doch wederom brak de opstand uit en wel in het Zuidergebergte.

Dank zij hun paapse toverijen stond het hele gebergte weer onder de macht der Wanakoesoemasen (D. 21|7-83). Met duizenden waagden zij zich in de vlakte. Bij Tembajat vielen zij Poeger aan, die hen ruim 3 weken wist tegen te houden, totdat de Soenan versterkingen stuurde. Op 11 Juli 1683 werd een beslissende zege bevochten. Gedurende twee uren werd de vijand achtervolgd. Slechts weinige hoofden, als K. Wanakoesoema, hielden zich nog staande. 69 hoofden en 200 oren werden triomfantelijk in de Kraton vertoond, benevens 20 gevangenen. Alle Oostelijke dorpen van het Zuidergebergte werden verbrand.

Doch daarna vervielen de Soenans Javanen weer tot slapheid. De zege van Poeger werd niet verder vervolgd. Regen was het voorwendsel om het

Zuidergebergte niet binnen te trekken. Onderwijl roerden zich de rebellen. Er werd een plan gemaakt om hen van drie zijden aan te tasten, maar de opstandelingen wierpen roet in het eten door bij Tembajat uit te vallen, die plaats en omliggende dessa's te verbranden. Men vreesde reeds voor Kartasoera en trok er van alle zijden troepen samen. Ook was men bang voor een doorbraak naar het Westen, die de Wanakoesoemasen met de Bantamse vluchtelingen in verbinding zou brengen. Door de bezetting van de pas bij Kadi Langoe werd dit gevaar voorkomen.

Te elfder ure worden nog een drietal hoofden vermeld, die bij Grogol bijna in handen der loyalen gevallen waren: Wanakoesoema, Panembahan Anom en Anggakoesoema, over welke namen wij reeds schreven. Pas in November 1683 werd de macht der Wanakoesoemase rebellen voor goed gebroken. Wellicht is het de Javanen, gelijk hun plan was, gelukt, hen naar de vlakke te lokken en daar te vernietigen. De mannen werden allen gekrist, de vrouwen en kinderen, tot een getal van 2000 verdeeld onder de mantri's.

De naam Wanakoesoemasen blijft nog enige tijd in het Westen voortleven, maar blijkbaar meer als aanduiding van rebellen in het algemeen. Wij vinden de combinatie: „*Crammans en Wanakoesoemase gesinden*” (Kartasoera 31 Jan. 1685) in gezelschap van den aartsrebel Soerapati en diens Baliërs. Als leider wordt genoemd een Raden Poetoe (= kleinzoon van Wanakoesoema?); de oude namen komen niet meer voor. Zij zenden nog wel hier en daar hun boden uit en als er een gepakt wordt, betekent dat zijn dood. Zelfs Wanakoesoema schijnt nog rond te zwerven. Wij vinden althans een bericht dat gekrist zijn „een van Zyne Hoogheyts eygen Capedex of lijfwagt met nog een Padjanger, die Mannacussama (sic) in hun huysen hebben gehadt en in plaets van by de cop

te vatten hem de voeten hadden gekust”. Dit is het laatste levensteken. De ster van Wanakoesoema verdwijnt voor de zon van Soerapati, om wien zich voortaan alle vogelvrijverklaarden en gelukzoekers scharen.

DE OVERLEVERING OMTRENT WANAKOESOEMA'S DADEN.

Wat verhaalt de overlevering omtrent Wanakoesoema's daden?

Kjai Wanakoesoema zou in het bezit zijn geweest van twee zonen: Djajapoeroesa en Djajalalana. Dezen worden verleid door hun emban Ardikaroen om de Kraton aan te vallen en zich van de regering meester te maken.

Zij onderwerpen de dessa's in de omtrek, dank zij de grote toverkracht waarover zij beschikken. Zo krijgen zij een leger van 5000 man bijeen. Daarop vragen zij hun vader verlof zich van het Rijk meester te maken, doch deze vermaant hen tot geduld. Het is nog iets te vroeg, één generatie slechts en zij zullen succes hebben. Maar de onwillige zonen zetten door, vragen slechts van hun vader de „bandera waring”. Zij krijgen dit wonderbare vaandel, doch het verdwijnt geheimzinnig in de wolken. Djajapoeroesa vat het als een overwinningsvoorteken op, maar zijn vader laat dit in het midden, uit slechts de wens de strijd in een draagstoel mee te maken.

Nu rukt men op naar Kartasoera. Het reeds talrijke leger wordt nog groter door toverij: Djajapoeroesa en Djajalalana kauwen gras en alang-alang en wanneer zij die uitspuwen op de aarde, ontstaan gewapenden. Alle dessa's, die men passeert, worden geplunderd, de bewoners vluchten naar Kartasoera.

De Soenan stelt zijn leger op de aloen-aloen. Poeger staat aan de Noordelijke flank met 20 dienaren. Tevergeefs tracht Djajalalana zijn toverij aan het werk te zetten. Hij sneuvelt in een tweegevecht

met *Poeger* door de kris Kjai Plered. Djajapoeroesa valt tegen de Boeginezen onder *Singabarong*, doch niemand heeft er erg in, dat hij zo'n groot opperhoofd is, dan de tuinopzichter *Najatroena*, die de strijd vanuit een waringin meemaakt, zijn hoofd afsnijdt en aan den Soenan brengt. Hij wordt daarvoor bevorderd tot *Tg. Radjamengala*, hoofd der belastingen. Na de dood zijner zonen verdwijnt K. Wanakoesoema, gelijk het zulk een bovenaards persoon betreft, spoorloos in de lucht (B. T. D. II, 96 - 100).

Het is wel duidelijk, dat van al de gevechten tussen de troepen van Wanakoesoema en den Soenan, de *aanval van 18 Febr. 1682 op de Kraton* de diepste sporen in de Javaanse overlevering heeft achtergelaten.

De geweldige nederlaag die de Wanakoesomasen toen leden, juist toen zij zo dicht bij de vervulling hunner wenschen stonden, moet wel indruk gemaakt hebben.

Het numeriek geringe aandeel, dat de Hollanders aan deze strijd hadden, gaf aanleiding hen, evenals in alle krijgsverrichtingen na Kediri, te verwaarlozen. Daarentegen treedt wel op de voorgrond *Singabarong*, die hoofd der Boegies wordt genoemd, terwijl hij blijkens de bronnen aan het hoofd der *Balinezen* stond en trouwens een allesbehalve Boeginese naam droeg (zie mijn François Tack, p. 31 & 40).

Poeger's heldendaden van 1683 worden nu een jaar eerder geplaatst. Zijn verhouding tot zijn keizerlijken broeder wordt met aandoenlijke kleuren geschilderd, doch is in strijd met de werkelijkheid.

Jammer, dat wij van de vele in de Hollandse en Javaanse bronnen genoemde namen, er nauwelijks een kunnen identificeren, doch wellicht is gelijkstelling op andere wijze mogelijk.

Wij wijzen op het niet onvermakelijke verhaal van *Najatroena's* heldendaad en promotie. Welnu: de Kartasoerase brief

van 14 Maart 1682 meldde, dat het voornaamste hoofd der Wanakoesomasen door een *Kalanger* gedood werd. Ongetwijfeld slaan beide mededelingen op hetzelfde feit.

De *bedrieger* *Najatroena* is een even weinig respectabel persoon als een *Kalanger*, afstammeling van een hond en een varken, die bovendien nog een staart onder zijn sarong verbergt. Het voornaamste hoofd der Wanakoesomasen is blijkbaar door een weinig hoffähig persoon om het leven gekomen. Maar dan moeten wij ook Soetadita identificeren met Djajapoeroesa en dus als zoon van den ouden K. Wanakoesoema beschouwen.

Speciale aandacht vraagt ook het bericht, dat het vaandel der rebellen bestond uit een *kwast*, aan een piek bevestigd, hetwelk wellicht in handen der Nederlanders was gevallen. Dit is wel wat moeilijk te harmoniëren met een „*bandera waring*”, maar er is nog een andere Nederlandse tijding, die hoewel een gebeurtenis elders betreffende, er toch beter op slaat.

Een twintigtal Wanakoesoema's-gezinden zet zich in Kedoe neer op de passar van „*Tsiattap*”, zegt afkomstig te zijn uit „*Tsiompo*” en beweert, dat de landstreek hun volgens goddelijke voorzegging toekomt. Den gaanden en komenden man houden zij aan en wanneer ze zo doende 40 koppen tellen, stellen ze zich in slagorde op en laten een vaandel waaien, „*van stroo sacke geweven*”. Hierop grijpen de autoriteiten snel in en smoren dit begin van oproer in de kiem (I. B. 1683, f. 2908; K. S. 3/7-1682).

Hiermede zijn wij aan het einde gekomen van ons overzicht der Midden-Javaanse troebelen.

Wanneer wij nog eens de ganse beweging vanaf haar eerste begin onder Kadjoran tot haar samenvloeien met Soerapati's struikrovers overzien, merken wij daarin een zekere lijn op.

Aan het begin staat een eerwaardig priestervorst, aan het einde een geniaal avonturier; hier een grijs aristocraat, ginds een jeugdige weggelopen slaaf. Het vangt aan met een hofsamenzwering, loopt uit op een volksbeweging en eindigt in banditisme. Vanuit de hoogste kringen in de dalems der prijadi's is de beweging afgedaald tot roversnesten in de rimboe om van daaruit nieuwe opgang te maken onder leiding van een talentvolle struikrover, die het zelfs tot een soort van dynastie brengt.

Gaan wij thans na, of van deze beweging in zijn verschillende stadia zich parallelle verschijnselen in andere delen van Java voordoen.

Wij zullen hierbij er op verdacht moeten wezen zowel het aristocratische als het volkse element te ontmoeten.

ANDERE GEESTELIJKE BEWEGINGEN EN HEERSCHAPPIJEN.

Wij kwamen nu reeds drie heilige plaatsen tegen, die middelpunten van verzet werden, nl. Kadjoran, Wanakoesoema en Tembajat, terwijl wij bij deze drie ook nog gerust hun „confrater” *Giri* zouden kunnen voegen, maar er zijn er ongetwijfeld méér geweest. Wij menen er sporen van te ontdekken in het Dagregister van den Superintendent Antonio Hurdt en raad van 5 Sept. 1678 — 2 April 1679, waarvan in de Jonge VII p. 219-265 slechts een uittreksel is opgenomen. Zo komt het Nederlandse leger op 15 Sept. 1678 te Kaloewang, waar „die van *negorij Wanasalan*, staande onder den ouden priester *Toean Bangbang*, die voor zeer heilig wordt gehouden”, zich komen onderwerpen (d.J. VII, 222).

Kort voor Kalang passeert het leger een tempel (= moskee), „waeruyt de *papen* verlopen waren”. Wil dit zeggen, dat we hier weer zo'n geestelijk centrum tegenkomen, waarvan de santri's zich niet verdedigen of onderwerpen, maar de benen hebben genomen?

De grenzen tussen het wereldlijke en geestelijke leven schijnen soms wonderlijk makkelijk overschrijdbaar te zijn. Ng. Tembakbaja, „voor desen *paap*” in het gebergte van Tegal, was tot hoofd over de „Loerentengers” gesteld, „werdende gehouden voor een man van genoegsame trouwe en couragie” (D. 19/10-82, p. 1217).

Omgekeerd had de rebel Darmajoe-da zich achter Blitar verscholen en wilde niet afkomen, „maer zyn leven als een *cluysenaer* aldaar eyndigen” (D. 2/6-80), waarmede de Soenan zich echter niet kon verenigen, doch hem nog eens onder „dreygementen van zyn ongenade door zyn eygen broeder hadt laeten ontbieden . . . ”

Het is niet waarschijnlijk, dat wij hier met oude geslachten te maken hebben, die huizende rond heilige graven, eerwaardige tradities bewaren. Dit is zeker niet het geval met een zekeren „Ngabehi Ajar” (Adjar-leraar?) „uyt een *obsceur* geslacht opgekomen en nu onder 't volk 't gebergte *Lawoe* in groot aanzien” (d. J. VII, 226).

Een dergelijke geestelijke beweging, die echter toch schijnt aan te knopen bij zekere heilige plaats en overlevering, maar overigens een zeer *volks*-karakter draagt, is die van *Prawata*.

Prawata nl. is een bijzondere plaats. Het was het verblijf van den sultan van Demak in de regentijd. Daarnaar heet ook Pg. Prawata, zoon van den sultan van Demak, Trenggana. Over dit Prawata is het volgende, raadselachtige bericht: Daar „had sig seecker vrouwe voor *Coningin van Java* uytgegeven en eenen aenhang gemaect, waarvan zy conincklycke eere aengedaen wierd”; ieder harer aanhangers, „een blinde hoope”, zou door haar „ten minsten een *gouverneur*” worden. Er was al een soort van *Kraton* gebouwd. Een 70-tal doorliepen het land om de „onnosele domme Javanen wat diets te maecken.” Hiervan waren een vijftal „in *papeclede*—

ren" bij den Kommandeur Couper verschenen (in Wanakerta, het latere Kartasoera), voorgevende „dat se by de heer admiraal Speelman op Japara waren geweest" (dat moet dan vóór Mrt. 1678 geweest zijn)" en quamen nu den commandeur (Couper) besoecken, met recommandatie den commandeur sikh wel bedencken soude eer hy den oorlogh tegens Pouger aenvingh". Toen men hen, na deze brutale woorden, vroeg uit wiens naam zij spraken, antwoordden zij „haer moeder hun 't selve gelast hadde, en die was zyn E. moeder oocq, vermits zy van één gelooff waren en diergelycke visevaseryen meer" (D. 11/11-80, p. 745).

De Soenan beval deze „lantloopers" terstond *van kant te maken* en de nieuwe Kraton te verwoesten. Aldus eindigde de korte glorie van Prawata. Wel wonderlijk, dat de Ratoe Adil hier een *koningin* is.

Toch blijft het in die buurt nog tot 1683 rommelen (I. B. 1684, f 2438v, J. 7/1-83; I.B. 1684, f 2473v, K.S. 5/1-83).

De Babad doet ons een verhaal van een niet aangename ontmoeting van dergelijke heilige mannen met Amangkoerat II, dat tevens duidelijk toont hoe de Javanen de verhouding tussen zo'n toverkrachtige „adjar" en een tot de troon bestemd Vorst zagen.

In Singkal, niet ver van Kediri, gekomen (het verhaal speelt dus tijdens de veldtocht tegen die stad in najaar 1678), krijgt Amangkoerat I bezoek van een adjar uit de goenoeng Keloed, *Tedjalakoe* geheten, vergezeld door een schare van 40 leerlingen, die scherpe kapmessen voeren. Voor de pondok van K. Dipati Oerawan maken ze amok, waartegen de manschappen van Oerawan zich natuurlijk verzetten. Weliswaar vallen alle 40 leerlingen, maar *Tedjalakoe* houdt vol en blijft ongedeerd. Dan komt de Vorst zelf met de speer *Kjai Baroe* en zegt, dat de kluizenaar opzettelijk van zijn berg is afgekomen, om door hem, Amangkoerat bevrijd te worden van stoffelijke

kluisters. Hij steekt dan *Tedjalakoe* door zijn borst, zodat hij sterft, maar zijn lijk verdwijnt (zoals van Kadjoran en Wanakoesoema) (B. T. D. II, 12/13).

Dat van de hele geschiedenis in het dagboek van Hurdt over de veldtocht tegen Kediri geen woord voorkomt is bijzaak. Het voornaamste is, dat duidelijk uitkomt, dat Adjar en Soenan twee gelijksoortige wezens zijn, in sekti verheven boven het gros der mensheid, doch dat de laatste den eerste evenwel overtreft, dank zij zijn poesaka's enz.

Deze adjar's van de Keloed en de Lawoe, zomede de „koningin" van Prawata schijnen mij van een ander karakter te zijn dan de grote geestelijke leiders van Giri, Kadjoran en Tembajat. De laatste zijn ongetwijfeld van edeler hout gesneden dan de eerste. Het zijn aristocraten uit overoud geslacht, zetelende in plaatsen vol gewijde herinneringen, overblijfselen wellicht van vroegere grootheid en macht, met stille, geheime aanspraken op nog hoger glorie. De laatste zijn meer volks, meer spontaan en geestdriftig, wortelend in oeroud volksgeloof. Ze lijken onuitroeibaar, telkens duiken nieuwe geestdrijvers op, tot op de huidige dag. Tegenwoordig eindigen zij hun ratoe-adil-carrière gewoonlijk bij de veldpolitie.

In de loop van de opstand wordt de aristocratische groep meer volks, zodat wij Wanakoesoema haast een overgangsgeslacht zouden willen noemen. Maatschappelijk zakt de beweging dan hoe langer hoe meer en ontardt tot struikroverij en vagabondage, waarvan Radja Namroed al een voorproefje had gegeven. Soerapati, evenals Namroed van slaven-afkomst maar met een Europese scholing, sublimeert dit genre weer tot iets buitengewoons.

Doch keren wij nog een ogenblik naar de aristocratische groep terug. Wij krijgen zo de indruk, dat in die tijd de Javaanse maatschappij nog niet dat gladde, gepolijste oppervlak bezat, nog niet over

die keurig gereglementeerde monotonie beschikte, welke nu de trots van sommigen harer bestuurders uitmaakt. De vorstelijke macht was nog niet buiten discussie gesteld, er waren nog andere heerschappijtjes en tradities, met even oude gewichtige aanspraken, die ook mede wilden tellen en een stem in het kapittel begeerden.

Java bezat een groot getal geestelijke middelpunten, welke van verschillende betekenis waren en die op zijn minst door de Mataramse macht ontzien wensten te worden. Van een slaafse onderwerping aan Mataram was slechts gedeeltelijk sprake. Dat de Soenan Giri te vuur en te zwaard liet verwoesten, was daarom maar een geval uit vele.

Is het soms mogelijk, dat de afkeer, die Amangkoerat I Tegalwangi ten opzichte van „paepen” koesterde, soms samenhangt met het hoge aanzien, dat deze heilige mannen in hun omgeving genoten en waardoor het Mataramse gezag zich bedreigd voelde?

Het traditionele verhaal bij van Goens geeft als reden voor de afschuwelijke moordpartij, die hij onder hen liet aanrichten op, dat zijn broeder Pg. Alit zich gewend had „tot haer Machomettaense papen, als minst suspect, daardoor hy dese en geene syner overgebleven vrienden liet sprecken, om de koninck in 't tournoyspel om te brengen”. Door zijn vier vertrouwden liet hij nu zorg dragen, „dat niemant binnen de geheele jurisdictie van den Mataram henlieden ontquam, haar tot dien eynde belastende, eerst door hun volck te doen vernemen *haer namen, haer geslagt, haer pertinente woningen* en sulcx meer, als hy oordeelde bequaem te wesen om hun *met een slag alle doot te slaan*”. Het was dus als een totale uitroeiing der oude priester geslachten bedoeld.

Op het geluid van het grote kanon K. Sapoe Djagad worden dan op eenmaal binnen een half uur tijds 5 à 6000 zielen ellendig vermoord.

Deze slachting verliest veel van haar redeloosheid, wanneer men haar ziet als een welgeslaagde poging om de macht der geestelijke autoriteiten in des Soenans gebied afdoende te breken. Er zat dus systeem in Tegalwangi's waanzin. De ijver van Amangkoerat II om ook aan het overigens vrij onschuldige Giri een zij het bloedig einde te maken, komt daardoor in een nieuw ietwat verzachtend licht te staan.

SAMENVATTING.

Alvorens de resultaten van ons onderzoek weer te geven in een chronologische tabel, waarin wij tevens die van ons vorig opstel over de opkomst van Troenadjaja verwerken, willen wij nog eens beredeneerd nagaan, wat onze studie omtrent Rd. Kadjoran heeft opgeleverd.

Wij zien vooreerst Rd. Kadjoran stammen uit een oud roemrijk geslacht, verwant aan den groten heilige Kjai Ageng Pandhan Arang van Tembajat, waarvan ook de Wanakoesoema's afstammen. Meer dan andere geslachten is de Kadjoranse tak geparenteerd aan het Mataramse Vorstenhuis. In de dessa Kadjoran heeft hij een plaatselijk middelpunt met een dalem en heilige graven.

Rd. Kadjoran, genaamd Panembahan Rama, de gewijde traditie voortzettende, neemt toe in heiligheid. De gewelddaden van Amangkoerat I treffen hem en zijn familie diep, in het bijzonder de dood van zijn schoonzoon Wiramenggala in 1670. Deze maakt het verklaarbaar, dat bij het sluiten van een overeenkomst tussen Pg. Adipati Anom en zijn schoonzoon Troenadjaja Rd. Kadjoran zijn goede diensten bewijst.

Na de breuk tussen Pg. Adipati Anom en den Madoerees kort na de slag bij Gogodog, kiest Kadjoran de partij van zijn schoonzoon en een opstand, die hij in Febr. 1677 begint, heeft slechts tot doel Rd. Troenadjaja tot Soenan te verheffen. Kadjoran moet

echter naar het Oosten vluchten en dan heeft er die wonderlijke overeenkomst plaats, waarbij Troenadjaja afziet van de heerschappij op Midden-Java en dit aan zijn schoonvader overlaat. Er zal dus een diarchie over Java komen, waarbij Troenadjaja het Oosten, Kadjoran het Midden beheerst. Tot uitvoering van dit plan wordt een dubbele veldtocht tegen Mataram ondernomen, die de verovering van de Kraton en de vlucht des Soenans ten gevolge heeft.

Dat de heerschappij van Amangkoerat I geen waardige vervanging in Midden-Java krijgt, komt door Kadjoran's verblijf bij Troenadjaja en het ontbreken van een geschikte candidaat voor het Soena-naat. Pg. Poeger, in Bagelen zich handhavende, wenst zich hiertoe niet te lenen. De Madoerezen geen belang meer bij het bezit van Mataram hebbende, trekken daaruit met buit beladen terug.

Zonder veel moeite gelukt het Pg. Poeger zijn intrek weer in de Kraton te nemen en tussen Poegerezen en Kadjoranners bestaat een vrij vriendschappelijke verhouding. Trouwens, de ambities der laatstgenoemden liggen voorlopig ook elders. Zij willen de zeekust bemachtigen en hopen daardoor de rest van zelf te winnen. Niettegenstaande al hun inspanning weten Compagnie en Soenan zich daar te handhaven en de grote expeditie van najaar 1678 maakt aan al hun illusies een einde.

Kadjoran, nog vóór Kediri's einde de relaties met Troenadjaja verbroken hebbende, begeeft zich naar Midden-Java, waar hij zich met hulp van den avonturier Namroed een tijd lang handhaaft, tot kapitein Sloot het doodvonnis over hem velt.

Met Kadjoran sterft het verzet niet uit, maar blijft nog vier jaar lang Midden-Java ten Zuiden verontrusten, tot Soenan en Compagnie er een eind aan maken.

In plaats van den enen Rd. Kadjo-

ran treden nu andere leden van het Kadjorangeslacht op, zomede vertegenwoordigers der andere takken, die uit Pandhan Arang spruiten: Tembajat en Wanakoesoema. Militair krijgt het bescheidener afmetingen: een slepende oorlog, soms onverwachts opzwellende tot een grootse, spoedig ineenzinkende massa-aanval, zodat men ten onrechte het oproer al gedempt acht. De beweging wordt wel meer volks (mirakels!) en eindigt in banditisme. Deze bewegingen zijn te vergelijken met soortgelijke acties over het overige Java verspreid en ten dele op te vatten als herlevingen van vroeger bestaan hebbende staatkundige formaties, die als geestelijke organen een verborgen bestaan hadden geleid. Anderzijds lopen er ook spontane, jonge bewegingen tussen door, die meer een volkskarakter dragen en die wij nu nog ontmoeten.

Men vraagt zich af, waarom een zo krachtige en algemene verzetsbeweging, die aanvankelijk op zoveel succes kon bogen, tenslotte mislukte. Na de slag bij Gogodog leek immers het einde van Mataram nabij en de Pg. Adipati Anom, om wien de strijd toch begonnen was, scheen zijn doel, de heerschappij over Java, te kunnen bereiken.

Doch juist door die slag kwam er verwijdering tussen de beide hoofdsamenzweerders: Adipati Anom en Troenadjaja en de laatste poogde nu op zijn eigen naam met hulp van zijn schoonvader Kadjoran de zaak voort te zetten, wat reeds in Febr. 1677 mislukte.

Sedert is het niet meer gelukt een *goed passende ideologie* bij de opstand te vinden, niettegenstaande Kadjoran en Troenadjaja het terrein verdeeld hadden. Troenadjaja blijft zweven tussen Soenan en grootvorst van Madoera en Kadjoran, die het zelf niet aandurft, kan geen passende candidaat voor het Soenanschap in Midden-Java vinden. Bovendien kan Troenadjaja het toch

niet laten via den geïnterneerden Kadjoran nog invloed uit te oefenen in Midden-Java, en daardoor diens werk te hinderen. Het Pan-Islamisme is een noodsprong. *Beide* rebellen erkennen bij hun gevangenneming ook schuld.

Wij zien dus, dat de oorlog na de slag bij Gogodog en de mislukte eerste opstand van Kadjoran al ideologisch verloren was.

BRONNEN.

Behalve de reeds in mijn vorig opstel: De Opkomst van Rd. Troenadjaja (Djawa 1940, p. 57) genoemde bronnen, zijn nog de volgende door mij gebruikt:

Sadjarah Dalem, pangiswa lan panengen . . . kahimpoen sarta katata prajogané déning K. Padmasoesasta . . . Samarang 1902.

Serat Tjandrakanta, pangimpoenipoen Rd. Ng. Tjondrapradata . . . Djil. 1. Soerakarta 1923.

Soewignja, Kjai Ageng Pandhanarang. Balé Poestaka, Batavia-C. 1938 (Serie No. 1271).

R. Prawirawinarsa, *Babad Alit*. Volkslectuur Weltevreden 1921 (Serie No 462).

Voorts verschillende stukken uit het Landsarchief te Batavia en het Rijksarchief in den Haag.

CHRONOLOGISCH OVERZICHT DER OPSTANDEN VAN TROENADJAJA EN KADJORAN

- 1624 Soeltan Agoeng voert Prasena van Madoera naar Mataram en schenkt hem de titel van Tjakraningrat (I).
- 1647 Rd. Demang Mlaja, zoon van Tjakraningrat I sneuvelt op de aloen-aloen tegen Pg. Alit.
- 1656 Dood van Tjakraningrat I? Rd. Troenadjaja, zoon van Demang Mlaja wordt verzorgd door diens broeder Pg. Ad. Sampang (Tjakraningrat II).
- 1667 Dood van Amangkoerat I's vrouw Ratoe Malang.
- 1668 Schaking van Rd. Oji.
- 1669 Juli Brand van de dalem van Pg. Adipati Anom.
- 1670 Dood van Pg. Wiramenggala. Tijdelijke verbanning van Pg. Adipati Anom naar Lipoera. Kort daarop wordt hij hoofd van Soerabaja.
- 4 Aug. 1672 Uitbarsting van de Merapi. Duizenden gedood.
- 1672 Incident Dhobras wegens de Ratoe Singasari
- 1673? Verbond tussen Pg. Adipati Anom en Rd. Troenadjaja, door tussenkomst van Rd. Kadjoran. Troenadjaja maakt zich van Madoera meester.
- 1674 (vóór 12/2) De Makassaren op Madoera vriendelijk ontvangen.
- Jaarwisseling 1674/75: 1e aanval der Makassaren. Zij plunderen havens in de Oosthoek, in samenwerking met sommige regenten en Pg. Adipati Anom. Deze wordt teruggeroepen.
- 1675-77 Vreselijke hongersnood op Java, door droogte veroorzaakt.

Hier tegenover stond de meesterlijke zet van Speelman, die zich van den slappen Amangkoerat II meester maakte en diens candidatuur door dik en dun volhield. Slechts het verbond van dezen Soenan met de ongelovigen bleef nog een zwak punt in zijn politiek, dat ook door de tegenpartij behoorlijk is uitgebuit, maar zijn overwinning niet heeft kunnen beletten.

Kort voor Dec. 1675: Verbond tussen Rd. Troenadjaja en Kr. Galesoeng, bezegeld door een huwelijk tussen laatstgenoemde en Troenadjaja's dochter Soeretna.

Dec. 1675 2e aanval der Makassaren op de zeehavens. Zelfs Soerabaja verbrand (met medeweten van Pg. Adipati Anom).

April-Sept. 1676: Nederlands-Javaanse expeditie tegen de Makassaren.

24 Mei 1676. Rd. Prawirataroena sneuvelt bij Demoeng.

25 Mei 1676 (of wat later) Nederlaag te land van KJ. Pandji Karsoela.

Begin Juni 1676: Kr. Galesoeng neemt de wijk naar Madoera.

19 Juni 1676: Vernietiging der Mataramse vloot bij Sidapaksa.

Aug. 1676: De ganse Oosthoek weer in handen der opstandelingen.

Sept. 1676: Poleman vernietigt een deel der Makassarse vloot en bezoekt daarna Troenadjaja op Madoera. Na zijn vertrek steken Makassaren en Madoerezen naar het vasteland over.

13 Oct. 1676: Slag bij Gogodog. Pg. Poerbaja e.a. sneuvelen. Ontgoocheling van Pg. Adipati Anom.

20 Nov. 1676: De Madoerezen dringen door tot op de aloen-aloen van Japara, waar ze door Javanen en Nederlanders gestuit worden.

29 Dec. 1676: Corn. Speelman vertrekt aan het hoofd ener expeditie uit Batavia om de zaken van Oost-Java te regelen.

Jan. 1676: Troenadjaja steekt naar Soerabaja over, waar hij zich versterkt.

27 Jan. — 10 Febr. 1677: De Moor Piero bevindt zich als Nederlands gezant bij Troenadjaja in Soerabaja. Tegelijkertijd doet Rd. Kadjoran een mislukte poging tot opstand in Midden-Java. Kadjoran verbrand. Troenadjaja toont zich hooghartig.

6 Mrt. 1677: Krijgsraad van Rd. Kadjoran met Troenadjaja. Besloten wordt de Mataram langs twee wegen aan te vallen.

Begin Maart 1677: Pg. Martasana herovert Semarang, de weg voor een Hollands gezant openende.

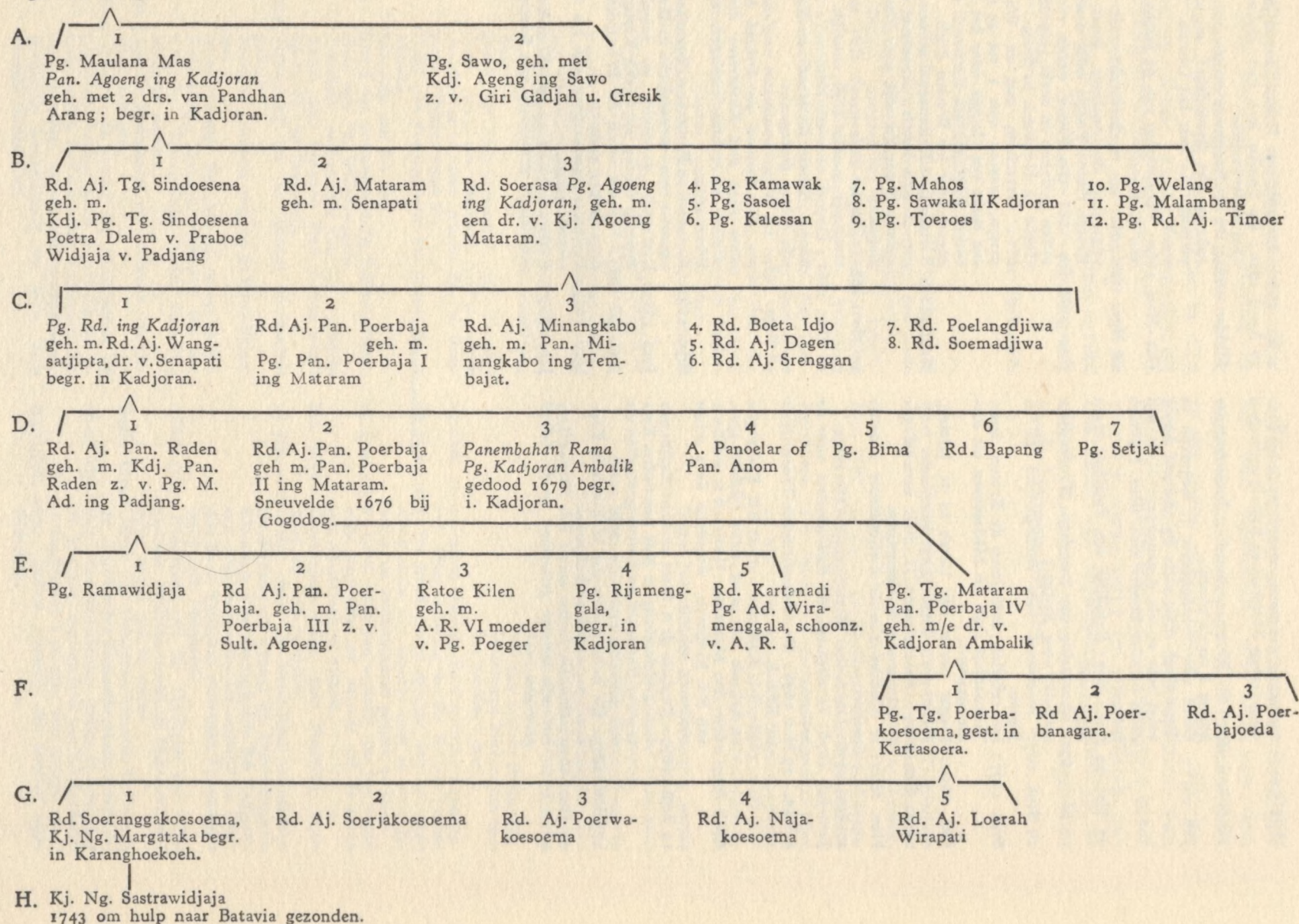
12-20 Mrt. 1677: De Nederlandse gezant Couper sluit in Mataram een verdrag van bijstand met Amangkoerat I en zijn vier zonen.

April-Juni 1677: Dubbel offensief der rebellen tegen Mataram.

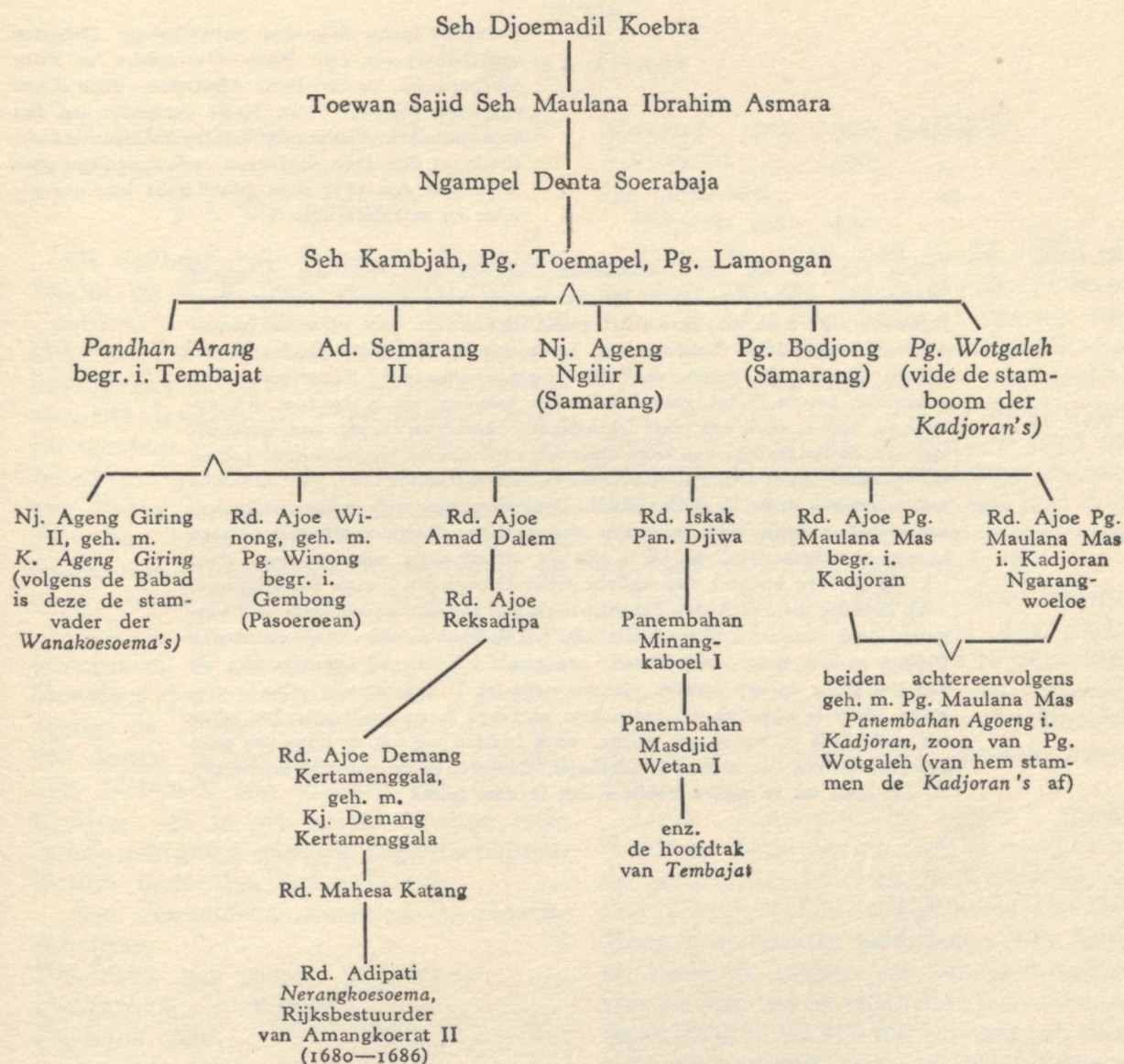
- Half April: Semarang genomen, waardoor de verbinding tussen Mataram en Batavia verbroken is.
- Eind Juni 1677: *De Kraton veroverd*. 2 Juni: Amangkoerat I op de vlucht.
- Juli 1677: Dood van Amangkoerat I, begraven in Tegalwangi. Zijn zoon Pg. Adipati Anom volgt hem op als Amangkoerat II, terwijl diens broeder Poeger zich Soes, Ingalaga betitelt.
- 27 Mrt.-29 Aug. 1677: *Expeditie van Speelman tegen Soerabaja*.
- 13 Mei 1677: Verovering van Soerabaja. Troenadjaja verhuist naar Kediri.
- 19 Sept. 1677: Aankomst van Amangkoerat II in Japara.
- Sept. 1677: De rebellen ontruimen de Kraton weer. Troenadjaja door de Madoerezen uit Kediri gejaagd.
- Oct. 1677: Poeger neemt zijn intrek in de Kraton. Kediri door Troenadjaja heroverd.
- 19/20 Oct. 1677: *Amangkoerat II sluit verschillende contracten met de Compagnie*.
- Nov. 1677: *1e offensief van de Kadjoranners naar de zee kust*.
- 17 Jan. 1678: Dood van Martapoera en Martalaja.
- Juni-Juli 1678: *2e offensief der Kadjoranners naar de zee kust*.
- 5 Sept. - 25 Nov. 1678: De veldtocht tegen Troenadjaja in Kediri.
- ± 1 Nov. 1678: Rd. Kadjoran verlaat het Kediri'sche en begeeft zich weer naar Midden-Java.
- April-Aug. 1679: De Makassaar Namroed is veldheer van Rd. Kadjoran, waardoor deze enige successen behaalt.
- 14 Sept. 1679: *Kapitein J. A. Sloot veroverd Kadjoran's vesting Melambang en laat hem doden*. Kartapada, Kartanadi en Kartanagara, allen uit zijn geslacht, zetten de strijd voort.
- 13 Nov. 1679: De hoofdvesting der Makassaren, Kappar, veroverd door Poleman.
- 25 Dec. 1679: *Kapitein Jonker neemt Rd. Troenadjaja met zijn weinige getrouwen op de Keloed gevangen*.
- 2 Jan. 1680: Amangkoerat II laat Troenadjaja krissen.
- 28 April 1680: De Soenan laat met Hollandse hulp Giri onderwerpen.
- Midden 1680: De Kadjoranners maken zich van Wanakerta, het Soenanshof, meester. Sloot verjaagt hen naar het Oosten. Kartapada sterft.
- Oct.-Nov. 1680: Vernietiging van de macht der papen van Tembajat.
- 18 Nov. 1680: Het op 10 Sept. 1680 uit Semarang opgerukte Soenansleger bezet de oude Kraton Plered. Poeger wijkt naar Bagelen.
- Dec. 1680-Jan. 1681: Pg. Poeger wordt verschillende malen geslagen en zoekt vergeefs een toevlucht bij Namroed, in Slinga.
- Aug.-Sept. 1681: Gevechten met de Wanakoesoemasen, waarop van 1 tot 25 Oct. 1681 een tocht van Couper naar het Zuidergebergte volgt, die o.a. Kartanadi en Kartanagara naar het Westen drijft.
- Nov. 1681: Kartanadi en Kartanagara stijven Pg. Poeger in zijn laatste, hopeloos verzet en nemen daarop de wijk naar Namroed, in Slinga.
- 17 Nov. 1681: Poeger onderwerpt zich te Ambal, maar zijn positie blijft moeilijk.
- 18 Dec. 1681: Couper veroverd Namroed's vesting in Slinga, Mesir, Kartanadi en Kartanagara zijn echter gevlogen.
- 18 Febr. 1682: *De Wanakoesoemasen verslaan de troepen des Soenans en dringen tot op de aloen-aloen van Kartasoera door*. Daar worden ze echter verslagen en wijken Westwaarts.
- Sept. 1682: Kartanadi en Kartanagara bezoeken de graven van hun voorgeslacht in Kadjoran.
- Juni 1683: Kartanadi gevangen en terechtgesteld. Spoedig daarop sterft ook Kartanagara.
- Juni-Juli 1683: Nieuwe uitval der Wanakoesoemasen, door Poeger gestuit.
- Nov. 1683: *Definitieve vernietiging van het Wanakoesoemase verzet*.
- Jan. 1685: Laatste vermelding van Wanakoesoemase rebellen in gezelschap van Soerapati c. s.

ONTLEEND AAN : SERAT TJANDRAKANTA, VERZAMELD DOOR : RD. NG. TJANDRAPRADATA.

Sajid Kalkoem
Pg. ing Wotgaleh
Pan. Mas ing Kadjoran
begr. in Panaraga

DE OUDSTE TEMBAJATS.

Kol. Archief No. 1219, fol. 1054^{vs} — 1055.

Translaet lontor door den panambaham Cadjoran uyt Cadiery aen Ade Patty Martapoera tot Patty overgesonden en van Patty Martapoera door sijnen expressen afgesant Patra Nella genaempt aen den Sousouhoenan Amancourat tot Japara afgevaerdicht zijnde op den 27en ontfangen ende heden den 28en November Ao. 1677 door Mandaraba hier overgevert en getranslateert. ¹⁾

Desen brieff is aen den Panambahan Cadjoron geschreven aen Adepatty Martapoera, wijders laet ick U broeder weten, aengesien dit lant van Java tegenwoordigh mijn lant is, en het geene ick daarvan voor mijn deel aengenomen en in hadden (handen) heb, is de negerij Warongh Bandongh, de negerij Cocela, Grobogan, oock de negerije wienongh Samarongh, vant geberchte Lawoe ²⁾ tot geheel bewesten hetselve, dit is dan dat ick gewonnen hebbe, oock soo geeff ick Adepatty Martapoera te verstaen, gedenckt wel aen de lastgevinge van onse oude voorvaders, want tegenwoordigh komen de vijanden van 't Oosten en Westen ³⁾, laet niet nae broeder om de steden wel te regeren ende bij aldien Raden Pangatitan niet selfs in persoon komt, soo gelooft niemant niet, maer soo morgen Raden Pangeran aldaer in persoon komt, te verscheynen, dat sal 't sijn als off ick selfs gekomen was, alsoo ick UE geloove broeder, ten andren geberack oock aen d'oude raatspleginge, oock broeder neemt Raden Pangant togh wel in acht en wil hem niet vergeten, oock recommandere ick dat alle UE Kinders broeder haer van Raden Pangantan niet mogen afsonderen, naedemael ick en ghij broeders zijn als van een vader en een moeder, daerom geve ick U broeder dit alles te verstaen. Godt is alleenich die gesontheit en langh leven verleen kan, daer ick oock dach en nacht om bidde, oock bidden wij om de hulp van onze overgrootvaders, der negerijen Zambajat, Cadjoran en de negerij Samarangh⁴⁾. Al het geen ick te seggen hebbe staadt in dese brieff.

- 1) Nota deesen Cadjoran ende Martapoera sijn germains en onder dese Oosterlinge als broeders gereekent wert.
- 2) Nota dit scheynt te willen beteekenen dat hem 't Javaansche lant bewesten en 't ander beoosten Troenadjaja toegedeelt is.
- 3) Nota de noterende Troenadjaja en de Bantamer.
- 4) Nota dit sijn de steeden hunner afcomst

GESCHIEDKUNDIGE AANTEKENINGEN OMTRENT DE RESIDENTIE MADIOEN ¹⁾

DOOR

Dr. L. ADAM.

VI. Het tijdvak van de „palihan” tot 1825.

§ 1. De „palihan”.

De opstand van Pangéran Mangkoeboemi en R. M. Said eindigde met de „palihan”, de splitsing van het groote rijk van Pakoe Boewânâ III. In 1755 — belangrijke mijlpaal in de geschiedenis van het Javaansche Vorstenrijk — werd bij tractaat van Gianti het oude rijk van Mataram gehalveerd: Soerakarta kwam aan Pakoe Boewânâ III, Jogjakarta aan Pangéran Mangkoeboemi, die onder den naam van Hamengkoe Boewânâ I als eerste Vorst van dit rijk optrad.

Ook de *Mântjânegârâ* — de Buitenprovincies of „Buitengewesten”, zooals Rouffaer ²⁾ dit woord vertaalt — werden onder de beide rijken verdeeld. Wat De Jonge publiceert over het tractaat van Gianti ³⁾ ten aanzien van de verdeling der in de tegenwoordige residentie Madioen gelegen regentschappen is niet meer dan het volgende.

Aan Soerakarta kwamen de regentschappen:

Pânârâgâ met 12.000 *tjatjah*'s ⁴⁾.

Djâgârâgâ „ 1.500 „

De helft van

Patjitan met 250 „

en aan Jogjakarta:

Madioen met 12.000 *tjatjah*'s.

Magetan met 700 *tjatjah*'s.

Tjaroeban „ 500 „

De helft van „

Patjitan met 250 „

Toen in 1757 ook R. M. Said als eerste Vorst van het in dat jaar geboren rijk van Mangkoenegârâ ⁵⁾ optrad was er, naar Rouffaer ⁶⁾ veronderstelt behoefte aan een legger van de verdeling van het rijk. Deze legger moet opge maakt zijn op 26 September 1757 (of volgens Javaansche jaartelling): Maandag den 11den Soerâ van het jaar Alip 1683 te *Klepoe*, een desa aan den grooten weg van Solo naar Jogja ⁶⁾.

Echter waren voortdurende twisten over de gronden oorzaak, dat onder toezicht van de Compagnie te Semarang een op 2 November 1773 gearresteerde en op 26 April 1774 door de Vorsten bekrachtigde *tweede legger* gemaakt moest worden. ⁷⁾

Deze „Semarangsche legger”, zooals Rouffaer hem noemt, heb ik — dank zij de behulpzaamheid en medewerking van den Directeur van 's Rijksarchief in Den Haag ⁸⁾ — kunnen raadplegen. Dit register bevat de namen van de regentschappen en van de in ieder dier ressorten gelegen desa's. Nu zou het interessant, doch zeer tijdroovend zijn, om ter plaatse na te gaan of de vermelde desa's nog bestaan, zij het dan als gehuchten van de

1) Het laatste artikel van deze reeks vindt men in Djâwâ 19e jg. (1939) blz. 22 e. v.

2) In zijn vermaard artikel over de Vorstenlanden in de Encyclopaedie van N. I. 1e druk, deel IV (blz. 587-653), herdrukt in Adatrechtbundel 34 (zie blz. 236), zie voor zijn uiteenzettingen over de palihan blz. 235-240.

3) De Jonge. Opkomst X blz. 374 en 375.

4) *Tjatjah* moet, volgens Van Vollenhoven (Het Adatrecht van Ned. Indië I blz. 551), vermoedelijk beteekenen een soortwijzer van grond van voldoende

productie voor één bouwman gezin, welk grondstuk *karjâ*, ook *bahoe* genoemd werd.

5) Zie hierover Rouffaer in Adatrechtbundel 34 blz. 240-241 en R. M. Mr. A. K. Pringgodigdo. Geschiedenis der ondernemingen van het Mangkoenegorosche rijk I (1939) blz. 9 e. v.

6) Zie Adatrechtbundel 34 blz. 241.

7) Rouffaer in Adatrechtbundel 34 blz. 241-242 en De Jonge. Opkomst XI blz. 259-261.

8) Een tweede exemplaar moet zich in 's Lands archief te Batavia bevinden.

huidige desa's. Het heeft mij aan tijd en gelegenheid ontbroken, om zelfs voor één regentschap een dergelijk onderzoek in te stellen.

In den „Semarangschen legger" vond ik nog de volgende bijzonderheden. In Pânâragâ waren desa's gelegen, die te zamen vormden de „lenggah" van Pangéran Ariâ Mangkoediningrat. Deze „lenggah" (d. w. z. apanage, een stuk grond, dat de Vorst overdraagt aan een familielid, hofdienaar of ambtenaar, die dan de bevoegdheid heeft de inkomsten van dien grond te trekken¹⁾), lag vermoedelijk grootendeels in de vlakte van Panggoel aan de Zuidkust en was 300 *karjâ* groot; de nu nog bekende desa's Panggoel en Wânâtjâjâ lagen er in. Het is merkwaardig, dat zóó ver van de hofstad nog apanage-gebied lag. Trouwens geheel Patjitan (en ook Kadoewang, thans Wânâgiri) blijkt — tot verbazing van Rouffaer²⁾ —, 1774 apanagegebied, *nagaragoeng* d.i. de kern van het rijk³⁾ genoemd. In den Semarang-schen legger vond ik 200 *karjâ* „ka-goengan dalem" ('s Vorsten bezit) in Patjitan vermeld.

Of er in die tijden in de Madioensche Mântjânagârâ nog meer apanages bestonden, kan uit den legger niet blijken. Eigenaardig is, dat telkens van regentschapjes als Djâgarâgâ en Tjaroeban in den Javaanschen tekst wordt gesproken, dat zij het bezit *gaḍahan* zijn van een Toemenggoeng Tirtanegârâ (Djâgarâgâ) of van een Kjai Ngabei Soemâdirdjâ (Tjaroeban). Het lijkt niet waarschijnlijk, dat zoo'n geheele regentschap, al was het dan niet groot (Djâgarâgâ telde 1500 *karjâ*, dat zijn 1500 stukken grond, ieder van voldoende productie voor een grondbezitters-gezin; Tjaroeban telde 500

karjâ), in apanage was uitgegeven aan genoemde personen.

Magetan of „Kamagetan", zooals het in den legger heet, blijkt slechts 600 *karjâ* „groot" te zijn. Niet vermeld wordt, dat dit gebied apanage van de dochter van den eersten Sultan van Jogjakarta was. Want het schijnt, dat deze dochter, Ratoe Bendârâ geheeten, eerst gehuwd met R.M. Sahid, doch in 1765 van hem gescheiden en daarna hertrouwd met Pangéran Dipânâgârâ⁴⁾, de inkomsten van dit regentschap werden geschonken⁵⁾.

Merkwaardig is, dat in dezen legger ook plotseling Ngawi als Jogjasche gebied vermeld wordt, (met 1000 *karjâ*), terwijl het in 1755 in het geheel niet vermeld werd.

Overige bijzonderheden van de „palihan" zelve zijn ons niet bekend. Het is niet onmogelijk, dat de Kratonboekeringen van Soerakarta en Jogjakarta hieromtrent meer licht zouden kunnen geven. Ook kunnen oude archiefstukken op de Kepatihan's van die rijken nog wel gegevens bevatten, maar wie vindt den tijd, om in die oude vergeelde stukken te zoeken? Mogelijk bevatten de door Rouffaer⁶⁾ bestudeerde oude archieven van de Residenten van Soerakarta en Jogjakarta (thans in het Landsarchief) nog gegevens over de Mântjânagârâ die Rouffaer niet het publiceeren waard achtte.

Van de bestuursinrichting der Mântjânagârâ weten wij ook bitter weinig. Wel is met zekerheid te zeggen, dat een belangrijk deel van deze landen behoorde tot de *pemadjegan dalem* (hoogjavaansch: *pemahosan dalem*), d. w. z. streken onder rechtstreeksch geldelijk beheer van den Vorst. De *padjeg boemi*

1) Zie Encyclopaedie van N. I. 2e druk deel I blz. 54-55.

2) Zie Adatrechtbundel 34 blz. 242.

3) Zie Rouffaer in Adatrechtbundel 34 blz. 242, zie ook 236 en 238.

4) Zie De Jonge. Opkomst deel X blz. 394, 395 en deel XI blz. 171, 403.

5) De Jonge. Opkomst deel X blz. 363. Zie ook C. Poensen in Bijdragen Kon. Inst. deel 52 blz. 273; deze schrijver deelt mede op blz. 275, dat na de scheiding van Ratoe Bendârâ Kamagetan weer teruggegeven werd aan den Sultan.

6) Zie Adatrechtbundel 34 blz. 233 en blz. 240 noot 2.

(2/5 deel van opbrengst van de sawah's) van dit gebied werd ééns per jaar — op Moeloed — naar de hoofdstad gebracht en door 's Vorsten schatmeesters in ontvangst genomen.

Het beheer over deze *pemadjean dalem* werd namens den Vorst gevoerd door een *Wadânâ boepati* of *Wadânâ Mântjânâgârâ*, in de Compagniesstukken „Hoofdregent” genoemd. Voor de Oostelijke *Mântjânâgârâ* was dat voor Jogjakarta de *Boepati* van Madioen en voor Soerakarta de *Boepati* van Kediri ¹⁾.

§ 2. Het Madioensche regentengeslacht.

Toen de Oostelijke *Mântjânâgârâ* onder Soerakarta en Jogjakarta verdeeld werden, zetelde in Madioen een Regent met den naam van Pangéran Mangkoe-dipoerâ ²⁾. Zijn woning zal in het Zuiden van de stad gelegen hebben, gelijk wij reeds vroeger ³⁾ mededeelden. Hij en zijn voorvaderen, die Regenten van Madioen of *Wânâsari* — zooals het eertijds heette — waren, zullen vermoedelijk wel verwant zijn geweest met het Kartasoe-rasche hof. In allen gevalle had deze Regent niet het vertrouwen van den eersten Sultan van Jogjakarta, Hamengkoe Boewânâ I. Deze Vorst had een vertrouweling, die voor deze post bestemd was en, die de voorvader zou worden van vele Regenten van Madioen.

Deze vertrouweling was een zekere *Raden Rânggâ Prawirâsentikâ*, die, naar men vertelt, in het noordelijke deel van de stad Jogjakarta zijn ambtswoning had; tot op den huidigen dag heet dit deel van de stad: *Kranggan*.

Naar Zijne Hoogheid wijlen de Sul-

tan Hamengkoe Boewânâ VIII ons mededeelde, moet deze *Prawirâsentikâ* oorspronkelijk een vertrouweling van R.M. Said geweest zijn. Deze verstootte hem later, omdat *Prawirâsentikâ* weigerde een dochter van R. T. Said te huwen, zoodat hij zich toen bij het leger van Pangéran Mangkoeboemi aansloot. De titel *rânggâ* ⁴⁾ doet vermoeden, dat de rang van *Prawirâsentikâ* niet hoog geweest moet zijn. Een gegeven van 1846 ⁵⁾ zegt, dat een „bediende” van een Vorst, die tot *boepati* werd den titel van *Radèn Rânggâ* kon krijgen. Rouffaer ⁶⁾ zegt, dat *Mas Rânggâ* een oud-Javaansche militaire titel was. In een „babad” van het geslacht van *Prawirâsentikâ* — mij ter lezing gegeven door den in December 1938 overleden Pangéran Ariâ Koesnâdiningrat, voortreffelijken nazaat van *Prawirâsentikâ*, — staat vermeld, dat hij „legeraanvoerder” van Mangkoeboemi was. Wellicht heeft hij daaraan den titel van *Rânggâ* te danken. In dezelfde *babad* wordt verteld, dat hij een zwager van Mangkoeboemi was, dus blijkbaar met een zuster van den lateren eersten Vorst van Jogjakarta gehuwd was.

In Madioen wordt verteld, dat deze *Raden Rânggâ* na de *palihan* als eerste opdracht van zijn Vorst kreeg: het bedwingen van een opstand in het regentschap *Radjegwesi*, in *Bodjânâgârâ* gelegen. Nadat hij daar orde en rust had hersteld, werd hij er tot Regent benoemd. Hij zou daar gehuwd hebben *Radèn Rârâ Tloeki*, dochter van zijn Patih (*Raden Pandji Soerâwidjâjâ*), die uit het vermaarde geslacht van Mataoen stamde ⁷⁾.

Verteld wordt dat een andere echtgenoot (dochter van een Regent van

1) Zie voor deze bijzonderheden Rouffaer, in Adatrechtbundel 34 blz. 238, 239.

2) Zie Djawa jg. 18 (1938) blz. 284 linkerkolom.

3) Djawa jg. 18 (1938) blz. 278.

4) Zie hiervoor Adatrechtbundel 34 blz. 222 en 292; voorts Van Vollenhoven, Het Adatrecht van N.I. I blz. 545.

5) Zie Adatrechtbundel 14 blz. 141.

6) Zie Adatrechtbundel 34 blz. 294.

7) Kjai Toemenggoeng Mataoen, regent van Padjang, moest op last van Pangeran Poeger (later: Pakoeboewânâ I) de door hem zwanger gemaakte dochter van Arjâ Dadap-toelis (mantri van Padjang) huwen. De door P. Poeger verwekte maar door K. T. Mataoen als zijn eigen kind erkende zoon, Bagoes Songkâ werd later Boepati Wadâna in Djipang. Hij had 13 kinderen, waaruit een beroemd en uitgebreid geslacht is voortgesproten.

Djamoës in Soekâwati) van Prawirâsentikâ, in Radjegwesi overleden, begraven werd bij de Sendang Dander aan den voet van den Pandan, den berg op de grens van Madioen, Kediri en Bodjâ-negârâ.

De bovengenoemde Pangéran Mangkoedipoerâ, Regent van Madioen (Wânâsari), had blijkens de bovenvermelde familieabad, niet het vertrouwen van den Sultan van Jogjakarta. Er is een verhaal, dat zegt, dat deze Regent een opstandige collega van Sawo (Pânârâgâ) op last van den Sultan moest arresteeren, maar met een speerwond in zijn rug, doch zonder *boepati* van Sawo terugkeerde. De wond in de rug was voor den Sultan het bewijs van een lafhartige vlucht, zoodat hij Prawirâsentikâ gelastte den Regent van Sawo te arresteeren. Aan deze opdracht werd voldaan.

Zeer waarschijnlijk is toen Pangéran Mangkoedipoerâ door den Sultan overgeplaatst naar Tjaroeban. Zijn graf vindt men op het kerkhof van de vrije desa Koentjèn gelegen in het district Tjaroeban, niet te verwarren met die andere vrije desa Koentjèn waar de voorvaderen van P. Mangkoedipoerâ begraven liggen.

Nu wordt dan Prawirâsentikâ, onder den naam van Radén Rânggâ Prawirâdirdjâ, Regent van Madioen en meteen *Boepati Wadânâ* (provincie-hoofd, „hoofd-regent”) van de Oostelijke Mântjanegârâ.¹⁾

Hij weigerde de kaboepatèn van Wânâsari te bewonen, maar vestigde zich tijdelijk bezuiden de Kali Tjatoer, alwaar nu nog de desa Kranggan bestaat. Van hem wordt verteld, dat hij op een goeden dag van zijn tijdelijke verblijfplaats (*pesanggrahan*)-zoekende naar een plaats voor zijn kaboepatèn — recht naar het noorden liep en in een desa belandde,

1) In C. A. Vreede's Catalogus van de Javaansche en Madoereesche handschriften der Leidsche Universiteitsbibliotheek, 1892 blz. 94 vindt men vermeld, dat Rânggâ Prawirâdirdjâ als *wadânâ boepati* te Grobogan aangesteld werd. Mogelijk dateert deze aanstelling uit de periode van de bovenvermelde opstand in Radjegwesi.

die aan een bosch grensde, dat echter door de *noedjoem's* (wichelaars) niet geschikt geacht werd voor woonplaats, maar blijkbaar wel als begraafplaats. Dit is nu het fraaie kerkhof *Taman* in het zuiden van de stad waar R. Rânggâ Prawirâdirdjâ en zijn nakomelingen begraven zijn. De omliggende desa werd tot *vrije desa* verklaard; helaas is het niet bekend wanneer dit plaats had.

Volgens de familieabad regeerde deze Regent van 1666 tot en met 1711 (Javaansche Jaartelling) of van 1741 tot en met 1784 (Europeesche jaartelling). Dit kan niet juist zijn, want in 1741 was zelfs de opstand van Mangkoeboemi en Said nog niet begonnen.

Vermoedelijk is hij in Kranggan blijven wonen. Men kan nu nog aanwijzen waar de woning gestaan heeft, (namelijk in het gehucht Poelâ van de desa Kranggan) bezuiden daarvan was de aloon-aloon; ook is de plek waar de moskee gestaan heeft, aan de bevolking bekend.

Merkwaardig is, dat deze historische plaatsen gedeeltelijk binnen een complex sawah's liggen, dat een enclave binnen het district Oeteran (desa Kranggan) van een zuidelijke desa van de stad Madioen (dus onderdistrict en district Madioen) is, namelijk Demangan (alwaar zeer waarschijnlijk de oude kaboepatèn van de vroegere regenten van Wânâsari heeft gestaan²⁾).

Ten westen van de enclave ligt in het gehucht Gentongan (desa Poetât) het graf van een zekeren Ânggâdipoerâ met twee zoons en één dochter. Wie hij was is niet meer goed bekend.

De tweede Jogjasche *boepati wadânâ* van de Oostelijke Mântjanegârâ was de zoon van de eersten. Blijkens de meer genoemde familieabad moet hij geregeerd hebben van 1711 tot 1724 Javaansche jaartelling), dus van 1784 - 1797 (Europeesche jaartelling), den naam van zijn vader en den titel van Pangéran

2) Zie Djawa jg. 18 (1938) blz. 278.

gedragen hebben, gehuwd geweest zijn met een dochter van Hamengkoe Boewana I, den eersten Sultan van Jogjakarta ¹⁾. Verder vermeldt de babad, dat hij zeer vroom was en zijn kaboe-patèn in Wânâsari had.

Uit de verhalen is niet duidelijk op te maken wanneer de kaboe-patèn naar het noorden van de stad werd verplaatst. De *Kjai* (desahoofd) van de vrije desa Taman, R. Tirtâprawirâ, vertelt dat de eerste R. R. Prawirâdirdjâ, na zijn mislukte poging om Taman tot zijn woonplaats te bestemmen, aan wiche-laars (noedjoem) opdroeg, om een andere plaats te zoeken. Toen zou reeds door hen de plek gevonden zijn waar de huidige kaboe-patèn staat. Zij werd toen genoemd: „*Pangongakan*”, afgeleid van van *ngongak* = naar iets kijken; *pango-ngakan* of *pangongangan*, zooals de kam-poeng in de buurt van de kaboe-patèn nog heet beteekent de plaats waar iets te zien is, of: de plaats waar men heen gaat ²⁾, dus i.c. de plaats waar de Regent kwam kijken of de raad van de *noedjoem*'s hem beviel.

Dezen hadden de plaats gevonden door van het graf van *Njai Rondjé* ³⁾ in zuidoostelijke richting te loopen. De Regent moet wel verbaasd geweest zijn toen hij het oneffen boschachtig terrein waarin zelf heuveltjes en ravijnen (*djoerang*, *tjoering*, *pèrèng*) voorkwamen, voor zich zag. Het is mogelijk, dat het e-fenen van dit terrein heel lang geduurd heeft, zoodat de eerste twee Jogjasche hoofdregenten er hun kaboe-patèn niet hebben kunnen laten bouwen. De derde

hoofdregent resideerde, zooals wij straks zullen zien, in Maospati, maar het grootste deel van zijn ambtsleven moet hij wel aan het Jogjakartasche hof vertoefd hebben.

Deze derde *Radèn Rangka Prawira-dirdja* was één der meest vermaarde vertegenwoordigers van zijn geslacht. Hij moet volgens Javaansche jaartelling van 1728 - 1740 ⁴⁾ hoofdregent van Madioen geweest zijn; in deze functie had hij der-tien à veertien Regenten onder zich ⁵⁾. Men vindt over de handelingen van dezen man aan het Sultanshof te Jogjakarta eenige mededeelingen in de door C. Poensen vertaalde, bewerkte en gepubli-ceerde babad van den tweeden Sultan van Jogjakarta, Hamengkoe Boewana II, ook wel Sultan Sepoech geheeten ⁶⁾. De schrijver qualificeert dezen hoog-moedigen wadânâ boepati als een dwaas „voor wien wij meer medelijden dan hoogachting voelen” ⁷⁾. Toen hij tot wadânâ Mântjânagârâ werd benoemd voorspelden astrologen, zegt de Babad, dat hij later als vorst zou optreden en te Wânâpetik zijn residentie zou heb-ben ⁸⁾. Hoewel hij een der meest geliefde schoonzoons van den Sultan was ⁹⁾ achtte deze hem in staat dolle streken uit te voeren, hoewel hij zijn driestheid wist te beheerschen ¹⁰⁾.

Hij was gehuwd met een dochter van den Sultan, Ratoe Madoeretrâ, die on-geveer in 1809 overleed en in het later tot vrije desa verklaarde *Giripoernâ* op den Goenoeng Bantjak werd begraven. Het heet, dat de goeroe van *Radèn Rânggâ*, een zekere *Kjai Kalijah* afkom-

1) Zie ook Bijdr. K. I. deel 52 (1901) blz. 309 noot 1 en blz. 298 onderaan. Hij heette bij zijn huwelijk *Radèn Mangoendirdjâ* (of *Mangoendiredjâ*).

2) Zie Gericke en Roorda deel I blz. 225 linker-kolom onder *ongang*, waar verwezen wordt naar *ngaton*, op blz. 610 rechterkolom.

3) Waarschijnlijk *ngrondjé*, dat slank en mager be-teekent. Deze *Njai Rondjé* zou tot de „*pârâ Njai*” (gezamenlijke vrouwelijke bedienden) van een der autoriteiten aan het „hof” van den Regent hebben behoord. Deze „hofdignitaris” heette *Kjai Ageng Nglakar*. Zijn begraafplaats ligt achter het tegenwoor-dige Residentiehotel, aan de Madioenrivier. Het graf van *Njai Rondjé* ligt eveneens dicht bij deze rivier

bezuiden de Wilisstraat; bij dit graf viert de desa *Pangongangan* nog altijd haar *bersih desa*. *Njai Rondjé* wordt als beschermgeest van de desa beschouwd.

4) Ontleend aan de bovengenoemde Babad van Pangeran Ariâ Koesnâdiningrat; volgens Eur. jaar-telling: 1801-1813. R. R. Prawirâdirdjâ werd echter op 17 December 1810 gedood. Zie beneden.

5) Althans volgens Daendels, zie zijn Staat der Ned. O. Ind. bezittingen (1814) blz. 96.

6) Zie Bijdr. K. I. deel 58.

7) Bijdr. K. I. 58 blz. 318.

8) Alsvoren blz. 110.

9) Alsvoren blz. 111.

10) Alsvoren blz. 124.

stig uit Patjitan ¹⁾, deze begraafplaats heeft uitgezocht. De Babad vertelt, dat de dood van zijn gemalin R. Rånggâ zóó aangreep, dat hij dag en nacht bij haar graf verbleef, weeklagend, dat hij zijn geliefde vrouw in den dood mocht volgen ²⁾.

De residentie van den hoofdregent was in Maospati, een plaatsje ongeveer 10 km bewesten gelegen. De plaats waar zijn versterkte en van kanonnen voorziene „dalem” ³⁾ gestaan heeft, heet nu nog Kraton. Hij vertoefde blijkbaar toch ook langen tijd in de hofstad Jogjakarta waar hij een grooten staat voerde ⁴⁾ en een man van grooten invloed was, doch herhaaldelijk — misschien wel ten gevolge van de intrigues van zijn zeer sluwen en laaghartigen vijand, den toenmaligen Rijksbestuurder — in botsing kwam met het Europeesch bestuur. Eerst negeerde hij den Kommandeur Van Braam op straat, omdat — naar hij zich later verontschuldigde — zijn paard schichtig was ⁵⁾, dan weer bleek het, dat hij met de maatregelen inzake opkoop van hout in de Mántjânegará den Minister ⁶⁾ Moorrees telkens tegenwerkte ⁷⁾ en een andere maal saboteerde hij het bevel van dienzelfden Minister om een Mantri Kliwon uit het gouvernementengebied van Demak, die op Sultansgebied rampokkers (die in Demak roof en brandstichting hadden gepleegd) wilde arresteeren, maar zelf door Sultansdienaren werd gebonden en met den dood bedreigd, uit te leveren ⁸⁾.

1) Zie R. Gandawardaja. Babad Patjitan (Balè Poes-taka 1935) blz. 42. Hij was begiftigd met bovennatuurlijke kracht en wist daarmee de monding van de Patjitasche kali Grindoele af te sluiten.

2) Bijdr. K. I. 58 blz. 154.

3) Zie Daendels. Staat enz. blz. 96.

4) Alsvoren blz. 118. Daendels beweert, dat hij „eene hofhouding en stoet, als van een oppermagtigen Vorst” hield en „zich de eerbewijzingen (liet) geven, welke daar aan verknocht zijn”. Zie Staat enz. blz. 96.

5) Alsvoren blz. 141.

6) Titel van de Vorstenlandsche residenten gedurende Daendels' bewind.

7) Bijdr. K. I. 58 blz. 162 en 163.

8) Alsvoren blz. 176-179.

Zie ook het uit Europeesche bron geputte gegeven

In Februári 1810 — zoo meldt een „Overzicht van den voornaamste gebeurtenissen in het Djocjartasche Rijk enz.” ⁹⁾ — gebeurt er iets, dat aanleiding voor Daendels is, om krachtig in te grijpen: de in Pânârågâ gelegen Soerakartasche desa's Ngebel en Sekedok werden op last van R. R. Prawirâdirdjâ geplunderd en verbrand bij welke gelegenheid twee Soerakartasche onderdanen werden gedood en één gewond. Het schijnt dat in dien tijd in Madioen en Pânârågâ over en weer werd geroofd, zoodat herhaaldelijk gevochten moest worden. Pânârågâ moest het, volgens de Babad, steeds afleggen, omdat de hoofdplaats niet zoo goed verdedigd werd als de Madioensche vesting ¹⁰⁾. Zoo waren er geschillen te over tusschen Soerakarta en Jogjakarta ¹¹⁾.

Het geval — ook in de Babad vermeld ¹²⁾ — werd door Gouverneur Generaal Daendels zeer hoog opgenomen, hij vorderde van den Sultan voldoening voor den Soenan.

De Sultan weigerde, wilde de zaak op de gebruikelijke wijze door gecombineerde commissieën van beide hoven, ten overstaan van Europeesche ambtenaren doen onderzoeken. Dit onderzoek werd toegestaan en maakte uit, dat Radèn Rånggâ schuldig was.

Deze bracht echter gelijksoortige klachten tegen Solosche dienaren te zijner verdediging naar voren ¹³⁾. Intusschen bleef de voldoening, die Daendels geëischt had, achterwege, en de maarschalk, die meerdere geschillen met den Sultan

over dit geval in T. van N. I. VI (1844) dl. 3 blz. 147.

9) Gepubliceerd in T. van N. I. VI (1844) deelen 3 en 4 en zeer waarschijnlijk samengesteld uit archiefstukken.

10) Bijdr. K. I. 58 blz. 189. Zie ook T. v. N. I. IV dl. 3 blz. 145-146.

11) In T. v. N. I. IV (1844) dl. 3 blz. 137-138 wordt nog vermeld, dat Radèn Rånggâ in de Soerakartasche desa Delanggoe een schaap van een Soloschen onderdaan opeischte, die na een weigering onmiddellijk gedood werd. Dit verhaal vindt men ook in Dongèng awarni-warni van Radèn Ngabei Soerâdipoerâ (Volkslectuur) blz. 175-177.

12) Bijdr. K. I. 58 blz. 191.

13) T. v. N. I. t. a. p. blz. 146.

had, eischte van Hamengkoe Boewânâ II o.m. uitlevering van Radèn Rånggâ aan het Gouvernement ¹⁾. Na veel moeite en bedreiging willigde de Sultan dezen eisch in. Op den 26en November 1810 zou Radèn Rånggâ, naar hijzelf beloofde, naar Buitenzorg vertrekken. Maar in den avond van den 20 en November 1810 vluchtte hij met 300 gewapende manschappen naar Madioen. Deze vlucht ²⁾ vinden wij in het bovenvermelde „Overzicht van de voornaamste gebeurtenissen in het Djocjocartasche Rijk” beschreven. In de woning van Radèn Rånggâ vond men na zijn vlucht twee brieven van hem van gelijken inhoud, gericht aan de Toemenggoeng's Nåtådiningrat en Soemådiningrat hen mededeelende, dat hij het plan opgevat had om de Europeanen en Soerakarta te beoorlogen en een zwervend leven te leiden; verder verzocht hij om den kraton goed te bewaken en de bruggen in de naar Jogja leidende wegen af te breken zoodat geen troepen derwaarts gezonden konden worden, en ten slotte de beide Toemenggoeng's uitnoodigende om het een en ander onder de aandacht van den Sultan te brengen en hem te verzoeken deze onderneming te ondersteunen. Intusschen verbrandt en plundert hij op weg naar Madioen verscheidene Solosche desa's, roept alle Javanen en Chineezers op om met hem het Europeesch gezag omver te werpen en het Soerakartasche rijk te vernietigen. Maar bovendien neemt hij den titel van Soesoehoenan Praboe Ingalågâ aan, voert den vergulden *pajong* en verheft volkomen eigendunkelijk eenige regenten o.a. die van Poerwådadi tot Pangéran.

„Groot was de verslagenheid — zoo

leest men verder in het „Overzicht” ³⁾ — over deze onverwachte gebeurtenis, maar de Sultan, verontwaardigd over des Raden Ronggo's bestaan, en angstvallig wenschende om zijne onschuld den Maarschalk duidelijk te doen blijken, nam onmiddellijk, in overeenstemming met den Minister Engelhard, de doeltreffendste maatregelen om het oproer te dempen”. Er werd een leger van duizend man Sultanstroepen uitgerust onder bevel van Toemenggoeng Poerwodipoero, vergezeld van den luitenant Paulus, den sergeant Leberfeld en twaalf dragonders. De bevelhebber kreeg de schriftelijke last om den opstandigen Regent dood of levend terug te brengen. Bovendien werden door tusschenkomst van de residenten eigenhandig door den Vorst onderteekende en bezegelde bevelschriften met dezelfde opdracht aan de Jogjasche Regenten in de Mântjånegårå gezonden. ⁴⁾

Deze expeditie was blijkbaar niet zeer voortvarend en moest door een andere vervangen worden onder leiding van Pangéran Dipåkoesoema. Den 7den December 1810 wordt de kraton van Radèn Rånggâ te Maospati zonder tegenstand ingenomen, op den 11en December werden zijn twee broers, moeder en eenige kinderen gevat.

Op den 12den December waren de Mântjånegårå weer geheel in rust, de rondzwervende muiteling werd door een detachement van 3 Regenten en 150 man in de richting van Kertåsånå ⁵⁾ vervolgd, terwijl de hoofdmacht Maospati en andere punten bleef bezetten. Op den 17den December 1810 trof sergeant Leberfeld den opstandeling in de desa Sekaran (Kertåsånå) aan waar hij en een

1) T. v. N. I. t. a. p. blz. 147 en Daendels. Staat enz. blz. 97 en Additioneele Stukken (Bijlagen van de „Staat”) No. 5.

2) Zie voor de Javaansche lezing in de Babad, die op tal van punten met de Europeesche lezing overeenstemt, Bijdr. K. I. 58 blz. 198-201.

3) T. a. p. blz. 263-264.

Zie voor de verdere gebeurtenissen blz. 264 en 268 en 269, en Daendels. Staat enz. blz. 97 en 98.

4) Zie ook N. Engelhard. Overzicht v. d. staat der N. O. I. bezittingen onder het bestuur v. d. G. G. H. W. Daendels (1816). blz. 259. Verder: Additioneele stukken t. a. p. no. 11.

5) De Babad (Bijdr. K. I. 58 blz. 203) zegt, dat Radèn Rånggâ naar Magetan vluchtte, maar toen hij vernam, dat de Regent aldaar R. T. Såråwinåtå, ziek was, een schuilplaats in het gebergte zocht.

zekere Regent Soemânegârâ door drie Regenten m.n. Wirânegârâ, Mertâlâjâ en Joedâkoesoemâ zoomede een zekeren Soemâdiwiriâ werd afgemaakt ¹⁾, hun lijken werden onmiddellijk naar Jogjakarta getransporteerd en aldaar ten toon gesteld en later begraven op dat mistroostige sombere kerkhof Banjoesoemoeroep (bij Imagiri) waar zoovelen, die hun Vorst weerstreefden, hun laatste rustplaats hebben ²⁾.

De lezing van den dood van Radèn Rânggâ in de meergenoemde familiebabad klopt niet met de vermelde Europeesche bronnen. De hoofdschuldige zou zijn de toenmalige Rijksbestuurder, Danoeredjâ II (1799-1811), die buiten zijn Vorst om een schriftelijk bevel voorzien van het Vorstelijke ambtszegel aan den Hoofdregent gaf, om zijn ressort uit te breiden door veroveringen van regentschappen beoosten Madioen. Aan dit bevel werd uitvoering gegeven hetgeen de toorn van Daendels verwekte, die den Sultan opdroeg om den weerbarstigen Radèn Rânggâ gevangen te nemen. De Sultan zond Pangéran Dipâkoesoemâ om den Hoofdregent dood of levend terug te brengen.

Deze gaf de voorkeur aan den dood; op zijn verzoek werd hij met zijn eigen poesaka-lans Kjai Blabar in een schijnduel met Dipâkoesoemâ door dezen doostoken. Toen de Sultan later het schriftelijk bevel las van zijn Rijksbestuurder zou hij dezen hebben laten vermoorden. Dit laatste is niet geheel juist; deze moord had eerst plaats in October 1811.

In het kleine plaatsje Maospati herinneren nog verscheidene desa- en plaatsnamen aan de residentie van den Radèn Rânggâ Prawirâdirdjâ. Wij noemden reeds de desa Kraton, die nog een levend bewijs is van den hoogmoed van

den Wadânâ boepati. Hij had vijf sentânâ's (familieleden): Pandji Nantangjoedâ, Pandji Oekeng, Pandji Laléjan, Pandji Djekitoet en Pandji Soerjatmadjâ. De desa Soerjatmadjan is naar dezen laatsten sentânâ genoemd. Hij had smeden in zijn dienst, die vermoedelijk ook voor den Radèn Rânggâ werkten; de desa Pandéjan was waarschijnlijk de woon- of werkplaats dezer smeden. Irâkraman, Krâmâiranan en Endrâwidjajan waren woonplaatsen van *mantri's* van den zich als vorst voelenden Regent. Zijn *mranggi's* (krisschedenmakers) woonden in Mranggèn.

Pangéran Dipâkoesoemâ werd voorlooppig door den Sultan als waarnemende *boepati wadânâ* van de Oostelijke Mântjânegârâ benoemd, omdat de oudste zoon van den derden Prawirâdirdjâ nog minderjarig was. Deze jongen werd met zijn jongere broers in de Kraton te Jogjakarta opgevoed. Onder die kinderen was er één van een bijvrouw, die in den Java-oorlog zich zoo'n bijzonderen naam heeft verworven: *Raden Bagoes Sentot* of: *Pangéran Alibasah, Abdoelmoestâpâ Prawirâdirdjâ*.

De meergenoemde familiebabad vermeldt, dat Dipâkoesoemâ van 1740-1750 (Javaansche jaartelling), dus volgens Europeesche jaartelling, van 1813 (ten rechte 1810) tot 1822 Hoofdregent van Madioen was. Toen hij in 1822 overleed (zijn graf ligt op het kerkhof van Taman) was de oudste zoon van Prawirâdirdjâ III reeds meerderjarig. Onder den naam van Pangéran Rânggâ Prawirâdiningrat werd hij tot Boepati wadânâ benoemd. Zijn regeeringsperiode duurde tot 1859, hij maakte dus den Java-oorlog mee, wij zullen hem daarom in het volgende hoofdstuk weer tegenkomen.

§ 3. *Het ontstaan van eenige vrije desa's.*

In onze artikelen-reeks over de geschiedenis van Madioen in dit tijdschrift

¹⁾ Zie ook Additioneele stukken t.a.p. no. 16; uit dezen brief van den Sultan aan Daendels blijkt, dat de datum van den dood van Radèn Rânggâ was: den 20en Doelkidjah in het jaar Wawoe 1737.

²⁾ Zie H. J. van Mook in Kol. Tijdschr. jg. 15 (1926) blz. 360.

werd telkens gewag gemaakt van het ontstaan van vrijstiften, zoogenaamde vrije desa's, die tot op den huidigen dag hun privileges behielden.

Volledigheidshalve vermelden wij hieronder een staat van alle thans nog bestaande vrije desa's in de residentie Madioen :

Regentschap Madioen.

Naam der vrije desa.	Onderdistrict.	District.
Taman.	Madioen	Madioen.
Koentjèn	"	"
Sèwoelan.	Dagangan.	Oeteran.
Bandjarsari koelon.	"	"
Bandjarsari wètan	"	"
Koentjèn.	Medjajan.	Tjaroeban.

Regentschap Magetan.

Patjalan kidoel.	Plaosan.	Magetan.
Patjalan lor.	"	"
Bajemtaman.	Karangmâdjâ.	Maospati.
Giripoernâ.	Kawedanan.	Gorang-garèng.

Regentschap Pânârâgâ.

Tamanaroem.	Pânârâgâ.	Pânârâgâ.
Tadjoeg.	"	"
Poeloengmerdikâ.	Poeloeng	"
Setânâ.	Djenangan.	"
Menang.	Badegan.	Soemârâtâ.
Srandil.	"	"
Ngларangan	Kaoeman.	"
Karanggebang.	Djetis.	Ardjâwinangoen.
Tegalsari.	"	"

Van deze desa's hebben alleen Tegalsari en Koentjèn (in het district Tjaroeban) thans nog stichtingsoorkonden. Die van Tegalsari werd door Fokkens gepubliceerd ¹⁾, die van Koentjèn schijnt ons niet betrouwbaar ²⁾. Het is de vraag of er wel ooit *piagem's* door vorsten gegeven zijn, wellicht berust

1) Zie Djâwâ jg. 19 (1939) blz. 34, rechterkolom.

2) Zie Djâwâ jg. 18 (1938) blz. 283, "

3) Hier ligt de begraafplaats van Betârâ Katong, zijn nazaten, zie Djâwâ jg. 18 (1938) blz. 284.

4) De begraafplaats van de eerste Regenten van Madioen, zie Djâwâ jg. 18 (1938) blz. 278.

de vrijstelling van diensten en andere lasten op mondelinge Vorstelijke bevelen.

Voor de *palihan* kunnen ontstaan zijn : Setânâ ³⁾

Koentjèn Madioen ⁴⁾

Koentjèn Tjaroeban ⁵⁾

Tegalsari ⁶⁾

Menang ⁶⁾

Sèwoelan ⁷⁾

Gedurende de periode in dit hoofdstuk behandeld (dus van 1755 - 1825) zullen vermoedelijk de volgende *desa merdikan* geboren zijn :

1. Taman.
2. Giripoerna.
3. Bandjarsari koelon.
4. Bandjarsari wetan.
5. Patjalan-lor.
6. Patjalan-kidoel.
7. Bajemtaman.
8. Poeloengmerdikâ.
9. Tamanaroem.
10. Karanggebang.

De aanleiding tot het ontstaan van de vrije desa's *Taman* en *Giripoerna* werd boven blz. 333 reeds verteld.

Het is niet duidelijk wanneer de vrije desa *Bandjarsari* is ontstaan. Volgens onze zegslieden moet het stichtingsjaar 1171 (Mohammedaansche jaartelling) zijn, d.i. 1757 (Christelijke jaartelling). Dat klopt echter niet met het hieronder weer te geven stichtingsverhaal.

De eerste Kjai (hoofd van een vrije desa), Mohamad bin Oemar dankte zijn privileges aan het feit, dat hij een zekeren *Pangéran Singâsari* had helpen gevangen nemen.

Met deze *Pangéran Singâsari*, ook wel *Praboedjâkâ* geheeten, moet wel bedoeld zijn een der prinselijke *kraman's* (opstandeling) van het Kartasoerasche hof, een halfbroer van den eersten Sultan van Jogjakarta, die tot de aanhangers

5) Begraafplaats van R. T. Nâtâsari en zijn nakomelingen, zie Djâwâ jg. 18 (1938) blz. 283.

6) Zie Djâwâ jg. 19 (1939) blz. 34.

7) Zie Djâwâ jg. 19 (1939) blz. 35.

van Mangkoeboemi en Said behoorde, maar weigerde zich in 1755 over te geven en, die in 1761, blijkens een rapport van den aftredenden Gouverneur van Java's Noord-Oostkust Nicolaas Harting, zich aangesloten had bij Raden Wirānegārā, een afstammeling van dien beruchten *kraman* Soerāpati en in Loemadjang en Malang rondzwierf ¹⁾. In 1767 maakten hun benden het de bevolking van het Scerabajasche zóó lastig, dat de Regenten klaagden ²⁾, zoodat een expeditie uitgezonden moest worden, die den Pangéran op 16 Juli 1768, ten Oosten van het in het Malangsche Zuidergebergte gelegen „Loedalm”, zooals in het rapport van den luitenant Meyer te lezen is ³⁾, gevangen nam. Deze stierf echter „in de boeijen” aan de gevolgen van een beenwond ⁴⁾.

In hoeverre Mohamad bin Oemar zich bij het achtervolgen en de arrestatie van den Prins verdienstelijk heeft gemaakt blijkt niet uit de Nederlandsche bronnen. Wel schijnen troepen onder leiding van den „Adipati” van Pānārāgā aan de expeditie te hebben deelgenomen ⁵⁾. De achtervolging in het Zuidergebergte was zeer bezwaarlijk, de kunst van bergklimmen was eerste eisch. Hiervoor werden „de meest geoefende Javanen onder de keizerlijken gekozen” ⁶⁾. Onder „Keizerlijken” zijn zeker bedoeld de troepen van den Soesoehoe-nan, misschien wel die van Pānārāgā. Trouwens, zoowel Kediri als Malang en Loemadjang behooren tot het gebied van Soerakakarta. Toch schijnt de Sultan van Jogjakarta deze expeditie te hebben gesteund: gedurende de eerste natte westmoessonmaanden van 1768, toen, in afwachting van den voor krigsver-

richtingen gunstigeren oostmoesson, in Srengat (Blitar) gekampeerd moest worden, zorgde de Jogjasche Vorst voor de benodigde levensmiddelen ⁷⁾, Mogelijk heeft onze Mohamad bin Oemar zich hierbij verdienstelijk gemaakt. Het is ook mogelijk, dat hij mee gevochten heeft met de troepen onder leiding van den Pānārāgāschen Adipati. Want hij was feitelijk afkomstig uit de in Pānārāgā gelegen vrije desa Tegalsari. Tot het invloedrijke hoofd van deze desa had — naar de Bandjarsarische lezing van het verhaal — de Jogjasche hoofdregent (*wadānā Boepati*) Raden Rānggā Prawirārdirdjā, die het bevel van zijn Vorst (dus den Sultan) had ontvangen om den opstandigen Pangeran Singāsari gevangen te nemen, zich om hulp gewend. De *Kjai Ageng* van Tegalsari voelde zich zelf te oud, om aan den strijd deel te nemen, maar stelde zijn stiefzoon Mohamad bin Oemar ter beschikking van den hoofdregent. Het verhaal vertelt dan verder, dat Mohamad bin Oemar zich dan speciaal onderscheiden heeft bij een strijd bij Kediri.

Nu blijkt inderdaad uit Javaansche bron ⁸⁾, dat Pangeran Singāsari op een gegeven oogenblik Kediri bezet. Op dit bericht zenden de Vorsten van Soerakarta en Jogjakarta versterking onder leiding van „Sénāpati” Rānggā Prawirārdirdjā, die den opstandigen Prins in den nacht weet te verrassen.

Indien het vrijstift werkelijk een be-looning is geweest voor deze hulp, dan moet de stichting toch zeker veel later dan 1757 zijn geweest. Trouwens het is weinig aannemelijk, dat zoo kort na de palihan al een Sultansgiftbrief zou verstrekt zijn.

1) De Jonge. Opkomst X blz. 333.

2) De Jonge. Opkomst XI blz. IX.

3) De Jonge. Opkomst XI blz. 81 noot 1. Loedalm zal wel moeten zijn: Lo dalem. Er is, naar de Regent van Blitar mij mededeelde en de Regent van Malang bevestigde, een gehucht van dien naam in de desa Hardjāwinangoen van het onderdistrict Kalipare, district Pagak in het Regentschap Malang.

4) De Jonge. Opkomst XI blz. XVII.

5) De Jonge. Opkomst XI blz. 71.

6) De Jonge. Opkomst XI blz. XVI.

7) De Jonge. Opkomst XI blz. 71.

8) A. C. Vreede. Catalogus van de Javaansche en Madoereesche handschriften der Leidsche Universiteits bibliotheek, 1892 blz. 95 (door vriendelijke tusschenkomst van Dr. Bernet Kempers voor ons gecopieerd).

Dat er een band moet bestaan hebben tusschen de Bandjarsarische Kjai's en het in § 2 beschreven Regentengeslacht, ja zelfs met de Jogjasche Kraton blijkt uit een gegeven van 1826. De toenmalige Kjai van Bandjarsari was toen gehuwd met een nicht ¹⁾ van Sultan Sepoeh; zij was ook de tante van den toenmaligen Hoofddregent van Madioen en droeg den titel van Radèn Ajoe. Toen Madioen in 1825 in opstand was, bleven zij en haar echtgenoot hun Vorst (dus den Sultan) trouw. ²⁾

Mohamad bin Oemar kreeg een stuk bosch, grenzende aan de vrije desa Sèwoelan, *Ngotok* geheeten, ter ontginning. Toen deze ontginning — van Sèwoelan uit geleid — gereed was, werd er een pesantrèn opgericht, die een groote vermaardheid speciaal in West-Java kreeg. Deze faam is in den loop der jaren verdwenen; in 1937 telde men er slechts 14 santri's.

In 1800 overleed de stichter en de eerste Kjai van deze desa. Toen zijn opvolger, *Mohamad Ngisan*, in 1820 overleed werd de desa gesplitst in Bandjarsari - wetan en Bandjarsari - koelon. Mogelijk is de aanleiding tot deze splitsing geweest het feit, dat er twee zoons van Mohamad Ngisan waren (Hadji Mohamad Maolani en Mohamad Tapsir Anom), die beiden voor opvolger in aanmerking kwamen. Hoe deze splitsing tot stand kwam, is ons niet bekend.

Patjalan en *Bajemtaman* moeten dateeren uit den tijd van den tweeden Jogjaschen Sultan, *Sultan Sepoeh* (deze

regeerde drie malen: van 1792 tot 1810, daarop van 1811 tot 1812 en ten slotte van 1826 tot 1828).

In *Patjalan* woonde aan het einde van de 18e en aan het begin van de 19e eeuw een bekende Kjai Ageng, die *Kjai Ageng Kembangsoré* heette, en drie *se-kabat's* (leerlingen) had: Kjai Ambarsari, Kjai Nâjâwangsâ en Kjai Sariwangsâ. De Kjai Ageng moet een *goeroe* van Sultan Sepoeh geweest zijn, doch ook van den *Kjai Adipati Poerwâdiningrat*, regent van Kertâsânâ, een Madoerees van afkomst ³⁾, die, nadat hij als Regent was afgetreden, zich vermoedelijk in Magetan heeft gevestigd ⁴⁾. Zijn dochter, Raden Adjeng Gambarijah, werd — denkelijk door tusschenkomst van Kjai Ageng Kembangsoré tot gemalin van den bovengenoemden Sultan Sepoeh gekozen. Zij heette na haar huwelijk volgens inlichtingen uit *Patjalan*, *Ratoe Ageng*, volgens ons door B. P. H. Poerobâjâ verstrekte inlichtingen uit de Kraton van Jogjakarta, *Ratoe Kedaton*. Zij was de moeder van den derden Sultan (*Sultan Râdjâ*) ⁵⁾, die van 1812 tot 1814 regeerde.

Kjai Adipati Poerwâdiningrat, die ongeveer in 1806 overleden moet zijn, werd begraven in *Patjalan*. Eerst later, waarschijnlijk in 1814 moet bij *nawâlâ* ⁶⁾ (bevelschrift) gericht aan *Ki Tjâkrâdirânâ*, van *Ratoe Ageng* (dus niet van den Vorst zelf) aan deze desa, bestaande uit niet meer dan 12 „*gawé*” (waarschijnlijk dienstplichtigen), zijn opgedragen het graf van haar vader te onderhouden tegen vrijstelling van andere diensten.

1) Haar moeder, een zuster van den Sultan, leefde toen in de desa Wânâsari in Madioen.

2) Louw en de Klerk. De Java-oorlog II blz. 568.

3) Zie P. J. F. Louw. Java-oorlog deel I blz. 31. Uit een in de Jogjasche Kraton aangehouden stamboom blijkt, dat deze Regent een achterkleinzoon was van den beroemden Panembahan Tjakraningrat van Sampang. De vader van Poerwâdiningrat was R. T. Poerwânagârâ. Regent van Pasoeroean, die weer een zoon was van R. T. Sâsrâwinâtâ, eveneens Regent van Pasoeroean en zoon van genoemden Panembahan (Mededeeling van B. P. H. Poerobâjâ.)

4) Hij is, naar alle waarschijnlijkheid, niet Regent

van Magetan geweest, gelijk men uit de door Poensen in Bijdragen Kon. Inst. deel 58 (1905) gepubliceerde *Babad* over den tweeden Jogjaschen Sultan zou moeten afleiden, zie blz. 149 van Poensen's artikel.

5) Onjuist schijnt de mededeeling van Poensen in de door hem gepubliceerde bovenvermelde *Babad*, dat Sultan Râdjâ een zoon zou zijn van Raden Ajoe Sepoeh, dochter van R. T. Sâsrâwinâtâ, zie noot 5 op blz. 87 van Bijdragen Kon. Inst. deel 58 (1905)

6) Deze *nawâlâ* was gedateerd Maandag den 20en Sawal van het jaar Djé 1742 volgens Javaansche jaartelling, dus 1814 Eur. jaartelling.

Tevens werd aan Tjåkrådirånå, de eerste Kjai van deze vrije desa opgedragen: „*ngadegnå djoemoewah, digedèknå djoemoewah hådjà kasi kapiran kandoerine bar djoemoewah, lan Ki Tjåkrådirånå loemeboewå saban mångså Garebeg Påså Moeloed*” ¹⁾).

De op een heuvel gelegen *tjoengkoeb's* (grafhuisjes) bevatten behalve de graven van den Regent Poerwådiningrat zijn *goeroe* Kjai Ageng Kembangsoré en zijn drie *sekabat's* ook nog die van:

Raden Ajoe Mertåwångså
Raden Ajoe Tjåkrådirånå
Raden Toemenggoeng Tjåkrådiwirjå
Raden Toemenggoeng Sårådipoerå
Raden Martåwångså.

Raden Toemenggoeng Sårådipoerå ²⁾ was een Regent van Magetan. Hij huwde een dochter van Sultan Sepoeh, die volgens inlichtingen van de Jogjasche Kraton (die wij aan B. P. H. Poeroebåjå hebben te danken) vóór haar huwelijk *Mas Adjeng Soertikanti* heette. Volgens het verhaal van één der Patjalansche Kjai's zou zij Raden Adjeng Soenåpoernåmå geheeten hebben en een dochter van Sultan Sepoeh en Ratoe Kedaton geweest zijn. Dit laatste klopt echter niet met de bovenvermelde Kratoninlichtingen. De Ratoe Kedaton had drie dochters: Ratoe Bandara, echtgenoot van R. T. Soemadiningrat; Ratoe Hanggèr, echtgenoot van den tweeden Jogjaschen Rijksbestuurder; de boven blz. 333 vermelde Ratoe Madoeretrå. Mas Adjeng Soertikanti had een *kelangenan* (bijvrouw) als moeder.

De dochter van R. T. Sårådipoerå huwde met Ki (later Radèn) Tjåkrådirånå, het bovengenoemde eerste hoofd van de vrije desa Patjalan. Merkwaardig

1) Stel een Vrijdagsdienst (in de moskee) in, zorg dat deze dienst door velen wordt bijgewoond, verwaarloos het maal na dien dienst niet en voorts moet gij Ki Tjåkrådirånå elken Garebeg Poåså en elken Garebeg Moeloed naar Jogjakarta komen.

2) Was hij een zoon van Poerwådiningrat (gelijk uit de meergemelde Babad van Poensen, Bijdragen Kon. Inst. deel 58 (1905) blz. 149 zou blijken)? Het lijkt niet waarschijnlijk.

is, dat na zijn dood zijn echtgenoot, dus Radèn Ajoe Tjåkrådirånå de vrije desa Patjalan bestuurde.

De Regent Poerwådiningrat had uit zijn huwelijk met een tweede, een jongere echtgenoot een dochter, die gehuwd was met een Raden Mertåwångså, een zoon van Raden Toemenggoeng Mertåwångså. Na den dood van R. Mertåwångså verzocht zijn echtgenoot aan Ratoe Ageng (of Ratoe Kadaton) om een stuk grond in apanage (?) te mogen bezitten (*njoewoen lenggah siti kangge daharipoen*). Haar verzoek werd ingewilligd; ongeveer 1824 werd de desa Patjalan gesplitst in *Patjalan-lor* onder Raden Ajoe Mertåwångså, en *Patjalan-kidoel* onder Raden Ajoe Tjåkrådirånå.

Thans de historie van *Bajemtaman*, die op enkele punten helaas! weer duister is. De bevolking van deze desa perdikan moet de graven van Kjai Reksåpragotå en Kjai Noorkadji onderhouden.

Wie waren deze personen? De door ons en vroegere bestuursambtenaren in Bajemtaman opgeteekende verhalen loopen nogal uiteen. Volgens het eene verhaal werd een dochter van Reksåpragotå en volgens een ander verhaal werd een zuster van Kjai Noorkadji tot bijvrouw van den tweeden Sultan van Jogjakarta verkozen.

Uit aanvullende gegevens, die wij in Jogjakarta verzamelden, moet afgeleid worden, dat de eerste lezing van het verhaal naar alle waarschijnlijkheid de juiste moet zijn: het was de dochter van Reksåpragotå, die een *kelangenan* (bijvrouw) van den tweeden Jogjaschen Sultan was. Zij heette Raden Ajoe Laboehpati; in Bajemtaman noemt men haar Raden Ajoe Andalijah of Raden Ajoe Tégapati (*téga* = trouw; *pati* = dood), omdat zij den Sultan tot aan zijn dood trouw is gebleven. Inderdaad schijnt zij haar gemaal ook in de verbanning gevolgd te zijn, en als belooning daarvoor verheven te zijn geworden tot

Ratoe onder den naam van Ratoe Sultan.

Volgens Jogjasche inlichtingen was Reksâpragotâ een zoon van Kjai Kertâsentânâ, die een broer was van den eersten Pengoeloe van Jogjakarta: Pekih Ibrahim Dipaningrat I.

In Bajemtaman weet men van het verleden van dezen Reksâpragotâ niets anders te vertellen dan, dat hij uit Soekâwati (in het tegenwoordige Sragen gelegen) ¹⁾ afkomstig moet zijn. Een Jogjasche stamboom van genoemden Pengoeloe vermeldt als zijn grootvader een Kjai Datoek Soeléman een zoon van een Radja van Bima, die in Soekâwati rondzwierf.

In Bajemtaman raakte Reksâpragotâ bevriend met een zekeren Kjai Imanaroem, zoon van Kjai Oemar Bawoek wiens graf ligt in het gehucht Kelantangan, desa Sélâsari ter hoofdplaats Magetan ²⁾.

Het eerste hoofd van de vrije desa moet Kjai Noorkadji geweest zijn wiens dochter met Reksâpragotâ gehuwd was. Hij zou een zoon van Kjai Moehamad Pekih uit Djoedjoegan (Toeban) zijn ³⁾.

De Bajemtaman bevolking onderhoudt de graven van Reksâpragotâ, Noorkadji en Imanaroem, zoomede de graven van de kinderen van Reksâpragotâ: Kjai Toemenggoeng Tjitrangoelamâ, Njai Moehamad Oesoep en Njai Marlijah, en bovendien nog die van Moehamad Iskak (zoon van Imanaroem) en Kjai Atmâdipoerâ (zoon van Tjitrangoelamâ).

Nog lang na 1830 (nog in 1887) gingen deputaties van deze desa en van de desa's Patjalan-lor en -kidoel, Giripoernâ

en Taman twee maal 's jaars (Lebaran een Moeloed) met geschenken naar den Sultan van Jogjakarta.

Thans resten nog de verhalen der stichting van enkele vrije desa's in Pânârâgâ.

De merkwaardigste is die van *Karanggebang*. Deze desa is wellicht oorspronkelijk een gehucht van de oudere vrije desa Tegalsari geweest ⁴⁾. Aan het einde van de 18e eeuw of in het begin van de 19e eeuw huwt de Soenan van Soerakarta Pakoe Boewânâ VI (ook wel Soenan Bagoes geheeten) een nicht ⁵⁾ van hem uit aan een zekeren Radèn Bagoes Kasanbesari. Bij die gelegenheid kreeg Raden Ajoe Kasanbesari recht op heffingen van de dorpelingen van *Karanggebang* en *Pohlimâ*. Een bewijsstuk van deze gift is zelfs in de archieven van Solo niet meer te vinden.

Wel weten wij uit stukken uit den tijd van de overname van de Mântjânegârâ (1830), dat steeds gesproken wordt van de *pangrembé* *Karanggebang*. De *siti pangrembé* waren, blijkens ons door den vorigen Soerakartaschen Rijksbestuurder verstrekte inlichtingen, gronden, die bestemd waren om den Vorst in diens persoonlijke (*pangrembé* zou, namelijk, *persoonlijk*, *privé* beteekenen) behoeften te voorzien. Zoo hadden, bijvoorbeeld, bepaalde *pangrembé* gronden gras, andere weer olie, enz. aan den Soesoehoenan te leveren ⁶⁾. Ook werden zij bestemd als apanage van personen, (zooals, bijvoorbeeld, de ordonnansen), die diensten verrichtten voor den Vorst persoonlijk.

1) Er moeten oudtijds vele menschen uit Soekâwati naar Madioen getrokken zijn. Tal van desaverhalen vertellen van stichters der desa's, die uit die streek afkomstig zijn.

2) Mededeeling van M. Imansoetrisna, Assistent-wedana van Karangmadja. In het gehucht Kelantangan staat een zg. *mesjid tiban*, een uit de lucht gevallen moskee, zie ons artikel in deze reeks in Djâwâ jg. 18 (1938) blz. 269 rechterkolom.

3) Volgens inlichtingen van Raden Soediman, Patih van Toeban, moet oudtijds te Djodjogan (distr. Singgahan) vertoefd hebben de uit Padjang gevluchte *Pangeran Benâwâ II*. Hij nam in Djodjogan de naam aan van Kjai Abdoel Djabar; zijn schoonzoon heette

Kjai Mohamad Pekih of ook wel 'mbah Noor Pekih. Een petinggi van Moeljaagoeng (distr. Singgahan, Toeban) weet nog te vertellen, dat Kjai Mohamad Pekih evenals zijn broer *Noor Hadji* (ook wel *n'dârâ* Kjai genoemd) uit Bajemtaman afkomstig moeten zijn.

4) Zie Eindresumé II blz. 197.

5) Deze nicht (dochter van een zuster van Soenan Bagoes) was tevoren gehuwd geweest met een zekeren Tjâkrâwinâtâ. Merkwaardig is, dat ook haar moeder twee malen gehuwd geweest is. Wie haar vader was, vermeldt de Solosche *sedjarah* niet. Deze inlichtingen danken wij B.K.P.H. Hadiwidjâjâ.

6) Zie ook definitie van Logemann in Adatrecht-bundel XIX blz. 375.

Karanggebang was zoo'n apanage voor Raden Ajoe Kasanbesari en hare erfgenamen.

Deze rechtsverhouding uitte zich aldus, dat bepaalde complexen sawah's ¹⁾ (gezamenlijk *sabin ageng* genoemd), ongeveer 81 bouws van de 211 bouws voor de apanagehoudster zelve was, en de rest aan de bevolking toekwam. Over de rechten op de „sabin ageng” is in de loop der tijden door de nakomelingen van R. A. Kasanbesari, waaronder twee Pânârâgâsche Regenten, heel wat gewist. Wij legden in April 1938 in een nota, die in het Residents-archief van Madioen berust, de historie van deze rechten, vast. Het zou te ver voeren die hier over te nemen.

Binnen de hoofdplaats Pânârâgâ ligt een andere, kleine, vrije desa zonder sawah's, *Tamanaroem* geheeten, die ook door den vierden Pakoe Boewânâ gesticht zou zijn, om het graf van Raden Mas Ariâ Wirjâdiningrat, die, naar men in Pânârâgâ meent, een *wadânâ boepati* van Soerakarta geweest moet zijn.

Dank zij de aan ons verstrekte inlichtingen van Pangéran Hadiwidjâja weten wij, dat deze Wirjâdiningrat de zoon was van Pangeran Hadiwidjâja I (meer bekend als Hadiwidjâja sédâ Kaliaboe), die weer de zoon was van Amangkoerat IV, ook geheeten Praboe Mangkoerat (1719-1727). Hij was gehuwd met Radèn Ajoe Djemprit, dochter van den Soesoehoenan Pakoe Boewânâ III (1749-1788). Met Pangéran Hadiwidjaja ben ik van oordeel dat deze Regent geen *wadânâ boepati* geweest kan zijn. De Soerakartasche „hoofdregent” van de oostelijke Mântjânegârâ zetelde in Kediri en nimmer in Pânârâgâ. De Solosche *sedjarah* vermeldt dan ook, dat hij Boepati van Pânârâgâ was.

1) De complexen heeten Grotjok, Pentöeng, Seroet en Dandoen.

2) De *kaboepatèn* van dit kleine regentschapje lag in de desa Rânâsentanan, onderdistrict Mlarak.

Poeloengmerdika heeft haar „vrijheid” vermoedelijk eveneens aan Pakoe Boewânâ IV te danken. Het schijnt, dat R.T. Djajengrânâ, Regent van Pedanten ²⁾ om bepaalde verdiensten ³⁾ ten opzichte van zijn Vorst door dezen beloond werd met een stuk grond, vermoedelijk nog bosch, dat hem ter ontginning werd gegeven. Denkelijk werd eerst in 1810, toen hij, na zijn pensioentijd in Poeloeng doorgebracht, aldaar overleed, de desa vrij verklaard. De opgezetenen moeten het graf van hem en zijn nakomelingen onderhouden.

De vrije desa's *Srandil*, *Tadjoeg* en *Nglarangan* zijn in de 19e eeuw ontstaan. Hoewel hun geschiedenis niet in dit hoofdstuk thuis hoort, vermelden wij haar gemakshalve toch hier.

De desa's *Srandil*, en *Tadjoeg* zijn merkwaardig genoeg door het *Gouvernement*, de eerste in 1837, de tweede in 1842 tot vrije desa's verklaard. De menschen van *Srandil* moeten het op een heuvel gelegen graf van R. T. Soemânegârâ (Regent van Soemârâtâ), die van *Tadjoeg* het graf van Raden Adipati Mertânegârâ (Regent van Pânârâgâ) en dat van hun familieleden onderhouden.

Mysterieus is de geschiedenis van *Nglarangan*. De bevolking moet de op een heuvel gelegen graven van R.T. Brâtânegârâ, in leven Regent van Pâlâredjâ, ook een in Pânârâgâ gelegen regentschap, waarschijnlijk in 1749 ⁴⁾ ontstaan onderhouden.

Het kerkhof mag niet door bestuursambtenaren betreden worden.

Het verhaal van den dood van dezen Regent is van legendarischen aard. Hij zou in opdracht van den Soenan een *poetri* van *Sérang* (vermoedelijk in het Sragènsche gelegen) gedurende den Java-

3) Hij was, voordat hij tot Regent Pedanten werd benoemd, *boepati* van *pradjoerit's* en zetelde toen in de desa *Kranggan* (o. d. Soekâredjâ, district Soemârâtâ), misschien droeg hij den titel *rânggâ*.

4) Ontleend aan de verzameling van verhalen van R. A. A. Sam, Regent van Malang, vroeger Regent van Pânârâgâ.

oorlog van Pânârâgâ (?) naar Sérang moeten brengen. Bij Kalasan (?) stuitte hij op troepen van Dipânégârâ, er ontstond een gevecht, de *poetri* van Sérang trok haar magische *patrem* (dolk), die een dusdanige kracht bezat, dat de Regent er bewusteloos van werd. De tegenstanders wisten de prinses toen te doden, echter bleef zij tengevolge van de magie van haar *patrem* levenloos staan zonder verwond te kunnen worden. De vijanden trokken af, R. T. Brâtânégârâ kwam weer bij en zag tot zijn schrik wat er gebeurd was. Hij deed de *poetri* in een glazen kist en bracht haar naar den Soenan, die uit woede over zoo verregaand plichtsverzuim den Regent liet ontmannen. Aan die mishandeling overleed R. T. Brâtânégârâ. Een zelfde straf en lot troffen zijn begeleiders (die blijkbaar ook flauw gevallen waren) Sedâkarijâ en Mertâwangsâ Koenig I.

Deze desa is — op verzoek van R. T. Wirjânégârâ, eveneens Regent van Pâlâredjâ, zoon van R. T. Brâtânégârâ — in 1830 door het Gouvernement vrij verklaard.

§ 4. *Patjitan na 1755.*

De door R. Gandawerdaja uitgegeven Babad Patjitan ¹⁾ waaruit wij voor onze geschiedenis van Madioen het een en ander putten, vermeldt van de verdeeling dezer landstreek bij de *palihan* in 1755 niets. Gelijk boven (blz. 329) vermeld werd, werd toen deze landstreek voor de helft aan Soerakarta en de andere helft aan Jogjakarta gegeven.

De in Nangoengan wonende *Toemenggoeng Setrâwidjâjâ I* en zijn zoon, de ziekelijke en onbekwame Setrâwidjâjâ II zal wel een Jogjasche Regent geweest zijn. Boven (Djawa jg. 18, 1938, blz. 295 linkerkolom) deelden wij reeds mede, dat eerstgenoemde door Pangeran Mangkoe-

boemi aangesteld werd. Dan moet er ook nog een Solosche Regent *Natapoera* geweest zijn ²⁾, maar van zijn opvolgers weten wij niets.

Het is niet duidelijk wanneer deze Regenten geleefd hebben. Uit de Babad ³⁾ moet men afleiden, dat gedurende de *gègèr sepèhi* (de aanval van Raffles Sepoy-leger op de Kraton te Jogjakarta, in Juni 1812) de eerste Setrâwidjâjâ al heel oud was. In dien tijd zou de Pangéran Adipati Mangkoenégârâ met zijn leger naar Patjitan getrokken zijn en de hoofdplaats veroverd hebben, Setrâwidjâjâ I zou gevlucht zijn en het bewind aan een zekeren *Kjai Djâjâniman*, die wij straks weer zullen tegenkomen, overgedragen te hebben.

Nu is uit Nederlandsche bron bekend, dat een verovering van het Jogjasche Patjitan door den Pangéran Adipati Mangkoenégârâ inderdaad heeft plaats gehad, maar vóór 1812, namelijk ongeveer in 1790 of iets eerder. Tenminste het dagboek („diarium”) van den Gouverneur van Java's Noordoostkust Greve vermeldt op 26 October 1790, dat „de Sultan vijf zijner voornaamste regenten met krijgsvolk had afgesonden om het Patjitansche van Mangcoe Ngoro te hernemen”. Het is echter mogelijk, dat ook in 1812 Mangkoenegaransche troepen Patjitan zijn binnengedrongen, maar in de Nederlandsche en Engelsche literatuur hebben wij hieromtrent niets gevonden.

Als opvolger van Setrâwidjâjâ II noemt de Babad de in Patjitan nog zeer bekende *Goesti Djimat*. Hij was een echte Patjitanner, immers een afstamming van Boewânâ Keling ⁴⁾. R. T. Setrâwidjâjâ I zou hem als pleegzoon en tot modin in de desa Tandjoeng aangesteld hebben. Zijn naam was toen *Kjai Djâjâniman*, zoon van *Kjai Djâjânoedin*. Later — vermoedelijk gedurende het

¹⁾ Zie Djawa jg. 18 (1938) blz. 290.

²⁾ Babad Patjitan blz. 13 en Djawa jg. 18 (1938) blz. 295.

³⁾ Blz. 18.

⁴⁾ Zie Djawa jg. 18 (1938) blz. 292.

Engelsch tusschenbestuur — werd hij Ngabei in Ardjâwinangoen, aan de oostzijde van de kali Patjitan of Grendoeloe gelegen waar hij, na het ontslag van R. T. Setrâwidjâ II regent geworden, zijn kaboepaten had. Dan draagt hij den naam van Mas Toemenggoeng Djâgâkarijâ I. De benoeming dankte hij, volgens de Babad ¹⁾, aan het feit, dat hij aan het Europeesch (vermoedelijk Engelsch) bestuur beloofde er voor zorg te dragen, dat per werkbare man 200, ja zelfs meer koffiëboomen geplant zouden worden. Het lijkt niet waarschijnlijk, dat hij in dienst was van het Sultanaat, want de Jogjasche Regent bleef in zijn kaboepaten in Nanggoengan, totdat hij, volgens de Babad door den Nederlandschen „Opziener” C. F. Enger, die van 1821 (misschien ook wel al van 1817?) tot 1825 Patjitan bestuurdde, gedwongen werd naar Jogjakarta te verhuizen ²⁾, bovendien werd Djâgâkarijâ later naar Solo verbannen, waar hij een ambt verkreeg, dat naar de Babad ³⁾ vertelt *djimat*, een rang van *djoeroekoentji*; bij Vorstelijke graven ⁴⁾ zou heeten. Wij zullen hem in het volgende hoofdstuk weer ontmoeten.

Gedurende het bewind van Raffles is *Patjitan rechtstreeks bestuurd gebied* geworden. Dit geschiedde bij artikel 3 van het met de Zelfbestuurders van Jogjakarta en Soerakarta gesloten contracten van 1 Augustus 1812, die op 2 October 1813 werden geratificeerd door den Gouverneur-Generaal in rade. Eigenlijk was het Jogjasche deel al afgestaan bij een „treaty of friendship” (vriendschapstractaat) van 28 December

1811, die met den Sultan gesloten werd ⁵⁾.

In de Contracten heet deze afstand van Patjitan (en ook van Kedoe) een vergoeding voor de kosten, die het Britsch gezag zich had moeten getroosten „during the last hostilities” en bovendien een middel om de Zelfbestuurders, hun rijken en geheel Java te beschermen tegen vijandelijke aanvallen, die Raffles ook van de Zuidzijde verwachtte ⁶⁾. Bovendien hechtte hij bijzonder veel beteekenis aan de Patjitansche haven. In het contract van 1811 verbond de Sultan zich, om een weg aan te leggen van Jogja naar Patjitan. Hoe die weg moest lopen (over Rongkob?) is niet bekend.

In 1812 kwam „the Assistant to the Resident” van Jogjakarta, een zekeren John Deans Patjitan overnemen ⁷⁾. Van dezen Assistent-resident vindt men eenige bijzonderheden vermeld in het artikel *Personalia* der periode van het Engelsch bestuur over Java door Dr. F. de Haan ⁸⁾. Hij beschikte blijkbaar over een groote dosis handelsgeest, richtte in 1813 in Jogja een indigo-fabriek op, werd met een Chinees in 1814 opiumpachter o.m. in Patjitan, kocht in Kedoe tabak op, associeerde zich met Robert Scott te Semarang en richtte het handelshuis Deans, Scott en Co op.

Hij werd in 1813 opgevolgd door A. A. Homer en schijnt vóór dien tijd als „Assistant” bij de commissie tot overname der afgestane Vorstenlanden speciaal in Patjitan werkzaam geweest te zijn ⁹⁾. Ook schijnt de Resident van Jogjakarta zelf, John Crawford, 1812

1) Blz. 19 en 20.

2) Babad blz. 20-21.

3) Blz. 31.

4) Feitelijk is de benaming van deze grafbewakers: *Djimat amadalem*. Vandaar de desanaam *Padjimat* (plaats waar de *djimat* woont bij de Vorstelijke graven van Imâgiri (mededeeling van den heer Prijâstra).

5) De tekst van het betreffende artikel van deze „treaty” vindt men in M. L. van Deventer. Het Nederlandsch gezag over Java en onderhoorigheden sedert 1811 (1891) deel I blz. 319; die van de andere contracten op blz. 322 (Jogja) en 328 (Soerakarta).

6) Zie zijn brief aan John Crawford, Resident van Jogjakarta, van 25 October 1811 in het bovengenoemd werk van Van Deventer deel I blz. 308-309 en zijn eigen *History of Java* 2e editie, 1830, deel I blz. 12.

7) R. A. Kern. Uit oude bescheiden, in *Tijdschr. B. B.* dl. 34 (1908) blz. 158.

8) In *Bijdragen Kon. Instituut* dl. 92 blz. 534 — 535.

9) Zie het artikel van De Haan in *Bijdr. Kon. Inst.* dl. 92 blz. 570 — 571.

in Patjitan het landrente-stelsel ingevoerd te hebben ¹⁾).

In Raffles' werk *History of Java* komt een kaart van de Patjitansche baai, waarschijnlijk door H. Ch. Cornelius gemaakt, voor ²⁾. De daarop voorkomende namen, die teruggevonden zijn, zijn: Moedaten rechte Moedal, een nog bestaand gehucht van de desa Ngadiredjan; Pangijan, ten rechte Panggihan een niet meer bestaande nederzetting, die ten zuiden van het tegenwoordige gehucht Djatirâgâ (desa Kembang) lag; Pantjar, ten rechte Pantjer, een naam van een zijrivier van de Kali Patjitan; „Buruan”, vermoedelijk Barean, gehucht van Kembang; „Yoyogan”, ten rechte Djodjogan, een nog bestaande desa.

Op een grotere kaart vinden wij nog Termas, Kalak, Lorog, Panggoel en Larang (waarschijnlijk Nglarangan) tusschen Patjitan en Lorog.

Op deze zelfde kaart worden als regentschapsnamen genoemd Patjitan, Prânârâgâ, Madioen, Tjaroeban en Djâgârâgâ, en als plaatsnamen: Prânârâgâ, Sawo („Sarwu”), Madioen, Tjaroeban en tusschen deze beide plaatsen „Sentol” (?), Magetan en tusschen Madioen en Magetan „Wonodadi” (?), voorts Sarangan en dicht aan de Solo-rivier Awi, Kalang (een nog bestaande desa), Walaharas (?), Padang (?), Pagak (misschien Pajak ?), Djâgârâgâ (het huidige Gendingan ?).

Gedurende of kort na het Engelsch tusschenbestuur moet een zeker Ngabei Dipâmenggâlâ een bestuursfunctie vervuld hebben in Semanten, benoorden Patjitan nog in de kustvallei gelegen; deze Dipâmenggâlâ was de vader van *Amatdarsa*, later *Ngabdoemanan* geheeten, de stichter van de thans nog zoo vermaarde *pesantrèn* ³⁾ te Tremas, een desa,

waar, naar wij reeds in hoofdstuk IV § 8 ⁴⁾ mededeelden, Hindoe-Javaansche resten werden aangetroffen. Deze persoon, die wel bijzondere gaven moet gehad hebben, had de godsdienstschool van Karanggebang ⁵⁾ bezocht waar hij de Pekih (Mohammedaansche plichtenleer) en Oesoel (geloofsleer) bestudeerde. Daarop begon hij in het klein op Tremas een pondok op te richten, die al spoedig wijd en zijd bekend werd. In het Javaansche tijdschrift *Kadjawèn* van 1938 ⁶⁾ vertelt een santri van deze school, dat Ngabdoelmanan met zijn zoon Kjai Ngabdoellah de in dien tijd zoo moeilijke reis naar Mekka maakte. Een zijner reisgenooten, Bagoes Baélawi uit Poerwaredjâ, werd aldaar hoofdpangoeloe, terwijl een andere Bagoes Aboe, uit Bodjânegârâ, na in Kebonsari (district Oeteran, regentschap Madioen) gewoond te hebben, hoofdpangoeloe in Madioen werd.

Een ander verhaal vertelt, dat zijn zoon Ngabdoellah Rais op een pelgrims-tocht naar Mekkah overleed. De zoon van dezen Ngabdoellah Rais, *Kjai Dimjati*, moet ook een zeer bekend hoofd van de *pasantrèn* geweest zijn; hij stierf in 1935 en werd opgevolgd door zijn zoon Kjai Chamid, het tegenwoordige hoofd.

§ 5 Pânârâgâ na 1755.

Van Pânârâgâ hebben wij over deze periode alleen gegevens over enkele Regentennamen kunnen vergaren.

De zoo wreed door Said (later Pangéran Adipati Mangkoenagârâ I) te Demoeng vermoorde Adipati van Pânârâgâ Soerâdiningrat I ⁷⁾ werd opgevolgd door een zoon van Said, Pangéran Poerbânegârâ. Hij schijnt echter

1) Zie het artikel — De Haan blz. 527.

2) Artikel De Haan t. a. p. blz. 517.

3) Er verblijven hier circa 650 santri's per maand. De desa ligt beoosten Ardjâsari, nog in de vlakte van Patjitan.

4) Djawa jg. 18 (1938) blz. 119.

5) Een vrije desa in Pânârâgâ (zie boven blz. 337) Deze *pesantrèn* was vroeger blijkbaar ook bekend: de beroemde Solosche *Poedjânggâ Rânggâwarsitâ* bezocht in zijn jeugd deze school ook.

6) Blz. 837, 847.

7) Zie het laatste artikel van deze reeds in Djawa jg. 19 (1939) blz. 36.

maar kort in Pânârâgâ geregeerd te hebben en overgeplaatst te zijn naar Kediri. Dit lijkt ons weinig waarschijnlijk, aangezien immers een zoon van den eersten Vorst van Mangkoenagârâ wel geen Regent in dienst van den Soerakartaschen Soesoehoenan zal zijn geworden.

De Adipati's van Pânârâgâ hadden wel een bijzondere positie, zij waren naar alle waarschijnlijkheid toch nimmer *wadânâ boepati* van de Soerakartasche Oostelijke Mantjanegara (zie boven blz. 342), maar wel hoofd van een aantal regenten (vermoedelijk met den titel van *Toemenggoeng*), die miniatuurregentschapjes ongeveer binnen het huidige regentschap Pânârâgâ gelegen, bestuurden. Bekend zijn Pânârâgâ, Mrenoeng, Pedanten, Gading, (later Ardjawinangoen?) later in 1805 Soemârâtâ. De plaatsen waar de kaboepatèn's gestaan hebben, zijn nog terug te vinden.

De desa waar deze Adipati's woonden heet nog Kadipatèn en ligt in Kotta-lama, de vroegere hoofdplaats, beoosten de huidige hoofdplaats gelegen. Wanneer deze kaboepatèn is verlaten, staat niet geheel vast, waarschijnlijk in het begin der 19e eeuw.

De verschillende gegevens betreffende Regentennamen uit de eerste helft van de 19e eeuw kloppen niet met elkander. Uit de Almanak van Ned.-Indië van 1832 blijkt, dat in dat jaar Regenten waren van:

Pânârâgâ: R. Adipati Soerâadiningrat (of Soeradiningrat?).

Pedanten: R. T. Soemânegârâ.

Ardjawinangoen: R. T. Djâjânegârâ.

Pâlâredja: R. T. Wirjânegârâ.

Raden Adipati Soerâ-(a)diningrat was

waarschijnlijk een kleinzoon van zijn naamgenoot, die door Said werd vermoord.

Wie R. T. Mertânegârâ was, is niet duidelijk, vermoedelijk een kleinzoon van R. T. Djajengrânâ, die Poeloengmerdikâ ontgon (zie boven blz. 342); het regentschap Pedanten bestond in 1833 al niet meer.

R. T. Soemânegârâ, die later naar Soerabaja werd verbannen, was een zoon van R. T. Prawirâdirdjâ II, die de eerste Regent van Soemarâtâ geweest moet zijn; deze was weer een zoon van den eersten Regent van Pânârâgâ-Mrenoeng R. T. Prawirâdirdjâ I, kleinzoon van Soenan Pakoe Boewânâ III. Het regentschap Soemârâtâ heeft nog tot 1877 voortbestaan.

R. T. Djâjânegârâ, die begraven ligt op den Goenoeng Lorèng (onderdistrict Slahoeng), zou een zoon geweest zijn van R. A. Mertânegârâ, schoonzoon van Adipati Soerâ-(a)diningrat II. De bedoelde R. A. Mertânegârâ werd eerst in 1837 Regent van Pânârâgâ, zoodat hij dus toen zijn schoonvader opvolgde. Het regentschap Ardjawinangoen werd in 1489 of 1850 opgeheven; Djâjânegara was de laatste Regent ¹⁾.

R. T. Wirjânegârâ was een zoon van den ongelukkigen boven (bl. 343) reeds genoemden R. T. Brâtânegârâ. Deze Wirjânegârâ was de laatste Regent van Pâlâredjâ, in de Regeeringsalmanak van 1839 komt al geen Regent van Pâlâredjâ meer voor, zijn ressort is dus in 1838 opgeheven.

Afgesloten ultimo Januari 1940
(Wordt vervolgd).

¹⁾ Gegeven uit de Regeeringsalmanak.

EENIGE CORRECTIES OP MIJN ARTIKEL OVER DE KRATON VAN JOGJAKARTA

DOOR

Dr. L. ADAM.

In mijn artikel over De pleinen, poorten en gebouwen van de Kraton van Jogjakarta in de vorige aflevering van Djâwâ zijn tot mijn spijt eenige fouten geslopen, die hersteld moeten worden.

De tweede paragraaf¹⁾ begint met de onjuiste mededeeling, dat Pangéran Mangkoeboemi in opstand kwam tegen Pakoe Boewânâ III (1749 — 1788). In werkelijkheid begon hij in 1746 zijn opstand tegen zijn broer Pakoe Boewânâ II (1727 — 1749); van dezen Vorst (en dus niet van Pakoe Boewânâ III) moet Mangkoeboemi de bouwmeester geweest zijn.

Voorts staan op blz. 194 en 195 zeer storende drukfouten²⁾.

Na het verschijnen van mijn artikel ontving ik nog een belangrijke mededeeling van Dr.

H. J. de Graaf, wiens aandacht viel op een uittreksel van een brief, ongeveer uit 1697 dateerende, dien hij indertijd op het Koloniaal archief aantrof. Uit dien brief blijkt, dat een groote spiegel, die voor den Vorst (Mangkoerat II, die van 1677 tot 1703 regeerde en in Kartâsoerâ resideerde) gemaakt was, op de „Cammandongan” werd opgehangen. Hieruit blijkt, dat de Kraton van Kartâsoerâ wel een *Kemandoengan* gekend heeft. Mijn veronderstelling op blz. 192 (rechterkolom, 2e alinea) dat het plein van dien naam in Kartâsoerâ onbekend zou zijn, schijnt niet juist.

Ten slotte moet ik den lezer nog op twee drukfouten wijzen, namelijk op blz. 197 (rechterkolom) in het midden³⁾ en op blz. 204 (linkerkolom)⁴⁾.

1) Blz. 186 rechterkolom.

2) Noot 4 op blz. 194 linkerkolom (achter: boepati's anom) moet zijn noot 3.

Noot 5 op dezelfde bladzijde moet zijn noot 4.

Achter zuider aloen-aloen regel 3 van beneden op dezelfde bladzijde rechterkolom hoort de eigenlijke noot 5, terwijl nog een noot 6 achter pasanggrahan

van den laatsten regel hoort. Op blz. 195 moet noot 1 vervallen en de nooten 2 tot en met 7 vervangen worden door de nummers 1 tot en met 6. De nooten 7 (achter: huist) en 8 (achter: Bering) hebben de juiste nummers.

3) Daar staat *ridjab*, moet zijn: *idjab*.

4) *Djasa's* (regel 18 van beneden) moet zijn: *djaks'a's*.

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE HET MUSEUM „SANA BOEDAJA” TE DJOKJAKARTA.

Verslag van de aanwinsten over het 1e halfjaar 1940.

Het ligt in de bedoeling om in dit tijdschrift voortaan halfjaarlijks verslag te doen van de nieuwe aanwinsten van het Museum. In de betreffende lijst (zie no. 4) zijn behalve de eigen aankopen ook de geschenken en bruiklenen opgenomen. Een volledige inventaris volgt t.g.t.

Dengenen, die in het afgelopen semester voorwerpen hebben geschonken of in bruikleen gegeven, wordt hierbij nogmaals dank geheeten voor hun groote belangstelling in de verzamelingen en voor het blijk van vertrouwen, dat het Museum daarmee geschonken is.

Hoewel het Museum in beginsel geen archaeologica verzamelt, beschikt het, dank zij de goedgunstige beslissing van het Sultanaat van Djokjakarta — vide den aan den Gouverneur van Djokjakarta gerichten brief van den Rijksbestuurder dd. 8 Mei 1935 No. H 8099/1111/7 — over een belangrijke collectie dezer voorwerpen van oudheidkundige waarde. Door genoemd Zelfbestuur worden n.l. alle, krachtens Rijksblad 1928 No. 14 aan het Sultanaat ingeleverde en op advies van den conservator van het Museum aangekochte, vondsten in bruikleen afgestaan. Deze voorwerpen bezitten buiten de intrinsieke, nog de bijzondere waarde voor de archaeologische wetenschap, dat van alle daarvan nauwkeurig de vindplaats bekend is, hetgeen van de meeste archaeologica, door aankoop verworven, niet gezegd kan worden. Van deze collectie zal t.g.t. een afzonderlijke inventaris verschijnen, afgesloten op ult. December 1939; voor de lijst van nieuwe aanwinsten zie no. 2.

Van den Oudheidkundigen Dienst werden bij de oprichting van het Museum een 39-tal fraaie exemplaren Hindoe-Javaansche steenplastiek in bruikleen ontvangen; sedert werd daar niets meer

aan toegevoegd. Een volledige inventaris is hierbij gevoegd (zie no. 3).

De voorwerpen van de beide collecties zijn onder eigen nummers geboekt (S. voor het Sultanaat; O. D. voor den Oudheidkundigen Dienst). In den inventaris van het Museum zijn uiteraard wel opgenomen de archaeologica, welke voor het Java-Instituut incidenteel zijn aangekocht. Tot de laatste behooren als regel Hindoe-Javaansche gebruiksvoorwerpen van diversen aard.

1. Lijst van Schenkers en Bruikleeners.

Kunstarbeid, Djokjakarta.

Ir. J. L. Moens, Djokjakarta.

G. K. Raden Ajoe Adipati Pakoe Alam VII, Djokjakarta.

Raden Ajoe Adipati Aria Kardinah Rekso Negara, Tegal.

K. G. Pangeran Adipati Aria Praboe Soerdilaga, Djokjakarta.

Walter Spies, Oeboed, Zuid-Bali.

G. Pangeran Aria Tedjakoesoema, Djokjakarta.

O. Weynschenk, Djokjakarta.

2. Aanwinsten Sultanaats-collectie. *)

S. 240. Koe-bellen (2 stuks, h. 16 cm) en armingen (12 stuks); koper. Herkomst: kl. Monggang, od. Pandak, kb. Bantoel.

S. 241. Vat, Chineesch steengoed, geglaazuurd, h. 28 cm, met 4 ooren, waarin aange troffen a. een gedreven zilveren *vogelkop*, b. een bronzen *schel* in den vorm van een stoepa waarop een handvat met wajra-einde, c. diverse ijzeren en bronzen fragmenten. Herkomst: kl. Batang gedé, od. Tèmpèl, kb. Djokjakarta.

S. 242. a. Platte *schalen*, koper, versierd; 3 stuks, d. 48, 48 en 50 cm.

b. *Beeld* (Mandjoecri ?); brons h. 10,5 cm.

c. *Rijtschep*, versierd; *kommen* (5 stuks h. 4 à 6 cm, d. 12 à 13 cm) en cilindrische *bak* met versierden rand, koper (d. 21 cm, h. 14 cm). Herkomst: a. kl. Parakan; b. kl. Nglengking; c. kl. Koewajan; a, b en c, od. Minggir, kb. Bantoel.

*) kl. = kaloerahan; (o)d. = (onder)district; kb. = ka-boepatèn. d. = diameter; h. = hoogte.

- S. 243. *Spiegel*, d. 12 cm en 2 losse *handvatten* met inscriptie (Kedirisch kwadraatschrift); brons. Herkomst kl. Monggol, d. Plajen, kb. Goenoeng Kidoel.
- S. 244. *Vat*, Chineesch steengoed, h. 50 cm, met 6 ooren; grijsachtig glazuur. Herkomst: kl. Tjilatjap, od. Sléman, kb. Djokjakarta.
- S. 245. *V. O. C. - duiten*, 10 stuks. Herkomst: kl. Djragoeng, d. Kota Gedé, kb. Bantoel.
- S. 246. *Bekkens* (ketjèr), paar, d. 22 cm; brons. Herkomst: kl. Tjoewéla, od. Semanoë, kb. Goenoeng Kidoel.
- S. 247. *Beeld* (Koewera), brons, h. 11 cm; vierarmig met zilveren oogen en oerna. Herkomst: kl. Monggang, od. Poendong, kb. Bantoel. Fraai exemplaar.
- S. 248. *Geitebel* (?) brons, in den vorm van een bloem. Herkomst: kl. Tjoewéla, od. Semanoë, kb. Goenoeng Kidoel.

3. Bruikleen Oudheidkundige Dienst. *)

- O.D. 1. *Voetstuk* (yoni) voor een beeld of lingga, met Nandi-kop als tuit.
- O.D. 2. *Antefix* van een kroonlijst, versierd met vierarmigen Çiwa in een nis.
- O.D. 3. *Aanzet* van een *trapeuning*, met monsterekop (Kala-kop) versierd.
- O.D. 4. *Godenbeeld*. Onbekende godheid met schel aan den linkerpols en van daemonische geaardheid (ronde oogen, groote krullen, uitstekende hoektanden, slangentooi enz.). Op de lotusbloemen tegen het achterstuk juweelen. Tjandi Prambanan (?) Andesiet.
- O.D. 5. *Hoekfragment* met dwergen (Gana's) als dragers. Van tempelingang of -hoek. Andesiet.
- O.D. 6. *Godenbeeld*. Boeddhistische heiland (Dhyani - Bodhisattwa) Awalokiteçwara. Tjandi Sadjiwan, Andesiet.
- O.D. 7. *Bovendorpel* van tempelingang of -nis, versierd met de geluksgodin Çri, die door twee olifanten met water overgoten wordt. Tjandi Nagasari, Saragedoeg. Andesiet.
- O.D. 8. *Bouwfragment* met godenkop in basrelief. Andesiet.
- O.D. 9. *Bas-relief* met musiceerende personen. Links en rechts met handschelletjes, in het midden met trom. Andesiet.
- O.D. 10. *Hoekfragment* van een tempel, met godenkoppen in basrelief. Andesiet.
- O.D. 11. *Godenbeeld*. De Boeddha van den westelijken hemel, Amitabha. Tjandi Sadjiwan, Prambanan. Andesiet.
- O.D. 12. *Onafgewerkt dubbel godenbeeld*. Wishnoë met de attributen: schelp, rad, en knots. Met de vierde arm omarmt de god zijn „gemalin” de geluksgodin Çri (met spiegel). Andesiet.
- O.D. 13. *Dubbel bijzittingsbeeld* van een vorst en vorstin in de gedaante van Çiwa en zijn „gemalin” Parwati. Andesiet.
- O.D. 14. *Reliefpaneel* met kop binnen plantornament. Van een baksteenbouw. Bouwfragment. Terracotta.
- O.D. 15. *Bovendorpel* van tempelingang of -nis, versierd met Kala-kop tusschen twee in de hemelen zwevende Brahmanen met bloemen in de handen. Tjandi Prambanan (?) Andesiet.
- O.D. 16. *Godenbeeld*. De geluksgod Ganéça, Heer der Gana's, (zie No. 5) en „zoon” van Çiwa. In de linkerachterhand een strijdbijl; in de voorhanden de in een gevecht verloren tandbrok en een etensnap. Andesiet.
- O.D. 17. *Waterspuier* in den vorm van een Kala-kop. Hoekfragment van een tempel; voor afvoer van regenwater. Tjandi Prambanan. Andesiet.
- O.D. 18. *Lingga*, Symbool van Çiwa. Andesiet.
- O.D. 19. *Voetstuk* voor wijwatervaatwerk (?). In de gedaante van den vliegende Garoeda, die op den rug een lotusbloem torst en in de klauwen een Naga gevangen houdt. Prambanan. Andesiet.
- O.D. 20. *Kop* van een Boeddha-beeld. Midden-Java. Andesiet.
- O.D. 21. *Kop* van een godenbeeld. Tjandi Sadjiwan (?) Andesiet.
- O.D. 22. *Leeuwkje*. Tjandi Plaosan, Prambanan. Andesiet.
- O.D. 23. *Bas-relief* met medaillon, waarin een éénhoorn-dier met flapooren. Bouwfragment. Oost-Java. Andesiet.
- O.D. 24. *Bijzittingsbeeld* in de gedaante van Dewi Çri. Tjandi Sawentar. Andesiet.
- O.D. 25. *Bouwfragment* met dwerg (Gana) als drager, bas-relief. Ngandjoek. Andesiet.
- O.D. 26. *Godenbeeld*. Een der beide deurwachters van een Çiwa-heiligdom. Nanditeçwara, met drietand. Ngandjoek. Andesiet.
- O.D. 27. *Beeld* van een slangenvorst (Naga). Ngandjoek. Andesiet.
- O.D. 28. *Waterspuier*, versierd met een onder een boom gezeten vrouwenfiguur. Van een bron (?) Blitar. Andesiet.
- O.D. 29. *Voetstuk* van een godenbeeld, versierd met een staanden Garoeda en met een Naga onder de tuit. Blitar. Andesiet.
- O.D. 30. *Bouwfragment* met Kala-kop. Afkomstig van nisbekroning. Blitar. Andesiet.

*) Grootendeels ontleend aan Stutterheim, *Catalogus der Hindoeitische Oudheden van Java*, tentoongesteld in het Museum van het Java-Instituut Sana Boedaja, Jogjakarta.

- O.D. 31. *Bijzettingsbeeld* van een vorstin. Pendant van No. 32. Blitar. Kalksteen.
- O.D. 32. *Bijzettingsbeeld* van een vorst. Pendant van No. 31. Blitar. Kalksteen.
- O.D. 33. *Bijzettingsbeeld* als de geluksgod Ganéça. Lotusversiering tegen het achterstuk aan de achterzijde daarvan. Toeloengagoeng. Andesiet.
- O.D. 34. *Bijzettingsbeeld* van een vorstin in de gedaante van een onbekende godin. Toeloengagoeng. Andesiet.
- O.D. 35. *Beeld* van een tempelwachter in de gedaante van een hurkenden Rakshasa. Toeloengagoeng. Andesiet.
- O.D. 36. *Bijzettingsbeeld* van een vorstin. Toeloengagoeng. Andesiet.
- O.D. 37. *Topstuk* met ronde Kala-kop in vlakrelief. Andesiet.
- O.D. 38. *Beschreven steen*. Oost-Java. Andesiet.
- O.D. 39. *Bouwfragment*. Hoekstuk van een tempel. Tusschen leeuwepooten een rakshasa met kort zwaard en schild. Midden-Java. Andesiet.

4. Aanwinsten Museum-collectie.

5001. *Speerpunt* (toembak) in den vorm van een koedi; pamorsmeedwerk: Mataram. Herkomst: Djokjakarta.
5002. *Masker*, demonisch, gehoornd; recent, stijl Loemadjang. Djin. Aangekocht Djokjakarta.
5003. *Tafels* met laden, paar; voorpooten, voor- en zijranden met verguld snijwerk; hoog 69 cm, blad. $52 \times 35 \text{ cm}^2$. Herkomst: Kota Gedé, Djokjakarta.
5004. *Vuurtest* (anglo) op 3 pootjes, koper. hoog 17 cm. Herkomst: Djokjakarta.
5005. *Vat* met tuit en 4 ooren, Chineesch steengoed, grijsachtig glazuur; hoog 22 cm. Opgegraven in Nglipar, Goenoeng Kidoel Djokjakarta.
5006. *Zeilprauw*; model. Herkomst: Madoera.
5007. *Kris*, 5 bochten (pandawa lima); versiering „Naga tapa” met zilveren bal in den bek; wrangka: gajaman, pendok: zwart met vergulde slee (motief „semèn garoeda”). Herkomst: Djokjakarta.
5008. *Plank* om kris aan op te hangen (tlawoengan), oud; gekleurd snijwerk, vlak middenveld waaromheen bloem- en plantmotieven. Herkomst: Kota Gedé, Djokjakarta.
5009. *Masker*, grootoogig, half rood, half wit met insectenslurf; voorstellend Kala Sentongan, desamasker. Herkomst: Goenoeng Kidoel, Djokjakarta.
5010. *Rek* (plontjon) voor 7 krisheften (op steelen); hoog $\pm 20 \text{ cm}$, lang 62 cm. Herkomst: Djokjakarta. Gesneden door R. M. Djajadipoera voor een der rijks-grooten.
5011. *Bijzettingsurn* (?) Hindoe-Javaansch brons, ronde pot met meroe-deksel. Inwendig van losse zware schijf voorzien met grooter diameter dan opening. Herkomst: Toeloeng Agoeng, Kediri.
5012. *Wandversieringen*, paar, elkaars spiegelbeeld. Gedateerd 1304 Hedjra (1886 A.D.); versierd met gekleurd snijwerk, voorstellende zeilschip, samengesteld uit Arabische letters (Allah, Mohamad), waaronder Koran-soera. Herkomst: Kendal, Semarang.
5013. *Plank* om 2 krissen aan op te hangen (tlawoengan), oude sirap. Versiering vierdeelig: bovenaan twee naga-vogels met olifantslurven; tweede relief: boom met links Indra en rechts Narada; derde relief: Ardjoena met Sembadra en Srikandi om een tafel; vierde relief: Semar en Garèng in erotische handeling met 2 vrouwelijke bedienden. Herkomst: Kendal, Semarang.
5014. *Plank* om kris aan op te hangen (tlawoengan); oude sirap, gekleurd snijwerk. Topdriehoek: twee copuleerende naga's, waartusschen Banaspati-kop; middenveld met Damar Woelan scène (Ménak Kontjar tegenover Adjar Poelo Wesi); onderaan Dojok en Najagènggong tegenover een olifant en een naga. Herkomst: Noordkust Midden-Java.
5015. *Plank* om meerdere krissen aan op te hangen (tlawoengan) met snijwerk: oude sirap. Bovenaan: vogel tusschen bloemrankens; middenveld met Damar Woelan tegenover Koeda Redjita; onderaan: twee naga's (klangenans van Damar Woelan), een hond (klangenans van Koeda Redjita) omslingerend. Herkomst: Noordkust Midden-Java.
5016. *Bel*, Hindoe-Javaansch, brons; van gelijken vorm als die, welke een goeroe aan zijn gordel hangt. Herkomst: Midden-Java.
5017. *Pinangschaar* (katjib), ijzer; handvatten en kuif van den vogelkop met zilver belegd. Herkomst: Djokjakarta.
5018. *Vrouwenkris* (patrem), vorm „djangkoeng”, versierd met „Naga Siloeman”, in onversierde houten scheede. Herkomst: Djokjakarta.
5019. *Olielampje* met ketting; ruitvormig oliebakje voor twee pitten. In opstaande beugel in vlakrelief een demonische figuur (Agni?). Hindoe-Javaansch brons. Herkomst: Goenoeng Kidoel, Djokjakarta.

5020. *Staatsiekleed*, gebatikt en aan één zijde met bladgoud beplakt, zg. kampoeh pradan van een rijksgroote, motief „semèn ngrèni”; ingenaaid groenzijden middenveld (bloembang). Herkomst: Djokjakarta.
5021. *Weegschaal* (fragment), Hindoe-Javaansch brons; Herkomst: Sragèn, Soerakarta.
5022. *Kookpot* (kendil); Hindoe-Javaansch brons. Aangekocht te Djokjakarta.
5023. *Kaarsen-applique*, éénarmig, hout, versierd met tweekoppige vogel en een zon. Herkomst: Kota Gedé, Djokjakarta.
5024. *Gong-standaard* (gajor), hout, met lofwerk versierd (o. m. gehoornde maan); 1.50 × 2 m. Gesneden door R. M. Djajadipoera. Herkomst: Djokjakarta.
5025. *Sieraad*, Hindoe-Javaansch; goud, cirkelvormig gebogen getordeerd vierkant staafje, waarop eivormig juweel. Herkomst: omgeving Prambanan, Djokjakarta.
5026. *Houtsnijwerk*, 5 planken van een gebjog, gebronsd. Herkomst: Kota Gedé, Djokjakarta.
5027. *Widadari*, versiering van een spiegelhandvat, Hindoe-Javaansch brons. Herkomst: Kediri. Geschenk van Kunstarbeid, Djokjakarta.
5028. *Wajangkoelit-stel*; 160 figuren, benevens wapens, beesten, enz. Herkomst: oorspronkelijk vervaardigd voor de z. g. Pangeran Gebang, Oost-Cheribon.
5029. *Huiswand* (gebjog) versierd met oude motieven (snijwerk van Troesmi); in het midden twee deuren; $\pm 6 \times 1.90$ m.² Herkomst: Kanoman, Tjerbon.
5030. *Houtsnijwerk* voor een raam, paar, versierd met groote naga-vogel. Herkomst: Tegal.
5031. *Middenbalk* van pendapa-plafond (dada peksi). In het midden afhangende ananas; overigens met lofwerk versierd. Herkomst: zelfde huis als waarvan no. 5026 afkomstig.
5032. *Deurbladen*, paar, versierd met bloem- en bladmotieven; gekleurd. Herkomst: Noord-Bali (?); aangekocht in Denpasar.
- 5033 } *Maskerstel*, voorstellende 23 figuren uit
t/m } het Rama-verhaal; copieën van een oud
5055 } maskerstel van desa Mas, Zuid-Bali.
Vervaardigd door Ida Bagoes Poetoe.
5056. *Masker*, houtsculptuur (14 × 10 cm); lachende oude man. Herkomst: Zuid-Bali.
5057. *Masker*, houtsculptuur (9.5 × 9 cm); komische figuur. Herkomst: Zuid-Bali.
5058. *Schildering* op eigen weefsel, $\pm 1.90 \times 0.70$ m, oud; voorstellende de verbranding van Sita. Herkomst: Zuid-Bali.
5059. *Steunsels* voor draagtouwen van gendèr-staven (sanggan-gendèr), behoorende tot meerdere instrumenten; 4 eind- en 15 tusschensteunsels. Koper, à jour gietwerk, versierd met twee naga's; oud. Herkomst: Midden-Java (?) Geschenk van W. Spies, Zuid-Bali.
5060. *Buddha*, zittend; met prabha om het hoofd. Bij lotuskussen afgebroken; Ratnasambhawa. Hoog 8 cm, Hindoe-Javaansch brons. Herkomst: Rewoeloe, Djokjakarta.
5061. *Bodhisattwa*, vierarmig, voorhanden: rechts waradamoedra, links afgebroken attriboot (roode lotus); achterhanden: rechts rozekrans, links boek; in haartooi Amitabha. Avalokiteçwara. Zittend op dubbel lotuskussen; prabha ontbreekt. Hoog 9 cm. Hindoe-Javaansch brons. Herkomst als 5060.
5062. *Troon* met à jour bewerkt achterstuk en cirkelvormig lotuskussen, waarop bij middel afgebroken beeld (Wairotjana?). Hoog 10.5 cm. Hindoe-Javaansch brons. Herkomst als 5060.
5063. *Troon* met (gebroken) prabha en parasol; beeld bij lotuskussen afgebroken. Hoog 17 cm. Hindoe-Javaansch brons. Herkomst als 5060.
5064. *Bodhisattwa*, met troon, prabha en parasol, vierarmig; voorhanden: rechts waradahouding, links met voorwerp in den schoot; achterhanden: rechts tegen het rechteroor gehouden, links boek; ongedwongen zithouding, hoog 13.5 cm. Hindoe-Javaansch brons. Herkomst als 5060.
5065. *Kuwera* met troon en prabha, twee-armig; rechts citroen, links geldzak. Zittend met afhangend rechterbeen op dubbel lotuskussen, waaromheen 3 geldpotten; rechtervoet rust op 4e geldpot. Hoog 9.5 cm. Hindoe-Javaansch brons. Herkomst als 5060.
5066. *Kuwera*, zonder prabha afgebeeld, twee-armig, rechts citroen, links geldzak; zittend met afhangend rechterbeen op dubbel lotuskussen, waaromheen 6 geldpotten. Voetsteun afgebroken. Hoog 9 cm. Hindoe-Javaansch brons. Herkomst als 5060.
5067. *Buddha*, zittend, bij lotuskussen afgebroken, prabha en troon ontbreken; rechterhand bij elleboog afgebroken, Amoghasiddhi? Hoog 7.5 cm. Herkomst als 5060.
5068. *Staatsiekleed*, batik, met donkerblauwe en witte driehoeken versierd (kampoeh slobok), van rijksgroote; motief „tambal ngrèni”. Herkomst: Djokjakarta.

5069. } *Staatsiekleeden*, paar, batik met modang-
5070. } motief versierd en gebloemde randen
(kampoeih pradjoeritan). Herkomst: Djok-
jakarta.
5071. } *Loroblonjo*, beschilderde houten beelden
5072. } van bruid en bruidegom, om voor het
bruidsbed (patanèn) te plaatsen. Herkomst:
Djakakarta. Geschenk van P. H. Tedja-
koesoema.
5073. *Sirih-bak* (wadah gantèn), rood en goud
geschilderd, in den vorm van een klapa
djenggi; op koperen voetstuk. Hengsel
van het plateau voor gerei versierd met
twee in elkaar gestrengelde naga's. Her-
komst: Djokakarta. Geschenk van R.A.A.
Pakoe Alam VII.
5074. *Zilveren munten*, versneden, 17e eeuwsh
Portugeesch(?). Aan de eene zijde met
gelijkarmig kruis waartusschen 2 kasteelen
en 2 leeuwen diagonaalsgewijze geplaatst;
aan de andere zijde stempel onduidelijk.
Herkomst: kl. Kranggan, od. Galoer, kb.
Adikarta; Pakoe Alaman Djokakarta. Ge-
schenk van P.A.A.P. Soerjadilaga.
5075. *Onderstellen* voor diverse gamelaninstru-
menten (26 stuks) benevens gongstandaards
(2 stuks) met snijwerk versierd, rood en
goud gekleurd. Herkomst: Djokakarta.
Geschenk R. A. A. Pakoe Alam VII.
5076. *Mombakkesen* (tjangkeman) voor wajang-
wong figuren (5 stuks); geiteleeren mon-
den met tanden, snorren (en neuzen) voor
Watoegoenoeng, Paðasgempal, Djoerang
djoegroeg, Toðo Gaðo en Brandjang Kawat
(Tjakil). Herkomst: Kota Soerakarta. Ge-
schenk ir. J. L. Moens.
5077. *Mombakkesen* (tjangkeman) als no. 5076
(10 stuks) voor Dondong bikoe, Kilatmedja,
Ditya Baðokan, Senggana (Hanoman) en
nog 5 apen. Herkomst: Klatèn, Soerakarta.
5078. *Slèndang* (lotjan), batik op shantungzijde.
Middenveld met Javaansche motieven (mo-
dang), waaromheen Chineesche kinderen,
bloemvazen enz. Herkomst: Pekalongan.
Geschenk ir. J. L. Moens.
5079. } *Meubels*, met snijwerk versierd, bestaan-
de uit kast, tafel, 3 stoelen, 2 knaapjes,
t/m } bank en schutsel. Herkomst: Djapara.
Geschenk R. A. A. A. Kardinah Rek-
sa Negara, Tegal.
5087. } *Negara*, Tegal.
5088. *Doos*, djati-hout; deksel versierd met
wajangfiguren. Herkomst: Djapara. Schen-
ker als van Nos. 5079/5087.
5089. *Doos* sana-hout, deksel met lofwerk en
initialen R. A. K. Gedateerd 1901. Her-
komst: Djapara. Schenker als van Nos.
5079/5087.
5090. *Doos*, sana- en djati-hout; versierd met
wajangfiguren, herten en vogels. Herkomst:
Djapara. Schenker als van Nos. 5079/5087.
5091. *Brievenbak*, djatihout; aan weerszijden
versierd met een vogel. Herkomst: Dja-
para. Schenker als van Nos. 5079/5087.
5092. *Collectie Chineesch porcelein*, 12 stuks,
bestaande uit:
a. Kwan Yin, wit, hoog $\pm$ 36 cm.
b. potje met niet bijbehorend deksel;
blauw.
c. potje met deksel; gekleurd.
d. potje met deksel; grijs met bruin.
e. potje met nauwe hals; blauw.
f. schaal met lotusmotief en relief op de
buitenzijde; grijs.
g. schaal als f.
h. diep bord; famille noire, modern.
i. diep bord; blauw (diameter $\pm$ 30 cm).
k. diep bord; als i.
l. diep bord; blauw (diameter $\pm$ 50 cm).
m. diep bord; blauw. Rotsmotief op bin-
nenzijde en op keerzijde bloemranken.
Geschenk van R. A. A. A. Kardinah Rek-
sa Negara, Tegal.
5093. *Beeld*, mentaos-hout, ongekleurd; vrouw
zich opmakend voor een bruiloft. Herkomst:
gesneden door G. Ngoerah Madé van
Zuid-Bali.
5094. *Doos*, op 4 pooten, koper met breede
zilveren randen en zilveren plaat in deksel;
versierd met bloemranken Hoog 13 cm,
deksel 26×13 cm. Herkomst: Serang.
Banten.

De Conservator:
J. L. MOENS.

BOEKBESPREKING.

V. I. van de Wall, *Het Hollandsche Koloniale Barokmeubel*. Antwerpen - 's Gravenhage 1939.

Uit de aan dit prachtwerk toegevoegde bibliographie ziet men, dat het inderdaad enig in zijn soort is, daar deze uitsluitend over het meubel zelve slechts tijdschriftartikelen en dgl. bevat.

Hoewel het verleidelijk zou zijn over dit boek breedvoeriger uit te weiden, verbiedt dit het doel van dit tijdschrift. Wij kunnen dus kort zijn, daar de schrijver zelve mededeelt (pag. 201), dat de Javaanse invloeden bij geen enkele vorm van kunstambacht op de voorgrond treden. „Meubelen, met Javaansche figuren versierd, kwamen zoo zelden voor, dat men in dergelijke gevallen kon spreken van op zich zelf staande feiten”.

En zelfs de door den schrijver genoemde voorbeelden lijken mij nog twijfelachtig. De op fig. 54 (Kandelaarsknaap) afgebeelde wajangkop zou net zo goed die van een kakatoe kunnen zijn. De andere voorbeelden (fig. 60) hebben batikmotieven in koper en hout. Ook Balinese invloeden meent dr. van de Wall te kunnen aantonen (fig. 45 en 98).

In ieder geval is er van een krachtige invloed geen sprake en zijn het hoogstens enkele individuen, die een Javaans motief toepassen.

De vergelijking van zeker Singhalees siermotief met een van de Tjandi Panataraan lijkt mij weinig zin hebben, indien men geen nader verband weet te leggen, dan enige gelijkenis.

De geringe betekenis van deze invloed lijkt mij ook volkomen begrijpelijk. Wel zaten de Hollanders reeds sedert het begin der 17e eeuw in West-Java, doch de Bantamse of Cheribonse kunst kan moeilijk sterk inspirerend op de koloniale meubelmakerij gewerkt hebben, aangezien de Javanen nagenoeg geen meubels zullen bezeten hebben.

Nu was er ongetwijfeld in die streek van Midden-Java, waarmede de Compagnie het eerst bemoeienis had (t.w. Japara en Koedoes), toentertijd ongetwijfeld reeds een levende houtsnijkunst. Men zie slechts de prachtige overblijfselen in woningen te Koedoes, de thans nog bloeiende houtsnijkunst in Japara en het fijne beeldhouwwerk in Mantingan uit de 16e eeuw, dat ongetwijfeld zijn parallellen in hout zal gehad hebben.

Doch het is curieus, dat in geen der Compagniesbrieven uit Midden-Java ook maar de geringste toespeling op houtsnijwerk wordt gemaakt. Blijkbaar trok het niet de aandacht der daar sedert 1651 verblijvende Hollanders, ofschoon zij er juist voor het hout waren ge-

komen. Doch de djati, die zij daar zochten, was niet het materiaal, waaruit men toentertijd meubels vervaardigde. De Compagnie had dan ook wel bekwame scheepstimmerlui en hout-hakkers uit die buurt in haar dienst, maar geen meubelmakers.

Men zou eerder kunnen beweren, dat de invloed der Hollandse meubelkunst op die der Javanen groter is, dan omgekeerd, om de eenvoudige reden, dat de Javanen de meubels van de Hollanders overnamen.

Aan de Cheribonse hoven worden nu nog meubelen uit de 17e eeuw aangetroffen. De gegevens over Bantam van dr. van de Wall kunnen wij nog aanvullen met de mededeling, dat voor het eerst tafel en stoelen op een bovenkamer in Bantam als curiositeit vermeld worden op 1 Juli 1680 tijdens het gezantschap van Zeeman en Ockersz aan den Vorst van Bantam. Blijkbaar wilde men de Hollanders door dit modernisme — Bantam kon soms in het oog lopend modern doen — op hun gemak stellen (de Jonge, VII, 353).

Trouwens, de vermelde weggelopen metseelaar Cardeel had toen al een bijbouw, tiama, in zuiver Hollandse barokstijl naast de grote Moskee gebouwd en die zal ook wel Hollandse meubelen gekregen hebben.

Toen in de 18e eeuw het contact met het Java der Javanen inniger werd, was de kans op Javaanse invloed, zo die al bij gebrek aan meubels mogelijk ware geweest, verkeken, daar toen de Lodewijksstijlen, enigszins koloniaal aangepast in de mode raakten, welke geen compromis nagenoeg met Inheemse kunstrichtingen gedoogden, ten minste niet in Europese kringen.

Omgekeerd oefenden toen die kleurige Europese meubelen een groote bekoring op de Javanen uit, die ze op grote schaal gingen nabootsen. Zij werden daarbij versierd met bonte kleuren en verguldsel en overdekt met houtsnijwerk.

Zo bezit ik een kastje in een soort Lodewijk XIV stijl, bruin, rood en groen gekleurd en versierd met verguld snijwerk. Bovenop zitten twee dreigende Javaanse naga's.

Doch uiteraard viel deze verjavanisering der Hollandse meubelstijlen buiten het bestek van den geleerden schrijver, wien wij voor zijn waardevol onderzoek van harte dank zeggen.

Moge een even vaardige pen ons het Hollandse koloniale meubel in de 18e eeuw eens voor ogen stellen.

Dr. H. J. de GRAAF.

VRAGENRUBRIEK

Naar aanleiding van de nieuwe rubriek opgenomen in Djawa No. 2 van den 20sten Jaargang, heeft de Redactie de ondervolgende vragen ontvangen :

Vraag :

Antwoord :

1. Gaarne zou ik een duidelijke uiteenzetting ontvangen van de begrippen: *Mantjapat* en *Mantjalima*. Graag zou ik tevens een kleine literatuuropgave hieromtrent willen vernemen, waarbij rekening gehouden is met de omstandigheid, dat de oude afleveringen der „Bijdragen” enz. niet gemakkelijk te raadplegen zijn.

Mantjapat. Benaming op Java voor de na-buurdorpen, t.w. de 4 dorpen, welke naar de vier luchtstreken het dichtst bij een dorp zijn gelegen.

Mantjalima, de vier daarop volgende dorpen. Tussen deze dorpen, en met name met de *Mantjapat*, bestaat, ook volgens de Jav. wetten, een zekere solidariteit, ze zijn o.a. verplicht el-kander in bepaalde omstandigheden ter hulpe te komen.

(Literatuur-opgaaf: Encyclopaedie van Ned. Indie, re. druk en Jav. Ned. Woordenboek Gericke).

2. Ook zou ik gaarne een opgave ontvangen van literatuur betreffende de geschiedenis der Madoerezen, eveneens van oorspronkelijk Madoerese werken, indien deze bestaan.

Omtrent de Geschiedenis van Madoera geeft de Encyclopaedie het volgende :

Palmer v. d. Broek. Geschiedenis van het Vorstenhuis van Madoera, uit het Jav. vertaald, in T. Bat. Gen. XX, XXII, XXIV. — E. B. Kielstra, Gids 1890, IV blz. 517. — H. Massink, Bijdragen t. d. kennis van het vroeger en het tegenwoordig bestuur op het eiland Madoera, Arnhem 1888.

Door A. C. Vreede werd uitgegeven de *Tjajrita Brakaj*, Leiden 1878.

Verder enige werkjes bij Volkslectuur. Een aantal Madoerese dongeng's enz., bestaan alleen in handschrift.

Zo ook wajang-verhalen, als de geschiedenis van Rama, e. d.

3. Buiten Soemenep trof ik in de bomen op een kerkhof een partij aarden potten aan, waarin naar men mij mededeelde, de placenta (tamonè) werd gedaan. Is hier reeds een en ander over gepubliceerd?

Aarden potten in bomen op kerkhoven, gevuld met placenta, kan men ook buiten Soemenep, op verschillende andere plaatsen in O. Java aantreffen, o.a. in Malang en omtrekten. Publicaties hierover zijn niet bekend.

4. In „Burgerschapkunde” van Tromp komt een foto van kendi's met drinkwater, die klaarblijkelijk voor voorbijgangers klaar gezet zijn. Dat kan men voortdurend op velerlei plaatsen waarnemen, doch het is mij niet gelukt de benaming te weten te komen, waaronder dit gebruik bij de Inlandse bevolking bekend is. Kunt U die misschien achterhalen?

Het plaatsen van kendi's, genjong, padasan (vat met tuit) met water ten behoeve van reizigers is inderdaad zeer verbreid. Een algemene naam hiervoor is niet bekend, men beschouwt het als een vrome daad, amal sae of amal djariah (Soend.), die men dan ook belangeloos verricht (Jav. damel dana).

Voor het begraven in potten en derg. zie men o.a. het Register op de Verspreide Geschriften van Wilken.